

ЗОВНІШНІ справи

№ 9-10 2020

ISSN 2663-2675

ISSN 2663-2683

**ДОНБАС:
ЧИ Є ВИХІД
ІЗ ГЛУХОГО КУТА?**

стор. 5

**ФАКТОР
НАЦІОНАЛІЗМУ
У РОЗПАДІ
ЮГОСЛАВІЇ**

стор. 26

**МІСЦЕ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ
ДИПЛОМАТІЇ У ЗОВНІШНІЙ
ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ**

стор. 41

SOPHIA

BUSINESS CENTER

З питань оренди:

тел.: +38 044 277 94 12

01001, м. Київ, пров. Рильський, 6

www.Sophiabc.com.ua

**Редакційна колегія журналу «Зовнішні справи»
зі спеціальностей «Політичні науки» та «Історичні науки»**

Головний редактор

Тетяна Віталіївна Сидорук доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія», Україна

Основний склад

Дмитро Валерійович Вєдєнєєв, доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

Валерій Миколайович Власенко, кандидат історичних наук, доцент, завідувач секції історії кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права Сумського державного університету, Україна

Даріуш Вояковський, доктор наук, професор кафедри соціології господарства і суспільної комунікації Гуманітарного факультету Гірничо-Металургійної Академії імені Станіслава Сташиця в Кракові, Республіка Польща

Тетяна Юріївна Перга, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна

Лариса Іванівна Синявська, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Україна

Сергій Валеріанович Толстов, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», Україна

Кароліна Цинк, доктор наук, ад'юнкт Інституту суспільних наук Жешувського університету, Республіка Польща

Запрошені члени редакційної колегії

Степан Васильович Віднянський, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України

Войцех Гізіцький, доктор наук, професор, Католицький університет імені Івана Павла II в Любліні, Республіка Польща

Наталія Іванівна Земзюліна, доктор історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин, історії і філософії, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Україна

Ольга Василівна Зернецька, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних та цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Україна

Олег Олександрович Козачук, доктор політичних наук, доцент, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

Петро Степанович Кузик, кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

Франц Мацей, доктор наук, професор Університету імені Адама Міцкевича в Познані, Республіка Польща

Любов Несторівна Мельничук, кандидат політичних наук, доцент, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

Михайло Георгійович Станчев, доктор історичних наук, професор, іноземний член Болгарської академії наук, завідувач кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Україна

Випусковий редактор – Ольга Георгіївна Таукач

Електронна адреса: olga_taukach@ukr.net

Видавець – Громадська спілка
«Редакція журналу «Зовнішні справи»

Електронна адреса: officeua.foreign.affairs@gmail.com
тел. +38 (044) 277-94-24

Голова Правління – Володимир Дмитрович Хандогій,
Президент Асоціації зовнішньої політики України,
Надзвичайний і Повноважний Посол

Позиція авторів не завжди збігається
з позицією редакції

Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання
на «Зовнішні справи» забороняється. Редакція не несе
відповідальності за зміст рекламних оголошень

Над номером працювали: Ольга Таукач, Анатолій Корж,
Марина Григоренко, Віталій Бумажний

Наказом Міністерства освіти і науки України від
24.09.2020 № 1188 «Зовнішні справи» занесено
до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть
публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук
за спеціальністю «Історичні науки»

«Зовнішні справи», науковий,
науково-публіцистичний журнал, 2020 № 9-10

Виходить щомісяця

Засновник – ГС «Редакція журналу «Зовнішні справи»

Адреса редакції: Україна, м. Київ,
провулок Рильський, 6
тел. +38 067 209 47 39

Реєстраційне свідоцтво № 23533-13373 ПР

Друк – ТОВ «Про формат»

Наклад – 500 примірників

Ціна – договірна

Передплату здійснює ТОВ «АС-Медіа»:

+380 44 500 05 06

+380 44 353 88 15

+380 95 570 05 06

publisher@smartpress.com.ua

Дмитро Ткач

Донбас: чи є вихід із глухого кута? 5

Аналітика без політики

Олег Кондратенко

Партнерство і суперечність взаємин України
та Угорщини 8

Тетяна Перга

Виховний ідеал молодого українця
в умовах еміграційних викликів:
ідеї провідних діячів Пласту другої половини 1940-х років 14

Історія питання

Ігор Лоссовський

45-та річниця Гельсінського Заключного акту
та його роль у міжнародних гарантіях
територіальної цілісності і безпеки України
Частина II 21

Сергій Асатуров, Андрій Мартинов, Катерина Трима

Фактор націоналізму у розпаді Югославії 26

Вячеслав Ціватий

Зовнішні справи і дипломатичні практики Флорентійської
республіки на межі Середньовіччя та раннього
Модерного часу: інституціональний дискурс
(проблеми історичної та сучасної комунікації) 33

Дипломатичний прогноз

Катерина Чала

Місце енергетичної дипломатії
у зовнішній політиці України 41

Наукова дипломатія

Віктор Пашков

Сфера вищої освіти як інструмент «м'якої сили»
у зовнішній політиці держави 47

Презентація двадцять першого випуску
наукового щорічника «Україна дипломатична» 57

DOI 10.46493/2663-2675-2020-9-10-1

ДОНБАС: ЧИ Є ВИХІД ІЗ ГЛУХОГО КУТА?

Summary

The article analyzes the situation that has developed due to the war in Donbass. The influence of the factor of the Budapest Memorandum on settlement of the situation in Donbass is researched. Specific steps, that the Ukrainian authorities should do in order to return these territories to Ukraine, are proposed. First of all, it is offered to create free economic zone, attract the skilled diplomats to the activities of Ukrainian delegation as a part of Tripartite contact group at negotiations in Minsk, special attention is given to the activities with the population of separate districts of Donetsk and Luhansk regions. It is shown that until the Ukrainian authorities develop an effective plan for the return of the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions, the problems of Donbass will not be solved.

Key words: Budapest Memorandum, Donbass, free economic zone, work with the population of separate districts of Donetsk and Luhansk regions (SDDLР)

Двадцять шість років тому в Будапешті президенти Росії, США, України та прем'єр-міністр Великої Британії підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум). Автору цих рядків випала доля як Послу України в Будапешті брати безпосередню участь у підготовці цього документа та організації перебування української делегації на Саміті.

Чому Україна пішла на підписання Меморандуму? 16 липня 1990 року Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет, в якій зобов'язалася дотримуватися трьох неядерних принципів, заявивши про те, що Україна, як незалежна держава, буде без'ядерною державою. Вже з часів відновлення державної незалежності України від 24 серпня 1991 року Верховна Рада у своїх рішеннях неодноразово підтверджувала незмінність взятих на себе зобов'язань. Більше того, до грудня 1994 року Україна відповідно до Лісабонського протоколу до Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Сполученими Штатами Америки про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-І), підписаного у Лісабоні 23 травня 1992 року Білоруссю, Казахстаном, Росією, Україною і США, підписала цілу низку міжнародних угод, які передбачали, що Україна рухатиметься в напрямку до без'ядерного статусу [1].

Переговори щодо тексту Меморандуму розпочалися в серпні 1993 року, а в листопаді 1994 року в Будапешті відбувалося обговорення цього документа делегаціями Великої Британії, Білорусії, Казахстану, Росії, США та України. Оскільки на початку переговорів старшим за рангом був Посол України, то він став їхнім модератором. Представники Білорусії та Казахстану запропонували, щоб Меморандум підписували вони разом з Україною, а з іншого боку підписантами виступили Велика Британія, Росія та США. Українська сторона категорично виступила проти такої пропозиції, оскільки ці дві країни ще раніше відмовилися від ядерної

зброї СРСР, яка розміщувалася на їхній території. Пізніше українська сторона разом з американськими колегами запропонувала, щоб підписання відбулося за формулою «3 + 1»: три країни-гаранти та Україна. Ця пропозиція була прийнята всіма учасниками переговорів.

Ось як згадує про переговори щодо Меморандуму Б.І. Тарасюк, котрий на той час був заступником міністра закордонних справ та одним з авторів цього документа: «Справа в тому, що у нас були свої погляди і підходи щодо того, яким повинен бути документ. Ми заявляли із самого початку, що цей документ повинен бути юридично обов'язковим, тобто передбачуваним ратифікаціями парламентами країн-підписантів. Хочу сказати, що з самого початку ми зустріли жорстку опозицію з боку і Сполучених Штатів, і Росії, які категорично відмовилися говорити про юридично обов'язковий документ. Проте я хочу сказати, що цей Меморандум був зареєстрований належно в ООН – відповідно до статті 102 Статуту ООН. Як міжнародний договір він не втрачав і не втрачає своєї юридичної сили. Будь-який діючий міжнародний договір – а Меморандум є чинним міжнародним договором – підлягає виконанню його сторонами. Тож немає ніяких підстав ставити під сумнів юридичну природу Меморандуму. Хоча він і не припускав ратифікацію парламентами, але треба звернути увагу на рівень підписантів цього документа» [2].

Напередодні проведення Саміту проходили переговори з російською делегацією, що продовжувалися всю ніч за посередництва американської делегації. З українського боку делегацію очолював Міністр закордонних справ Г.Й. Удовенко, з російського – Посол з особливих доручень, українець з Полтавської області. Цей колишній полтавчанин завзято відстоював російську позицію і на всі наші пропозиції відповідав відмовою. Десь о четвертій ранку до нас спустився Міністр закордонних справ РФ А.В. Козирєв і звернувся до Генадія Йосиповича: «Шановний пане Міністр, чому за такого пізнього часу Ви не спите – Ви ж літня людина?». «Та ось, – відповів український міністр, – текст Меморандуму». «То кажіть, що треба узгодити – і ми це все вирішимо», – завіряв російський високопосадовець і тут же дав згоду на всі українські пропозиції. Потім попрощався з українською делегацією, побажавши Г.Й. Удовенку гарного відпочинку, і пішов.

Але це не був кінець. Глава російської делегації сказав, що, оскільки він не отримав письмових вказівок, ніяких змін до тексту вносити не буде. Тут уже втрутилися американці, заявивши, що зараз вони зателефону-

ють до Вашингтона і повідомлять, що текст Меморандуму не узгоджено і Клінтону потрібно вертатися додому. Цей аргумент вплинув на російську сторону, і вони прийняли більшість наших пропозицій.

Потім було урочисте підписання, прес-конференція, але про це багато написано, тому не будемо на цьому зупинятися.

На жаль, Меморандум як міжнародно-правовий документ не спрацював. Росія анексувала Крим, розв'язала і підтримує війну на Донбасі. Шість років українська влада прагне закінчити це збройне протистояння, поновити територіальну цілісність держави, але всі зусилля не приносять успіху. Нинішні можновладці на чолі з Президентом України В.О. Зеленським роблять чергову спробу знайти вихід із ситуації, що склалася. Мобілізували навіть стару гвардію: Л.М. Кравчука та В.П. Фокіна – останній, щоправда, був «демобілізований» за крутий характер і непередбачувані висловлювання. Натомість перший Президент висунув цілу низку пропозицій – одна фантастичніша за іншу.

То чи є вихід з глухого кута? Спробуємо і ми пофантазувати. Проблемою номер один є відсутність з боку ОРДЛО легітимного переговорника. Використовуючи досвід Придністров'я, пропонується створити Раду директорів провідних підприємств Луганської та Донецької областей, які знаходяться на території, неконтрольованій Україною. З головами ради і варто вести перемовини, оскільки вони представляють трудові колективи, а це – значна частина населення регіону. Згадаємо, що у Придністров'ї був створений подібний орган на чолі з І.М. Смірновим, який виступив основним переговорником з Молдовою з урегулювання конфлікту – щоправда, внаслідок непереможливості молдован не вдалося досягнути компромісу, але це вже інша історія.

Ідея створення вільної економічної зони вірна. Її запровадження на Донбасі сприятиме залученню інвестицій до регіону та завершенню війни. На цьому наголосив Президент України Володимир Зеленський в інтерв'ю «Осінь-2020: перемоги та виклики»

«У мене є відчуття, що прийдуть туди великі гроші, які зможуть зробити все, щоб Донбас зростав. І це буде великий вплив на людей, які живуть на тимчасово окупованих територіях. Вони будуть бачити, що жити у вільній Україні краще», – підкреслив він [3].

Але розпочинати її створення потрібно з тих частин Луганської та Донецької областей, які підконтрольні Україні. Треба використати світовий досвід у цій царині, введення податкових канікул на п'ять років, зменшення податків, митні преференції тощо.

Відповідно із Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» в Україні залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватись різні види БЕЗ:

1. Зовнішньо-торговельні БЕЗ, які є частиною території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися і продаватися без сплати мита та митних зборів або з їхньою відстрочкою.

2. Комплексні виробничі зони є частиною території держави, на якій вводять спеціальний (пільгovoподатко-

вий, валютно-фінансовий) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємництва, залучення інвестицій до пріоритетних галузей господарства, розширення зовнішньо-економічних зв'язків, запозичення зайнятості населення. Комплексні виробничі ВЕЗ можуть мати форму експортних виробничих зон, де, насамперед, розвиваються експортне виробництво, орієнтоване на переробку власної сировини, та переважно складальні операції, а також імпортноорієнтованих зон, головна функція яких – розвиток імпортозамінюючих виробництв.

3. Комплексні виробничі зони є частиною території держави, на якій вводять спеціальний (пільгоподатковий, валютно-фінансовий) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємництва, залучення інвестицій до пріоритетних галузей господарства, розширення зовнішньо-економічних зв'язків, забезпечення зайнятості населення.

4. Науково-технічні зони, спеціальний правовий режим яких зорієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу, досягнення нової якості економіки через стимулювання фундаментальних і прикладних досліджень, з подальшим втіленням результатів наукових розробок у виробництво. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків, а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів [4].

Тут повинен спрацювати ефект впливу ФРН на НДР, коли східні німці, переконавшись, що західні краще за них живуть, зламали Берлінську стіну, що об'єднало німецький народ.

За часів Міністра закордонних справ України Дешиці, після Революції гідності, досвідчені українські дипломати створили Громадську раду із зовнішньої політики. Рада засідала раз на тиждень, виробляла певні рекомендації міністру, потім з ним зустрічалися та інформували про ці пропозиції. Багато із запропонованого було реалізовано. Сьогодні ці дипломати на пенсії, а тих, які ще не досягли пенсійного віку, нове керівництво МЗС не хоче бачити в дипломатичному відомстві України. Доцільно створити таку Раду, тільки з питань Донбасу, треба і при Л.М. Кравчуку.

Особливої уваги заслуговує робота з населенням ОРДЛО. Люди, які там проживають, повинні відчути особливе піклування від української влади. Ці громадяни України стали заручниками інформаційної війни, яку веде Росія у тих районах Донбасу. Підливають олії у вогонь й українські прикордонники, митники, які на пунктах пропуску поводять себе не дуже доброзичливо щодо громадян України, які не зі своєї вини опинилися на окупованій території.

Тому представникам ТКГ у Мінську або навіть самому Л.М. Кравчуку потрібно відвідати та проінспектувати пункти перетину кордону. Перевірити, чи з нашої сторони є лавки, туалети, в якому стані доріжки. Більшість людей користуються багажем на коліщатах, тому це важливо. Слід враховувати кількість прикордонників та митників на кордоні для проведення відповідних перевірок і час, потрібний для перетину пункту пропуску.

На кордоні з ОРДЛО в Луганській та Донецькій областях потрібно створити зони вільного доступу

(ЗВД), які на кордоні розмежування з одного боку охороняють українські прикордонники, з іншого – ОРДЛО. У самих зонах слід розташувати приватні продовольчі, промислові та господарські магазини, офіси українського пенсійного фонду, в яких пенсіонери з ОРДЛО можуть оформити пенсію та отримати гроші. Тут можна обладнати амбулаторії, аптеки, а також розмістити представництва різних благодійних організацій. Вхід повинен здійснюватися тільки з однієї сторони безперешкодно, але перейти на територію іншої сторони забороняється.

Потрібно постійно проводити моніторинг соціальної ситуації в ОРДЛО, для чого використовувати членів Луганського та Донецького земляцтва у м. Києві. У кожного з них є родичі, друзі, які живуть в ОРДЛО, тож вони можуть по телефону, скайпу дізнаватись про настрої людей, про те, які потрібно зробити кроки, щоб покращити їхнє ставлення до України.

До пошуку шляхів мирного урегулювання на Донбасі варто залучити міжнародну наукову спільноту, політологів, конфліктологів, юристів. З урахуванням сьогоденної ситуації з пандемією варто організувати міжнародну науково-практичну конференцію онлайн: «Донбас – шляхи виходу із кризи». Цей форум варто провести під егідою Л.М. Кравчука.

І насамкінець: 7 грудня 2019 року відбулося засідання РНБО, на якому було прийнято п'ять варіантів розвитку ситуації на Донбасі. З того часу минув рік. Секретар РНБО Олексій Данілов в інтерв'ю «Фокусу» повідомив, що готується нове рішення РНБО, однак не зміг уточнити, буде воно відкритим чи закритим [5].

З цього приводу згадаємо лише, що у березні 2020 року в інтерв'ю британському «The Guardian» Президент України Володимир Зеленський висловив сподівання про можливість домовленості з Президентом Росії Володимиром Путіним про припинення війни на Донбасі, але зауважив про ймовірність виходу з переговорів, коли вони не матимуть прогресу протягом року після грудневого саміту в «нормандському форматі» [6].

Дмитро ТКАЧ,
професор, доктор політичних наук, Київ

Список використаних джерел:

1. С. П. Галака. Лісабонський протокол 1992 // *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – К: Знання України, 2004 – Т.1 – 760 с.*
2. Будапештський меморандум: чи допоможе він повернути мир в Україну. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3122162-budapestskij-memorandum-ci-dopomoze-vin-povernuti-mir-v-ukrainu.html>
3. Вільна економічна зона на Донбасі є важливим елементом завершення війни – Президент. <https://www.president.gov.ua/news/vilna-ekonomichna-zona-na-donbasi-ye-vazhlivim-elementom-zav-64781>
4. Закон України «Про загальні основи створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», № 2673-ХІІ від 13.10.92 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text>
5. Данілов анонсував рішення РНБО щодо Донбасу. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/11/27/7275065/>
6. Зеленський встановив дедлайн для переговорів з Путіним – ЗМІ. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/6/7242807/>

УДК 327(477+439)
DOI 10.46493/2663-2675-2020-9-10-2

ПАРТНЕРСТВО І СУПЕРЕЧНІСТЬ ВЗАЄМИН УКРАЇНИ ТА УГОРЩИНИ

Summary

The essence and prospects of Ukraine's foreign policy in the conditions of the crisis of the transitive world order in the Eastern European context are revealed. The countries of Central and Eastern Europe actively support Ukraine in its policy of integration into European and Euro-Atlantic structures. At the same time, the range of threats to Ukraine's national security arising from Eastern European countries, which inflate the situation around the historical and cultural heritage and oppression of Ukraine by their national minorities, should not be ruled out. Hungary is biased and constantly accuses Ukraine of violating the rights of its national team living in Transcarpathia. Moreover, after Ukraine adopted the Law on Education, which defines the need for Ukrainian to be studied by representatives of all national minorities living on its territory, Hungary is blocking Kyiv's intentions to move closer to the EU and NATO. Nationalist political forces, which are popular in Eastern European countries and enlist the support of Russia, periodically declare the need to expand the autonomy of Transcarpathia, which may carry the risks of separatism for Ukraine. Hungary also periodically grants citizenship to its national minority, which lives compactly in Transcarpathia due to mass passportization. Nevertheless, we are convinced that Hungary, like all Eastern European countries, is interested in a stable and democratic Ukraine against the background of threats from Russia. For its part, Ukraine needs to implement a comprehensive strategy to counter the threats posed by neighboring countries by supporting dialogue and strengthening strategic partnerships with Hungary, Poland, Slovakia and others. It is a compromise on humanitarian issues that will allow an agreement to be reached between Hungary with Ukraine and a view to its further rapprochement and integration into NATO and the EU.

Key words: Ukraine, foreign policy, national security, threats to national security, Central and Eastern Europe, Hungary

Постановка проблеми. Трансформація геополітичної картини світу змушує наукову громадськість замислитися над низкою факторів і причин глобальної деструкції, що захопила всіх без винятку акторів сучасних міжнародних відносин. Наукова й експертна увага представників української та зарубіжної гуманітаристики концентрується довкола гібридної агресії Російської Федерації проти України. Однак мусимо констатувати, що загрозам Україні, які виникають на західному геополітичному напрямі, надається значно менше уваги. До таких можемо, передусім, віднести суперечності Києва з Угорщиною, пов'язані з дискурсом довкола прав угорської нацменшини на українському Закарпатті. Тому надзвичайно складна геополітична ситуація, в якій опинилася Україна внаслідок трансформації світового порядку, вимагає вироблення нового та єдиного підходу до формування її стратегії національної безпеки, а також військової й зовнішньополітичної доктрини. Адже саме чітка й виважена зовнішня політика є запорукою суб'єктності будь-якої держави на міжнародній арені та прямо пропорційно впливає на стан захищеності її кордонів, державного суверенітету, стану нацбезпеки й внутрішню стабільність загалом. Враховуючи активне превалювання ідей політреалізму в доктринальному забезпеченні політики великих держав, дипломатія України

має бути спрямована на зміцнення взаємин і стратегічного партнерства з існуючими союзниками та пошук нових – передусім таких, що стурбовані дестабілізацією регіональної та глобальної системи безпеки.

Останні дослідження і публікації. Питанням відносин України зі східноєвропейськими державами-сусідами присвячена низка праць українських науковців, зокрема В. Білана, С. Бочарова, Є. Кіш, О. Ляшенка, О. Піха, А. Потіхи, Д. Ткача тощо. Серед західних дослідників, які вивчали питання відносин України з Польщею та Угорщиною, слід назвати З. Бжезінського, Я. Драуса, С. Кресла, Б. Сурмача, Я. Шалої та інших.

Невивішена раніше частина загальних проблем. Враховуючи існуючий стан речей, перед українськими науковцями та експертами постає необхідність вирішення відповідального методологічного й наукового завдання, а саме: долучитися до розробки концепцій і доктринальних документів щодо регулювання зовнішньої політики та зміцнення національної безпеки України в умовах сучасних геополітичних викликів. У ході вивчення сутності явища української зовнішньої політики виникає ціла низка складних запитань, на які активно шукає відповідь український політикум та українське суспільство. Найбільшої уваги потребує виділення причини та вирішення проблем загострення відносин між сусідніми країнами.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу сучасного стану зовнішньополітичної діяльності України у Східній Європі в контексті суперечностей взаємин з Угорщиною, а також висвітлення політики її керівництва щодо захисту національних інтересів в умовах турбулентції регіональної та глобальної безпеки.

Основні матеріали дослідження. Важливим завданням для Угорщини після розпаду СРСР було встановлення двосторонніх відносин з Україною як новою незалежною державою та сусідньою країною. Підписаний 6 грудня 1991 року в Києві Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою став першим міждержавним договором, який уклала Україна після здобуття своєї незалежності з іншою країною, а перше іноземне посольство в Києві відкрила саме Угорщина 1992 року. У Договорі, зокрема, було відмічено, що «...сторони не мають і не будуть мати в майбутньому територіальних претензій одна до одної» [1]. Як показав час, це не завадило націоналістичним силам висувати претензії територіального плану у контексті відновлення так званої Великої Угорщини.

Знаковим є також те, що вже 1993 року був ухвалений Статут транскордонної асоціації прикордонних регіонів і громад «Карпатський євро регіон» як перший європейський регіон за участю прикордонних областей України та Угорщини. В лютому 1993 року відбувся перший офіційний візит Президента України Л. Кравчука до Угорщини, під час якого було підписано пакет угод щодо пріоритетів подальшого співробітництва в різних сферах та про спрощений порядок перетину кордону громадянами, які проживають в

прикордонних областях. В укладеній 1995 року Угоді між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти і науки, зокрема, містилися зобов'язання сторін щодо сприяння задоволення культурних потреб української нацменшини, що проживає на території Угорщини, а також угорської нацменшини, що мешкає на території України [2]. Згідно з аналізом українського політолога Д. Ткача упродовж 1995 – 1998 років відбувалася серія офіційних взаємних візитів перших осіб України та Угорщини щодо подальшого розвитку політичного, економічного, культурного, а також міжпарламентського співробітництва [3].

2003 року (за рік до вступу Угорщини до ЄС) між двома країнами набув чинності спрощений режим перетину українсько-угорського кордону. Сторони домовилися про спрощений режим перетину українсько-угорського кордону громадянами обох країн, що забезпечило де-факто безвізовий режим між Україною та Угорщиною. Прикметним, за словами С. Віднянського, є й те, що саме Угорщина як перша і єдина досі країна в Центрально-Східній Європі прийняла постанову щодо Голодомору 1932 – 1933 років, яка засуджує злочинні дії СРСР, а значить – автоматично – визнає цю трагічну подію актом геноциду українців [4, с. 18]. Угорщина ще на початку 2000-х років підтвердила свою активну позицію щодо планів України з набуття нею членства в НАТО. Зокрема, у квітні 2006 року Угорщина, оцінивши інтенсифікацію діалогу між Україною та Альянсом, висловила свою думку щодо запрошення України до Плану дій щодо членства (ПДЧ). Такою ж була позиція Угорщини і під час засідань Комісії Україна – НАТО у квітні 2007 року в Осло, у грудні цього ж року в Брюсселі та в Бухаресті у квітні 2008 року, а також під час підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. Такою ж була позиція Угорщини щодо перспектив набуття Україною членства в ЄС, яку вона висловила під час Спільної заяви міністрів закордонних справ країн Вишеградської четвірки, України та Швеції [3].

Здавалося б, склалися надто сприятливі передумови для розвитку українсько-угорських відносин, зокрема й щодо інтеграції обох країн до євроатлантичних структур. Хоча в період незалежності якихось серйозних суперечок відносно врегулювання кордонів між Україною та Угорщиною не спостерігалось, все ж українсько-угорські відносини розвивалися досить неоднозначно. Попри те, що Україна та Угорщина створили ґрунтовну законодавчу базу для захисту на своїх територіях прав нацменшин, останніми роками помітними стають тертя між двома країнами стосовно статусу доволі чисельної угорської національної меншини, що компактно проживає на Закарпатті, значна кількість представників якої навіть зовсім не володіє українською мовою. В часи дуалістичної Австро-Угорської монархії Закарпаття належало саме Угорському королівству, а 1939 року Карпатська Україна була захоплена Угорським королівством, де-факто очолюваним диктатором М. Горті. Саме цим пояснюється наявність

на Закарпатті значної угорської нацменшини, що нараховує, за різними оцінками, 125 тис. осіб.

Угорський прем'єр В. Орбан симпатизує політиці російського лідера В. Путіна, який перманентно піднімає свій електоральний рейтинг за рахунок політики захисту росіян за кордоном. Виходячи з цього, В. Орбан активно почав «перейматися» проблемами угорців Закарпаття, увівши це питання до рангу визначальних у зовнішній політиці своєї держави. Враховуючи таку ситуацію, українському керівництву категорично не варто ігнорувати ймовірність існування стратегії анексії Закарпаття шляхом дестабілізації ситуації в регіоні через використання задля цього угорської нацменшини [5]. Тут варто враховувати і кримський сценарій для Закарпаття, зважаючи на паспортизацію та домагання з боку Угорщини розширення освітньої та культурної автономії своєї нацменшини.

Попри підписану у травні 1991 року Декларацію про принципи співробітництва у сфері забезпечення нацменшин, що передбачала широку співпрацю із забезпечення прав нацменшин, Будапешт останніми роками провадить односторонню політику стосовно закарпатських угорців – від розширення прав нацменшини, надання їй широкої національно-культурної автономії та аж до повернення Закарпаття до складу Угорщини. І це все відбувається за тих обставин, що права угорців в Україні захищені на порядок краще, аніж права угорських нацменшин в інших сусідніх країнах. Подібні тези періодично озвучують представники праворадикальних сил на кшталт активно підтримуваної Росією партії «Йоббік». Водночас націоналістична партія угорського прем'єра В. Орбана «Фідес», яка 2018 року здобула конституційну більшість у парламенті, активно виступає за ідею «Великої Угорщини»,

що полягає в об'єднанні всіх угорців, які опинилися за її межами після Першої світової війни за результатами Тріанонського мирного договору. Також відомо, що Угорщина за цим договором втратила 2/3 території та 1/3 свого населення. Внаслідок цього Угорщина веде активну політику інтеграції угорської нацменшини щодо країн, в яких вона компактно проживає.

Погоджуємося з думкою низки експертів про те, що активізація Угорщини щодо захисту прав своєї нацменшини Закарпаття відбулася 2014 року – тобто в рік розгортання гібридної агресії Росії проти України. Відтак Угорщина лише скористалася ситуацією з надією можливого приєднання Закарпаття у разі повного краху Української держави. Окремі політичні кола східноєвропейських держав скептично ставилися до України як молодої держави та не приховували намірів участі у її дезінтеграції й розподілі, висуваючи для цього різні історичні аргументи. Невипадковими тут видаються і неофіційні звернення скандальних російських політиків, на кшталт В. Жириновського, до країн Центрально-Східної Європи з пропозицією розчленування України.

Натомість, на нашу думку, поки не йдеться про анексію територій інших держав, оскільки політика Будапешта полягає в максимальному сприянні угорській нацменшині, що проживає в сусідніх країнах та налічує понад два мільйони осіб, а разом з тим і в проектуванні впливу на ці держави: Румунію (1,2 млн), Словаччину (458,4 тис.), Сербію (253,8 тис.), Україну (156,6 тис.), Австрію (55 тис.), Хорватію (14 тис.), Словенію (6,2 тис.) [6].

Угорська правляча влада вже тривалий час так чи інакше домагається спільної автономії для всіх угорців у країнах їхнього компактного проживання під приводом уникнення асиміляції угорських меншин. Механізмами політики створення угорського автономного округу або Притисянського району на Закарпатті є прийняття Угорщиною закону про статус співвітчизників або подвійне громадянство (прийнятий 26 травня 2010 року закон про подвійне громадянство спрощує процедуру набуття громадянства республіки етнічними угорцями, котрі мешкають у сусідніх країнах), а також збільшення фінансування організацій закордонних угорців. Прикладом може бути Товариство угорської культури Закарпаття, що діяло не без підтримки урядових кіл Угорщини та було найбільш впливовим у Закарпатті до 1994 року. Будапешт активно підтримує закордонні об'єднання угорців у питаннях освіти, економіки, культури, ЗМІ. Допомога надається як у формі фінансової допомоги окремим закладам, так й у вигляді персональних дотацій для отримання Шенгенської візи угорцями Закарпаття. Ще однією впливовою організацією, що представляла інтереси угорської нацменшини, був Демократичний союз угорців України [7, с. 146, 149].

Посилаючись на вищевказаний закон, Угорщина домагається розширення автономії своєї нацменшини і на Закарпатті – попри те, що зазнала критики щодо таких юридичних кроків від низки країн. 2011 року підсумковий документ змішаної комісії так і не був

Віктор Орбан

утверджений через вимоги угорської сторони внести до нього положення про утворення Притисянського району в рамках адміністративної реформи. Примітним є й те, що Угорщина також запустила масштабну програму економічного розвитку Закарпаття у плані виділення грантів та пільгових кредитів. Скандальним було заснування в уряді Угорщини посади міністра з питань розвитку Закарпатської області – хоча посаду згодом і перейменували, а вона вже передбачала розвиток та організацію співпраці двох сусідніх регіонів, ситуація все ж додала негативу до українсько-угорських відносин.

Характерно, що всі угорці Закарпаття практично одностайно проголосували за партію «Фідес». З перемогою на виборах партії «Фідес» в Угорщині набирають популярності праворадикальні ідеї, а на вулицях міст починають з'являтися пам'ятники диктатору М. Горті [8]. До того ж, В. Орбан, який певною мірою втрачає довіру свого електорату, відкрито симпатизує особистості В. Путіна, його політиці, як і Росії загалом, що підриває єдність Євросоюзу. До всього, В. Орбан мріє увійти в історію в ролі об'єднувача націй в межах так званої Великої Угорщини. Водночас угорський віце-прем'єр Ж. Жем'єн 2018 року публічно закликав до створення автономії угорських меншин у сусідніх країнах, зокрема й в українському Закарпатті, попри те, що рівень забезпечення культурних, релігійних та освітніх потреб угорців в Україні є одним з найкращих у Східній Європі [4, с. 20].

Така політика Угорщини щодо України багато в чому зумовлена також геополітичним впливом Росії у Східній Європі. 2014 року саме під тиском РФ Угорщина призупинила реверс газу до України, який необхідний для мінімізації енергетичної залежності від Москви. Крім усього, періодична істерія довкола українського Закарпаття інспірується російськими політтехнологами та спецслужбами, адже саме Росія наразі виявляє найбільшу активність у підриві українського суверенітету та державності через розхитування ситуації в країні.

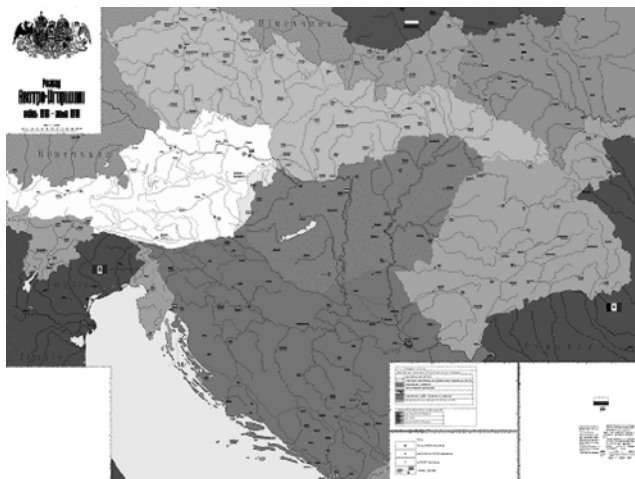
Примітно, що Угорщина, як і деякі інші сусідні з Україною держави (передусім на кшталт РФ), видає свої паспорти. Документи про засвідчення громадянства отримують як представники угорської та русинської нацменшин, так і власне українці з метою полегшення працевлаштування в ЄС. За різними оцінками на 2020 рік понад 90 тис. закарпатців стали громадянами Угорщини, а всього близько 300 тис. українців отримали угорські паспорти. Загалом же, подвійне громадянство варто вважати ще одним інструментом до можливого порушення територіальної цілісності України в майбутньому. Проте останнім часом, за офіційними даними, Київ домігся від Угорщини припинення паспортизації громадян України в консульствах на території України. Наступним важливим кроком та адекватною відповіддю України на національну політику Угорщини може стати дзеркальне домагання захисту прав української нацменшини, що проживає на її території. Одним словом, необхідне спільне ви-

роблення вичерпної нормативно-правової бази для забезпечення прав нацменшин угорців та українців в обох державах.

Подібні заходи стають загрозою для українського суверенітету та несуть ризик сепаратизму на Закарпатті. У цій складній ситуації російський слід з дестабілізації ситуації в Україні є очевидним – тим паче, що русини, як і угорська нацменшина, стали інструментом для російських спецслужб у плані домагання від України розширення їхньої автономії на Закарпатті. На цьому тлі слід відзначити регулярні візити міністра закордонних справ П. Сіярто до Москви. Очевидно, що Угорщина, як фактичний сателіт Росії в українському питанні, намагається вирішити свої внутрішні проблеми за рахунок українських інтересів. Тим часом російські ЗМІ неодноразово наголошували на зверненнях русинів до парламенту Чехії, Словаччини та Угорщини та інших європейських структур з тим, щоби домогтися від Києва автономного статусу Закарпаття.

Незважаючи на те, що військовий потенціал Угорщини значно нижчий порівняно з українським, а сепаратизм на Закарпатті, за даними різних розвідувальних та безпекових органів, поки не загрожує, таку політику Будапешта все ж варто розцінювати не інакше як виклик українському національному суверенітету й територіальній цілісності. Власне загрози, які виходять з політичної позиції лідерів та членів праворадикальних політичних партій, а також керівництва країни в особі В. Орбана, офіційному Києву необхідно нейтралізовувати до того, як вони масштабуються. Також політика

офіційного Будапешта багато в чому є наслідками його тісної співпраці з Росією, дії якої спрямовані проти України. Тому одним з алгоритмів української зовнішньої політики може бути розширення співпраці з визначальними інституціями ЄС та провідними його членами – передусім Німеччиною та Францією – у плані спільного обговорення наріжних питань, які спричиняють непорозуміння з країнами-сусідами.

Водночас Україні необхідно активізувати вектор публічної дипломатії на рівні громадських організацій та різного штибу об'єднань для розширення діалогу із суспільствами східноєвропейських країн. Корисним було б проведення спільних конференцій, круглих столів та симпозіумів, зокрема й на історичну тематику з метою глибшого розуміння геополітичних загроз, які несе Росія країнам Східної Європи. Адже зважаючи на політику РФ щодо України, яка відзначається воєнним вторгненням, як нагадування варто проводити паралелі з подіями в Угорщині 1956 року, пов'язаними з придушенням Радянським Союзом масових антикомуністичних виступів, що переросли в повстання. До того ж, попри постійні заяви В. Орбана про необхідність відновлення економічного співробітництва з Росією Угорщина підтримує пролонгацію антиросійських санкцій, солідаризуючись з Великобританією, США та ЄС. Також Угорщина з початку 2018 року приймає на реабілітацію поранених у ході воєнних дій на Донбасі українських військовослуж-

бовців. Все це має слугувати утвердженню дружніх відносин між двома країнами.

Тим не менше варто виділити загострення українсько-угорських відносин довкола прийняття Україною законів: «Про вищу освіту» (2014) та «Про державну службу» (2014). Однак найбільш резонансне протистояння між Києвом та Будапештом було викликано прийняттям Закону України «Про освіту» у вересні 2017 року, де в ст. 12 було визначено «...вільне володіння державною мовою... здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами». Проте конфлікт між Угорщиною та Україною виник довкола ст. 7 закону, в якій виписано норму про мову навчального процесу в школах [9]. Реакцією Угорщини стало звинувачення української сторони у зневазі до прав національних меншин та їхньої дискримінації, а Закон «Про освіту» угорські урядовці називали навіть «напівфашистським» [10]. Зі свого боку, аргументом України на користь прийняття закону, який регулює навчання державною мовою, є неприйнятність готувати в освітніх закладах потенційних мігрантів. Продовженням дискурсу щодо захисту прав угорської нацменшини стало прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019). Угорщина вбачала в цьому документі мовну дискримінацію угорців, оскільки той вимагав володіння українською мовою всіх без винятку громадян України.

Паралельно Будапешт блокував проведення засідань Комісії Україна – НАТО через нібито порушення прав угорців, що мешкають в Україні, положенням закону, який мовою освітнього процесу визначає українську як державну. Очільник МЗС Угорщини П. Сіярто неодноразово закликав українську владу скасувати новий Закон «Про освіту». Разом з тим, угорська сторона виступила проти відновлення Україною військової частини в м. Береговому на Закарпатті. Також Угорщина відкрито заявляє про подальше блокування євроатлантичної інтеграції України у разі відмови від скасування Закону «Про освіту». Угорщина й надалі блокує діалог України з НАТО та ЄС, наполягаючи на перегляді цього закону. Власне така політика Будапешта нагадує шантаж України з метою посилення впливу в Східній Європі, використовуючи питання статусу своєї нацменшини, зокрема і в Закарпатті. Більше того, Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей від 1991 року дає підстави Берегівській райраді (центрі компактного проживання угорців у Закарпатті) провести референдум стосовно утворення угорського автономного округу в адміністративних межах Берегівського району. Дедалі частіше чути заяви про пряму залежність розблокування засідань Комісії Україна – НАТО від задоволення мовних та освітніх вимог угорської нацменшини Закарпаття. Тобто це питання стало відправною точкою у налагодженні діалогу між Україною та Угорщиною щодо її інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. Паралельно Будапештом ведеться політика щодо стимулювання міграції угорців Закарпаття до Угорщини. Тому вкотре підкреслимо, що

попри оцінки експертів відносно низького потенціалу сепаратизму на Закарпатті, Україні все ж не варто цілком відкидати сценарій щодо намірів Угорщини з анексії Закарпаття. Адже у заявах політичних кіл Угорщини спостерігається риторика про «м'яке» приєднання угорської частини Закарпаття, а в перспективі й не відкидається і приєднання всієї Закарпатської області.

Тому одним із механізмів виходу з цієї патової ситуації буде, на нашу думку, розширення консультативного діалогу про стан захисту угорської нацменшини в Україні та української в Угорщині (проживає переважно вздовж середньої течії р. Тиса) шляхом створення умов для комфортного їхнього співіснування з корінними етносами. Все це має здійснюватися, щоби нацменшини ставали не проблемою, а надбанням та, зокрема, підкреслювали унікальність України як багатонаціональної держави – тим паче, що Закон України «Про національні меншини в Україні», прийнятий 1992 року, гарантує право вільно обирати та відновлювати національність [11]. Проводячи реформи з децентралізації України, варто зважати, передусім, на реформування освіти у сенсі її прагматизації, оскільки ця політика відстежуватиметься і в інших регіонах, як от Закарпаття та Південний Схід України, де є надто помітний вплив Угорщини та Російської Федерації.

Висновки. З розпадом СРСР сформувалася суттєво нова геополітична ситуація у Східній Європі, на теренах якої постала Україна у ролі незалежної держави. Перші кроки молодій українській дипломатії відзначилися тим, що вона все ж домоглася цілковитого визнання Української держави на міжнародній арені. Першочерговим завданням для України, після здобуття нею незалежності, стало встановлення добросусідських відносин з усіма державами, що розташовані вздовж усього периметру кордонів. Визначено, що не всі відносини України з сусідніми державами склалися вдало – як це видно з прикладу взаємин з Угорщиною. Попри те, що політика Угорщини характерна своєю дружністю та партнерством з Україною, вона періодично демонструє наміри досягнення своїх цілей, зокрема і за рахунок українських національних інтересів. Праворадикальні та націоналістичні сили, які набирають своєї популярності в країнах Східної Європи, висувають до України дедалі більше претензій культурно-гуманітарного – а то й територіального – характеру. Попри підтримку України у її євроінтеграційних устремліннях Угорщина висловлює звинувачення Києву щодо порушення прав нацменшин на Закарпатті. Будапешт активно виступає проти Закону України «Про освіту», який гарантує навчання державною мовою. До того ж питання зближення України з НАТО та ЄС ставиться Угорщиною у пряму залежність від задоволення мовних, освітніх та культурних потреб угорської нацменшини українського Закарпаття. Угорщина періодично вдається до надання громадянства своїй нацменшині Закарпаття через масову паспортизацію. Все ж маємо переконання, що Угорщина, як врешті й усі східноєвропейські країни, зацікавлена у стабільній і демократичній Україні задля стратегічного партнер-

ства й координації зусиль у сфері безпеки в умовах трансформації нового світопорядку та гібридних викликів, проєктованих Росією.

Олег КОНДРАТЕНКО,
 провідний науковий співробітник Відділу
 теоретичних та прикладних проблем політології
 Інституту політичних і етнонаціональних
 досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України,
 доктор політичних наук, доцент

Список використаних джерел:

1. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_004#Text/.
2. Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти і науки. 4 квітня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_054.
3. Ткач Д.І. Українсько-угорські відносини новітньої доби. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.krok.edu.ua/download/publikatsiji/tkach-dmitro-ivanovich/dmitro-tkach-publikatsiya-012.pdf>.
4. Віднянський С.В. Українсько-угорські відносини: проблемні питання та роль історичної науки // Стратегічні пріоритети. – 2018. – № 1 (46). – С. 16 – 25.
5. У Молдові заговорили уніоністи. Чи варто українцям боятися руху за «возз'єднання» Румунії? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/u-moldovi-zahovoryly-unionisty-chy-vartoukraintsiam-boiatysia-rukhu-za-vozziednannia-rumunii-440157.html>.
6. Угорська діаспора. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0.
7. Ляшенко О. Питання національних меншин у сучасних міждержавних відносинах України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2019. – Вип. 3 – 4 (99 – 100). – С. 140 – 163.
8. Джулай Д., Набока М. Сепаратизм на Закарпатті. Міф чи реальність? Частина 2. «Велика Угорщина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29471832.html>.
9. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
10. В уряді Угорщини назвали напівфашистським український закон про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/10456122-v-uryadi-ugorshchini-nazvali-napivfashistskim-ukrajinskiy-zakon-pro-osvitu.html>.
11. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12>.

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ МОЛОДОГО УКРАЇНЦЯ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ: ідеї провідних діячів Пласту другої половини 1940-х років

УДК 327:37.044
DOI 10.46493/2663-2675-2020-9-10-3

Summary

Growing outflow abroad of the talented and able-bodied part of our society, in particular, young people is one of the challenges to the development of modern Ukraine. This threatens rapid denationalization of this population group. This situation actualizes the exploration of the experience of foreign Ukrainians in the formation of a special system of national-patriotic education, which could minimize the negative consequences of this process. The purpose of the article is to study the ideas of Plast leaders in the formation of the educational ideal of a young Ukrainian abroad. The subject of research is the ideas of Vladimir Yaniv, Yuri Starosolsky and Eugene Kulchytsky-Hut. The research is based on the analysis of publications in a number of Plast editions; some sources were introduced into scientific circulation for the first time. The chronological framework covers 1945–1948. This is determined by the intensification of intellectual research in this area given the beginning of mass resettlement of Ukrainians from di-pi camps to the United States, Canada, Australia and other countries. The main threats to Ukrainians in the places of the new settlement are identified. The reasons for the increased attention to the development of the educational ideal of the young Ukrainian are clarified. The definition of educational ideal of young Ukrainian abroad is proposed. It is concluded that in the late 1940s, Plast leaders considered following character traits as social, moral and national, love of beauty, moral and physical harmony important for inclusion in such ideal. Equally important was overcoming the inferiority complex, cultivating pride to Ukraine, its history and culture, and positioning young generations not as «poor emigrants» but as emissaries of Ukraine abroad. The prospect of further research is proposed. It is the further development of educational concepts and the ideal of the young Ukrainian in diaspora in the 1950–1970s. Recommendations for Ukraine are proposed.

Key words: emigration, diaspora, youth, Plast, national-patriotic education, Volodymyr Yaniv, Yuriy Starosolsky, Yevhen Kulchytsky-Hut

Одним із викликів розвитку сучасної України є зростаючий відтік за кордон талановитої та працездатної частини нашого суспільства, зокрема молоді, що загрожує їхній швидкій денационалізації. Це актуалізує дослідження досвіду зарубіжного українства з формування такої системи національно-патріотичного виховання, яка мінімізувала б негативні наслідки цього процесу. Метою статті є вивчення ідей щодо формування виховного ідеалу молодого українця на чужині. Предметом дослідження є доробок у цій царині низки провідників Пласту – однієї з найбільших молодіжних організацій України. Хронологічні рамки цієї розвідки охоплюють період 1945 – 1948 років, що обумовлено актуалізацією інтелектуальних пошуків у цій царині з огляду на той факт, що 1948 року розпочалось масове переселення українців з таборів ді-пі до США, Канади, Австралії та інших країн світу. На основі введення до наукового обігу

низки нових джерел з досліджуваної проблеми головної уваги надано ідеям Володимира Яніва, Юрія Старосольського та Євгенія Кульчицького-Гута. Дано визначення виховному ідеалу. Проаналізовано головні загрози, які пластові провідники ідентифікували як найголовніші для українців у місцях нового осідку. З'ясовано, що значна увага до формування пластового ідеалу обґрунтовується тим, що старші покоління української діаспори прагнули виховати з молодшої генерації майбутніх борців за незалежність України. Водночас молоде покоління було найбільш уразливою до асиміляції групою населення, адже воно не брало участь у національно-визвольних змаганнях, народилось або довгий час проживало поза межами України. Виявлено, що великої уваги було надано таким рисам характеру як любов до Батьківщини і Бога, патріотизм, жертовність, толерація, гармонійність (сила духу й сила тіла), любов до краси та іншим чеснотам, викладеним у Пластовій присязі й Пластовому законі та які Пласт намагався виховати у своїх членів. З'ясовано головні канали національно-патріотичного виховання молодого українця на чужині та перспективи подальших досліджень, зокрема розвиток відповідних ідей упродовж 1950 – 1970 років.

Ключові слова: еміграція, діаспора, молодь, Пласт, національно-патріотичне виховання

Останніми роками, з огляду на виклики, які постають перед Україною, проблема ефективного національно-патріотичного виховання молоді набуває все більшої актуальності. Не зменшуючи ваги агресії Росії проти України, наголосимо і на такій загрозі національному розвитку як еміграція – передусім, представників молодого покоління. Хоча офіційні статистичні дані не відображають реальної картини, проте вони дозволяють зрозуміти загальну тенденцію цього процесу. Так, за даними Державної міграційної служби України 2017 року за кордоном легально перебувало 5,2 млн осіб (2014 року – 5,6 млн осіб), нелегально – 1,6 млн осіб (2015-го – 1,4 млн осіб) [1]. Слід зауважити, що значна кількість випадків виїзду громадян України на постійне місце проживання здійснюється без офіційних звернень до органів влади, а кількість емігрантів, які, перебуваючи закордоном, стають на консульський облік, з кожним роком зменшується. Це свідчить про прагнення деякої частини українців приховати свою ідентичність і якнайшвидше асимілюватись у країнах нового проживання. Проте загроза денаціоналізації постає не лише перед цією групою громадян, але і перед багатьма студентами, заробітчанами та іншими українцями, які з різних причин тимчасово покидають рідні терени.

Денаціоналізація не є новою проблемою – від асиміляції потерпають усі мігрантські спільноти. Постає вона і перед українцями, які з другої половини 1940-х років до початку 1950-х у рамках третьої хвилі еміграції виїжджали з таборів для вій-

ськовополонених – ді-пі – у Німеччині та Австрії на постійне місце проживання до Північної Америки, Австралії та інших країн.

Розуміючи загрози, які поставали, насамперед перед молоддю, лідери Пласту – однієї з найбільших українських молодіжних організацій – прагнули виробити напрямні такого національно-патріотичного виховання, яке могло попередити або принаймні загальмувати цей процес. У цій статті ми маємо намір проаналізувати найголовніші ідеї щодо виховного ідеалу молодого українця в діаспорі, розроблені ними напередодні масового переселення українців до країн нового осідку. Вивчення цього досвіду має суспільну користь для України з огляду на зростаючий відтік талановитої та працездатної частини нашого суспільства за кордон і загрозу їхньої швидкої денаціоналізації.

Проблемі виховного ідеалу українця в діаспорі у вітчизняній історіографії, на жаль, не надано достатньої уваги. Окремі фрагментарні дослідження здійснені в царині національної освіти і виховання в середовищі української громади країн Заходу, зокрема у США та Канаді (Ю. Зайчук, Ю. Щербак, К. Петриченко, О. Джус, А. Богданюк, В. Пісун, Л. Божук, Л. Стрільчук, М. Куницький, О. Луницький, Ю. Недужко, В. Євтух, В. Даниленко, В. Трошинський та інші). Не можна не згадати і творчу спадщину українських емігрантів: громадських діячів і педагогів О. Кульчицького, Г. Ващенко, С. Смаль-Стоцького, В. Сімковича, П. Савчука, А. Волошина та ін. Однак, попри здавалося б широкий інтерес до національного і патріотичного виховання та наукових здобутків громадських діячів і педагогів української діаспори, в тіні залишаються ідеї, запропоновані пластовими провідниками: Володимиром Янівом [2], Юрієм Старосольським [3], Євгеном Кульчицьким-Гутом [4] та ін. На нашу думку, це є суттєвою науковою прогалиною, адже молодіжні організації є важливим інструментом національного і патріотичного виховання молодих поколінь. Джерельною базою цієї статті є низка публікацій у пластових виданнях «Молоде життя» та «Пластовий шлях», які до цього часу не були введені до наукового обігу в українській історіографії з пластової проблематики. Додамо, що існуючі на даний час наукові розвідки з історії Пласту є фрагментарними, охоплюючи лише деякі аспекти діяльності організації у міжвоєнний період, не пов'язані з формуванням виховних концепцій (І. Федоришин, О. Гуменюк, В. Окаринський, Р. Ліончук, М. Чепіль, Ю. Витвицький, Г. Власюк, В. Кіндрат, В. Жулковський).

На початку дослідження дамо коротке визначення національно-патріотичному вихованню. У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, прийнятій в Україні 2015 року, воно розглядається як «комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у

Володимир Янів

молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави». Вказується, що «найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації» [5]. Через призму цього визначення спробуємо розглянути деякі ідеї провідних представників Пласту кінця 1940-х років.

Студіювання педагогічної думки XIX – першої половини XX століття дає підстави стверджувати, що низка українських громадських і політичних діячів, освітян і педагогів (О. Дорошкевич, О. Левитський, С. Русова, І. Стешенко, Я. Чепіга, С. Русова, С. Сірополко, Д. Дорошенко, В. Науменко, П. Холодний, М. Дем'яновський, Б. Грінченко та інші) неодноразово розмірковували над змістом понять «національне виховання», «патріотичне виховання», його складовими та засобами, значенням української мови, шкільництва і культури для розвитку української нації. Однак на середину 1940-х років чітко окресленого концепту національно-патріотичного виховання розроблено ще не було.

Досить влучно сутність ідеалу молодого українця в діаспорі, як, власне, і напряду, в якому велось його розроблення, розкривають слова видатного українського науковця і педагога Григорія Ващенко, який після Другої світової війни також опинився на еміграції. Він писав: «Традиційний ідеал – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки

залишатися українцем. Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення» [6, с. 80]. На його думку, «виховна система кожного народу має свої національні, фізичні й психічні властивості, має своє призначення, а тому на засадах християнства і загально-європейської культури він має творити свій національний виховний ідеал» [6, с. 5]. Ця ідея простежується й у виступах деяких членів Пласту. Наприклад, український громадсько-політичний діяч, науковець, публіцист Володимир Янів уважав, що з огляду на різницю у психіці та ситуацію з українським народом (мається на увазі відсутність власної держави) не слід спиратися на чужі зразки [2, с. 5].

Підкреслимо, що на середину 1940-х років уже існувала певна основа для формування виховного ідеалу молодого українця на чужині. Робота в цьому напрямі розпочалась невдовзі після створення Пласту 1911 року. Риси, які мав виховати в собі пластун, описані у Пластовій присязі: бути вірним Богові та Україні; допомагати іншим; жити за Пластовим законом і слухатись пластового проводу. Крім того, Пластовий закон висував до пластуна критерії: бути сумлінним, точним, ошадним, справедливим, увічливим, братерським і доброзичливим, зрівноваженим, корисним, слухняним пластовій старшині, пильним, дбати про своє здоров'я, любити красу і дбати про неї, мати завжди добру гадку.

Основоположник світового скаутингу (Пласт був складовою цього руху) Роберт Байден-Пауел бачив його довгострокову ціль у створенні умов для миру і доброї волі між людьми, щасливого завтра людства. Пласт конкретизував її з огляду на особливості розвитку України. Пластун повинен був бути готовим виконати свій обов'язок. Суть пластової готовності та загальна ціль пластового виховання полягала в тому, щоб дати світові й Батьківщині людину обов'язку. Яким був цей обов'язок? Він полягав у досягненні Великої Меті, під якою малося на увазі визволення України від поневолення іншими державами. Отже, молодіжні організації, не лише Пласт, а й Союз Української Молоді (СУМ), планували виховати у своїх членів такі риси характеру, які б допомогли виконати цей обов'язок.

Доречним є питання: чому така увага надавалася молодому поколінню? Очевидно, що воно було найбільш уразливим з точки зору асиміляції, адже не брало участі у національно-визвольних змаганнях, народилось чи проживало не на рідних для кожного українця землях, а в умовах чужорідного середовища, де вимушено опинилось зі своїми батьками, які вирішили з різних причин не повертатись на Батьківщину. Поступовий відхід від справ старшого покоління загрожував у перспективі браком кадрів українських патріотів, які змогли би продовжити боротьбу за незалежність України. Розуміючи ці перспективи, а також небезпеки і виклики проживання на чужині, провідники Пласту надали великої уваги обговоренню виховного ідеалу молодого українця.

Ми зупинимось на доробках 1945 – 1948 років, коли в середовищі закордонних українців почалась широка суспільна дискусія з цієї проблематики.

Вона точилась як на сторінках пластової преси (1946 року на території Німеччини та Австрії почали видаватися такі періодичні видання для молоді: «Молоде життя», «Новак», «Пластун-Скаут», «Юнак», «Ватра» «Наш шлях», «Бджілка», «Голос Пластуна», «На сліді», «Записки пластуна» «СКОБ» та інші, пізніше їхня кількість зросла), так і під час різних зустрічей, нарад, конференцій, конгресів. Визначальне значення у цьому контексті мав Конгрес в Ашшафенбурзі, що відбувся 1948 року напередодні масового виїзду українців за кордон. За даними Міжнародної організації у справах біженців (IRO) протягом 1947 – 1951 років з таборів ді-пі було розселено 113 677 українців, з них 45 044 – до США, 19 607 – до Австралії [7];¹. Велику частку з них становила молодь.

Як зазначає пластовий сеньйор Юрій Пясецький, цей Конгрес мав на меті «вивінувати нас «ідеологічним наплечником» та підготувати до несподіванок у незнаному тоді майбутньому масового переселення за океан. Він був підсумуванням і підтвердженням ідей, винесених з рідної землі і скріплював духовні сили нового покоління «апостолів» [8, с.1].

Передусім, на ньому були ідентифіковані небезпеки, які несло українцям життя на еміграції. У доповіді «Наше довкілля під час мандрівки» письменник, редактор багатьох пластових видань Євген Кульчицький-Гут вказав на такі:

1. Охолодження національних почуттів, втрата розуміння пекучих національних потреб, втрата відчуття спорідненості з усією нацією та її долею.
2. Зворот до матеріалізму: перетворення грошей, заробітку, матеріальних благ на мету життя.
3. Втрата розуміння потреби безкорисної суспільно-громадської праці, національної жертвовності та відчуття обов'язку допомагати своїм землякам.
4. Зникнення національно-суспільницького гону, занепад громадського і культурного життя.
5. Повна денационалізація (вона вважалася найгрозливішою загрозою) [4, с.10].

Маємо констатувати, що до переїзду на місце нового осідку українські емігранти не могли оцінити весь комплекс проблем, з якими вони зіштовхнулись. Пізніше, 1966 року в статті «З досвідом минулого – думкою про майбутнє», опублікованій в журналі «Пластовий шлях», були відтворені реальні загрози, які постали перед українцями у Північній Америці. Серед них: «...замість ворожої держави – багата, але чужа культура і привабливі різні можливості, зокрема для молодішої генерації... Особиста свобода одиниці і її добра оцінювалась вище від

добра спільноти, хаос у дефініції «нації», пророцтво про сумерки націоналізму як віджилого періоду історії людства, теорія про «злиття націй», близький «упадок національних бар'єрів». До цього додався брак реалістично обґрунтованої візії українця поза межами рідної землі на постійному поселенні і віри у вічне існування українства в діаспорі» [8, с. 2]. Можна з упевненістю констатувати, що ці небезпеки поставили перед українською еміграційною спільнотою питання «бути чи не бути».

Повертаючись до інтелектуальних напрацювань провідників Пласту щодо ідеалу молодого українця, варто наголосити, що пластова система виховання прагнула поєднати в собі ідеалізм життєвих цілей і реалізм у засобах. До її центру була поставлена людина.

У доповіді «До великої мети. Виховний ідеал пластового руху», зроблений на ашафенбурзькому Конгресі українським громадсько-політичним діячем, науковцем, публіцистом Володимиром Янівом, так розкрито цей підхід: «...визвольна політика – шукання правильних шляхів до великої мети – ось центральна проблема сьогодення української дійсності. Але ж визвольна політика залежить від творців основної концепції і від реалізаторів. Тому питання нашої перемоги залежить від української людини, від її вартості, здібності викреслити з себе цінності, які вповні відповідали б трагічній хвилині. Отже, в дійсності центральною проблемою нашої сучасності є українська людина, з усіма її прикметами і з усіма хибамі» [2, с.5].

Однією з найважливіших рис виховного ідеалу українця було визнано готовність на жертву при реалізації Великої Мети. Доктор Янів вважав, що жертвовність вкорінена до національної психіки українців. Жертвовності вимагала Велика Мета і Пластовий закон, в яких прописані вірність Богові та Батьківщині. «Це сплетіння національного і релігійного доходить до найкращої синтези саме в ідеалістичній настанові, коли приклад мучеництва за Правду і Віру стає спонукою до боротьби за

¹ Sękowski P. Activity of the international community in Europe after the Second World War within the scope of the International Refugee Organization as a model of the aid action towards refugees. URL: https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Securitologia-1_2017_119-139.pdf (дата звернення: 10.09. 2020).

національні права і стає джерелом у хвиликах терпіння», – писав він [2, с. 5].

Наступною рисою ідеалу молодого українця був патріотизм. Український громадський діяч, вчений-правник, член команди СУПЕ, Головної Пластової Ради, Начальний пластун Юрій Старосольський у доповіді та однойменній брошурі «Духовний виряд пластуна» зазначав, що «Пластун не присягає, що здобуде волю Україні, як свою остаточну ціль; він присягає, що буде в житті патріотом, вірним Батьківщині. В тому для нас, очевидно – зобов'язання боротись, а в потребі й ризикувати життям для України; але й більше ще – цілим життям своїм служити Батьківщині, щоденно, сьогодні й тоді, коли вже воля буде фактом. Служба Батьківщині – це ціль пластуна, але патріотизм – його засіб, що веде по шляху, дає моральної сили й виховує з новака чи юнака доброго громадянина. Отже, патріотизм – наша сила: він не тільки мета чи віра – він прикмета юнака, отже нерозривна частина пластової людини» [3, с. 8]. Вельми актуальним з позицій сьогодення є його бачення патріотизму: «Батьківщина інколи – в переломних для неї хвиликах – вимагає готовності вмерти для неї, але вона постійно вимагає готовності жити для неї» [3, с. 8].

Велике значення мала і така чеснота як толерантність. Доктор Янів високо її оцінював і визнавав, що його покоління в юності не надавало їй належної уваги. 1948 року він вважав толерантність основою внутрішнього миру, взаємної пошани й довір'я – першої передумови розумної і здорової визвольної політики, без якої не здійснити Великої Мети. Янів

висунув гасла, тісно пов'язані толерантністю, які молоде покоління повинно було взяти з собою на еміграцію (переселення пластуни називали Великою Мандрівкою): «Не я і не ти є суттєве, але ми, не моя реакція чи твоя правда, але наша істина як сума найбільш виправданих в житті поглядів. Не моя група чи твоя партія, але спільнота, але наша нація, але Україна, джерело наших надихань, предмет наших мрій і нашої любові – ціль, до якої йдемо, не знаючи особисто щастя без щастя мертвих, живих і ненароджених. Не я, не ти, але ми, але спаяний спільною ідеєю гурт як вислід толерації й джерело найбагатшого альтруїзму» [2, с. 6].

Важливість толерантності Володимир Янів вбачав і в тому, що вона усуває не тільки партійну боротьбу, але і релігійну ворожнечу. «В сьогоднішню добу загострення соціальних конфліктів вона має ще одне важливе значення – залагодження класових різниць і протиріч», – писав він [2, с. 6]. Безперечно, толерантність повинна була спиратись на закони християнської моралі та етики.

Водночас він вказував і на загрози толерантності: «Проблема толерації супроти чужинців скриває ще одну небезпеку. Коли сліпий шовінізм веде іноді до недооцінювання чужинців, то толерація грозить їх переоцінюванням. Пошана для культурних здобутків, іноді подив чи захоплення можуть зродити почуття меншовартості. Тому толерації не можна вціплювати без одночасного плекання національної гордості. Наше минуле, наша культура, а передусім наш духовний потенціал дають нам силу протиставитись чужим впливам, які були б загрозливими для нашої

духовності і для нашого самопочуття, якщо були б ми народом без традиції й без широких перспектив» [2, с. 6].

Вельми цікавою рисою, яку пластові виховники мали прищеплювати членам організації, є аполітичність. Керуючись критерієм об'єктивності, наголосимо, що це не завжди вдавалось, адже Пласт готував нове покоління борців за незалежність України. Однак у виступах пластових провідників кінця 1940-х років чітко вказується на шкідливість втягнення молоді в різні політичні ігри. Так, Юрій Старосольський зазначав: «Ні скаутинг, ні Пласт не ставить політичної чи партійної програми. Інколи вважають це його слабкістю, але це напевно велика його сила. Він дає людей Україні, а не партіям. Але кожний готовий пластун – громадянин, що вийшов уже з пластової школи, може з користю працювати в чесній політичній партії, що ставить добро Батьківщині перед доброю партією. Юнак вчиться у Пласті любити Україну, свою Батьківщину не через призму вузької партійної програми» [3, с. 9]. Досить лаконічно цю ідею сформулював і Володимир Янів: «...як вберегти молодь від передчасного впливу партії... як zorganizувати наше національне життя, щоб реалізатором визвольної концепції була ціла нація, а не одна партія?» [2, с. 6].

Новий тип людини, який намагався побудувати Пласт, повинен був мати «...певні прикмети, корисні й естетичні й такі, що дають успіх». Очевидно, що для їхнього виховання юнак повинен був мати сильний характер. «Тільки людина з характером може... встояти на трудному шляху, в боротьбі зі злом, нести ідею в серці й незламно прмвувати до великої мети. Тому це найосновніша сила пластуна. Найсильніший засіб успіху» [3, с. 9].

Пластування допомагало виховати силу духа і силу тіла, а також набути «...знання широкого, вмільостей, бистроти ума» [3, с. 8]. Це вказує на прагнення виховати гармонійно розвинену людину. Пластун мав вчитися бути особисто успішним в житті, щасливим, усміхненим, адже Україні потрібні були життєрадісні громадяни. Він вчився виконувати чесно і сумлінно свій щоденний обов'язок, працюючи там, де потрібно було Батьківщині, без слави, признань чи особистих амбіцій [3, с. 8]. Глибокого змісту набуває вислів Юрія Старосольського: «...бо які майбутні громадяни, така і держава» [3, с. 8].

Обов'язок допомагати іншим у вигляді альтруїзму і суспільного смислу та приятельське ставлення, допомога слабшим розглядалися пластовими ідеологами як моральна сила. Почуття честі було тісно пов'язано з вірністю і відповідальністю, адже на слово пластуна покладалися його друзі, спільнота, Батьківщина. Саме спираючись на честь, пластуни мали грати «чесну гру», бо «...честь, особиста гідність не дозволяють вжити негідну підступну гру» [3, с. 9]. Важливу роль у виховній системі Пласту відігравала самодисципліна. Як зазначалось, «...на самодисципліні одиниці оперта дисципліна народу, а на ній – сила держави» [3, с. 9].

Маємо наголосити, що багато пластових провідників шукали зразки виховного ідеалу в історії України. Наприклад, наприкінці 1940-х років Володимир Янів звернувся до калокагатії – поняття давньогрецької естетики, що виражає ідеальне єднання фізичної краси та духовної досконалості як ідеалу виховання людини. Він вбачав спорідненість України зі стародавньою Грецією («степовою Елладою»), давньогрецького світогляду зі світоглядом пластуна, маючи на увазі поєднання в особистості культу тіла і культу душі. У ньому він вбачав «...охоту жити для краси і готовність вмирати для добра... потребу служити батьківщині кожним віддыхом, кожним успіхом і усміхом... в грізний час наступу ворожої навали вміти зложити життя в дані гідно й велично». Він писав: «Цей ідеал вічного оптимізму веде послідовно до панування над собою, до зрівноваження важких життєвих обставин силою духа. Звідти бажання гарту, звідти почуття щастя в зустрічі з перепонами, труднощами, хуртовиною в прямій і переноснім значенні. Тому не лякаємося боротьби, а навпаки шукаємо її іноді, як своєрідної вправи. Бо ж боротьба дає нам гарт, а перемога – іноді перемога над собою, радість, усміх. Цього гарту шукаємо скрізь: у спорті, в мандрівці, у грі – шукаймо й виплекуємо в малім, щоб потім зуміти пристосувати у великім» [2, с. 6].

Персоніфікацією виховного ідеалу і патроном пластунів був Святий Юрій (Юр) – римський воїн, християнський святий, мученик, опікун всього середньовічного лицарства. Його культ мав в українському народі давню традицію [9]. Він розглядався як «...символ синтези Божого й кесаревого, символ сили й справедливості, ризику й гарту, посвяти й перемоги» [2, с. 5] та демонстрував безперервну тяглість традиції, яка коріниться в історії українського народу.

Вказані вище ідеї були покладені в основу виховної системи Пласту кінця 1940-х – початку 1950-х років, що реалізовувалась як через самовиховання пластунів, так і через активну участь у житті української громади на еміграції. До виховних засобів Пласту належали: сходина, прогулянки, екскурсії, мандрівки, табори, теренові ігри, ватри, масові зустрічі та змагання (спортивні та мистецькі).

Система проб (іспитів) містила широке коло питань з історії і географії України, її культури, традицій і літератури. Важливим інструментом збереження національної ідентичності була українська мова.

Маючи таку багату історію і культуру українського народу, пластуни не повинні були відчувати на чужині комплекс меншовартості. Ще 1921 року у книзі «Життя у Пласті» один з основоположників організації Олександр Тисовський написав: «Ми певні і свідомі того, що наш український народ по своїй змозі сумлінно упродовж століть бере участь у розбудові (світової) культури і в службу тій культурі дає свої найкращі таланти, і тому ми зобов'язані домагатися від своїх і чужинців пошани до нашого народу, його мови, святощів, звичаїв» [10]. Тому у місцях нового осідку пластові провідники закликали українців відчувати себе не «бідними» емігрантами, громадянами другого сорту, а емісарами України – країни, якою варто пишатись.

На нашу думку, дороговказом тій молоді, яка виїжджає сьогодні за кордон, мають служити слова, сказані більше ніж півстоліття тому: «Хай іде з нами в чужину наша пісня, наша вишивка, наша мова, наш звичай... Хай чужинці пізнають культуру нашої хати, де чистоти наших думок і намірів берегтиме ікона серед рушників, якій поклоняться будемо ввечері і ранком, перед якою сповідатись будемо з наших вчинків, чи даром — без діл для Справи, не йдуть нам наші дні. Перед якою клякатимуть діти з молитвою за ту священну боротьбу, яка ведеться скрізь, де б'ється українське серце. Перед якою проситимуть розуму і сили, щоб не посоромити перед чужинцями честі свого народу, щоб вміти ступати скрізь з високо піднесеним чолом, як ступати випадає членові нації в поході» [2, с. 6].

Отже, аналіз виступів провідних діячів Пласту: Володимира Яніва, Юрія Старосольського, Євгена Кульчицького-Гута, які наприкінці 1940-х років знаходились у таборах ді-пі у Німеччині, дозволяють нам зробити висновок, що ідеалу молодого українця на чужині були притаманні громадянські чесноти (чесна гра, поважання прав інших, дисциплінованість, провідництво, відповідальність), моральні (честь, лицарськість, відвага, толерантність, пошана до інших) та національні (патріотизм, відданість Батьківщині, жертвовність). Молоді українці повинні були любити красу і розвиватись гармонійно (душевно і фізично), а також пишатися своєю країною, вивчати її історію і розвивати її культуру. Це створювало основу для подолання комплексу меншовартості.

Критичне переосмислення і використання викладених у статті ідей доречно використати у розвитку державної політики щодо українців, які проживають в інших країнах світу. Як свідчить аналіз, ні «Національна концепція співпраці із закордонним українством» (2006 р.) [11], ні «Програма співпраці із закордонними українцями до 2020 року» (2018 р.) [12] не містять елементів такого стратегічно важливого напрямку розвитку відносин як національно-па-

тріотичне виховання. Не створено в Україні й окремого державного органу, передбаченого Законом «Про закордонних українців» (2004 р.) [13]. Тому, не дивлячись на поточні політичні, соціальні та економічні проблеми розвитку України, варто виконати норму закону і сформувати відповідну урядову установу, поклавши на неї зобов'язання оновити концептуальні засади співпраці із закордонним українством з урахуванням вказаних вище імператив. Водночас потрібно виробити чіткішу візію ідеалу сучасного молодого українця та імплементувати її до комплексу заходів з національного і патріотичного виховання в Україні. Адже, перефразувавши вислів Юрія Старосольського, можна сказати: «... яка держава, такі й громадяни».

Перспективою подальших досліджень може стати аналіз виховних концепцій в середовищі української діаспори на Заході впродовж 1950 – 1970-х років.

Тетяна ПЕРГА,

*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії
НАН України»*

Список використаних джерел:

1. Міграційний профіль за 2017 рік [Електронний ресурс]: Державна міграційна служба України. – Режим доступу: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2017.pdf.
2. Янів В. До великої мети. Виховний ідеал пластового руху / В. Янів // Молоде життя. – 1948. – Ч. 1. – С. 5–6.
3. Старосольський Ю. Духовний виряд пластуна / Ю. Старосольський // Молоде життя. – 1948. – Ч. 1. – С. 7–9.
4. Кульчицький-Гут Є. Наше довкілля під час мандрівки / Є. Кульчицький-Гут // Молоде життя. – 1948. – Ч. 1. – С. 10.
5. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс]: Osvits.ua. – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – С. 108.
7. Sękowski P. Activity of the international community in Europe after the Second World War within the scope of the International Refugee Organization as a model of the aid action towards refugees [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Securitologia-1_2017_119-139.pdf.
8. Пясецький Ю. З досвідом минулого – думкою в майбутнє / Ю. Пясецький // Пластовий шлях. – 1966. – Ч. 1. – С. 1–3.
9. Святий Юрій – опікун Пласту [Електронний ресурс]: Посібник пластового юнацтва. – Режим доступу: <http://proba.plast.te.ua/responsibilities/sv-yurij-opikun-plastu/>.
10. Тисовський О. Життя у Пласті / О. Тисовський. – Торонто: Головна Пластова Булава, 1997. – 550 с.
11. Указ Президента України «Про Національну концепцію співпраці із закордонним українством» [Електронний ресурс]: Верховна Рада України – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875/2006#Text>.
12. Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. Постанова КМУ від 10 травня 2018 р. № 344 [Електронний ресурс]: Урядовий портал – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-spiivpraci-iz-zakordonnimi-ukrayinciyami-na-period-do-2020-roku>.
13. Закон України «Про закордонних українців» [Електронний ресурс]: Ліга. Закон – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041582.html.

УДК 32:94

45-та РІЧНИЦЯ ГЕЛЬСІНСЬКОГО ЗАКЛЮЧНОГО АКТА та його роль у міжнародних гарантіях територіальної цілісності й безпеки України

(Завершення. Початок статті читайте у № 7-8 журналу «Зовнішні справи» за 2020 рік)

ЧАСТИНА II

6. Обговорення в рамках робочих органів ОБСЄ питань російської агресії проти України та незаконної окупації і мілітаризації Криму, Чорного й Азовського морів.

Упродовж перших років російсько-української війни та агресії Росії проти нашої держави, яка розпочалася 20 лютого 2014 року, головне місце на порядку денному ОБСЄ (насамперед засідань Постійної Ради (ПР) і Форуму безпекової співпраці (ФБС)) займали питання, пов'язані з незаконною окупацією та анексією Росією АРК і м. Севастополь і триваючою агресією РФ на Донбасі. Кардинальні зміни безпекової ситуації у регіоні Східної Європи поставили перед ОБСЄ складні завдання щодо посилення ефективності використання всіх наявних її інструментів і механізмів, здатних зупинити агресію Росії й відновити атмосферу безпеки і довіри в Європі та світі.

Хід дискусій в рамках ОБСЄ засвідчує, що переважна більшість держав-учасниць продовжує залишатися на позиціях твердої і послідовної підтримки суверенітету та територіальної цілісності України в межах її міжнародно-

визнаних кордонів. Делегації держав виступають із засудженням протиправних дій РФ, які порушують основоположні норми міжнародного права, визначальні принципи та зобов'язання в рамках ОБСЄ і створили найбільшу безпекову загрозу в регіоні ОБСЄ за всі роки існування цієї Організації. Навіть найближчі партнери Росії та її сателіти з СНД, ОДКБ та ЄвразЕС жодного разу не наважилися відверто підтримати її у протистоянні з Україною.

В контексті забезпечення шляхів врегулювання російсько-українського конфлікту Організація продемонструвала певну активність, запропонувавши наявні інструменти реагування на ситуацію, що склалася в результаті російської агресії: від політичного діалогу у ході регулярних і спеціальних засідань та зустрічей до практичної «польової» роботи, яку виконує ОБСЄ та її польові присутності в Україні. Зокрема, це стосується здійснюваних СММ моніторингу та верифікації в рамках імплементації Мінських домовленостей та виконуваних Місією спостереження ОБСЄ завдань на російських пунктах пропуску «Донецьк» і «Гуково», сприяння діяльності Тристоронньої контактної групи та її робочих підгруп, а також активного залучення автономних інститутів ОБСЄ.

За підсумками дискусій в рамках ОБСЄ впродовж останніх років слід констатувати наявність консенсусу

Володимир Воронков

держав-учасниць щодо збереження за СММ ОБСЄ визначальної ролі у сприянні врегулюванню конфлікту на Донбасі, зміцненні її людських і технічних спроможностей, безальтернативності мирного врегулювання конфлікту на Донбасі на основі виконання Мінських домовленостей. У контексті більш активного залучення інститутів ОБСЄ до врегулювання на Донбасі делегаціями просувається участь БДПЛ у забезпеченні спостереження за проведенням місцевих виборів в окремих районах Донецької і Луганської областей за існуючих норм та правил, заохочуються інші інститути, насамперед ВКНМ, щодо забезпечення моніторингу ситуації в Криму, інформування міжнародної спільноти про триваючі грубі порушення з боку РФ прав людини, зокрема громадських прав кримсько-татарського та українського етнічного населення.

Разом з тим, уже сьомий рік триваючих військових дій на Донбасі та незаконної діяльності російської окупаційної адміністрації в Криму ОБСЄ продовжує демонструвати відсутність бачення ефективного реагування на грубі порушення Росією основних принципів і зобов'язань в рамках Організації, зокрема тих, що містяться у Гельсінському Заключному акті. Керівний принцип консенсусу при ухваленні рішень в ОБСЄ дозволяє Росії блокувати ініціативи, спрямовані на відновлення поваги до принципів та зобов'язань у рамках Організації, що часом набуває з боку РФ ознак відвертого шантажу.

За таких обставин варто зазначити, що Сербське головування ОБСЄ (2015 року) та, певною мірою, Італійське (2018-го) і Словацьке (2019-го) упродовж року своїх головувань демонстрували певну прихильність до позиції РФ, яка іноді йшла врозріз із роллю Головування як неупередженого політичного лідера Організації та головного гаранта дотримання норм, принципів і виконання зобов'язань державами-учасницями. Це проявлялося, зокрема, під час переговорного процесу щодо проектів підсумкових документів на відповідних засіданнях РМЗС ОБСЄ.

Підсумки шістьох послідовних щорічних засідань РМЗС ОБСЄ (Базель-2014, Белград-2015, Гамбург-2016,

Відень-2017, Мілан-2018, Братислава-2019) та безрезультатне завершення трирічного процесу «Гельсінкі+40» 2015 року засвідчили відсутність консенсусу, подальше поглиблення кризи та поляризацію позицій серед держав-учасниць ОБСЄ, що суттєво звузило можливості для пошуку компромісу з магістральних питань порядку денного Організації. Російська сторона продовжувала здійснювати тиск на інші держави-учасниці, зокрема і на західних партнерів України, та активно підштовхувати до винесення «кримського питання» та питання повного відновлення поваги до порушених принципів і зобов'язань ОБСЄ за межі широкого безпекового діалогу, домагаючись формування так званого «позитивного» порядку денного. За таких умов Росією активно просувалася проблематика «об'єднуючого порядку денного» ОБСЄ на основі спільного пошуку шляхів ефективної протидії зростаючим транснаціональним загрозам та позиціонування себе як світового лідера в боротьбі з міжнародним тероризмом. Цьому, зокрема, сприяло те, що в 2014 – 2016 роках посаду керівника департаменту транснаціональних загроз Секретаріату ОБСЄ обіймав представник РФ, який за інформацією розслідувань німецьких і австрійських ЗМІ був генералом ФСБ РФ [9]. У цих же публікаціях йдеться і про інших високих представників спецслужб Росії, які під дипломатичним прикриттям працювали в Секретаріаті ОБСЄ.

В цьому контексті варто також нагадати, що з червня 2017 року представник Росії – В. Воронков – займає посаду Заступника Генерального секретаря ООН, Директора Департаменту з боротьби з тероризмом, що робить його головною посадовою особою на планеті Земля, відповідальною за глобальну боротьбу з тероризмом. І це при тому, що Росія цілою низкою міжнародно-правових документів та законодавчих актів України визнається країною-спонсором тероризму [10].

Зазначені дії РФ мають певний вплив на позицію окремих країн, враховуючи спільність інтересів держав-учасниць Організації у просуванні питань у військово-політичному вимірі та сфері захисту прав людини. Отже, проблема російського впливу при формуванні консенсусу з основних питань порядку денного ОБСЄ на основі найменшого спільного знаменника залишається актуальною, що потребує значних зусиль з боку України та її партнерів для консолідації ефективної дипломатичної протидії Росії.

Головні завдання України в діалозі в рамках Організації понад шість останніх років полягали у забезпеченні привернення належної уваги партнерів до фактів порушення РФ основоположних принципів та зобов'язань ОБСЄ, починаючи з незаконної окупації та спроб анексії Криму, нейтралізації будь-яких спроб інтерпретації ситуації на Донбасі як внутрішнього, громадянського конфлікту, підтримки діяльності СММ та автономних інститутів ОБСЄ як важливих чинників протидії міжнародного співтовариства російській військово-політичній агресії та політичній пропаганді. В цій роботі активно використовувалася як інформація регулярних звітів СММ, так і низки українських джерел, зокрема свідчення і докази Міністерства оборони та Служби безпеки

України, матеріали незалежних журналістських та фахових міжнародних розвідувальних досліджень [11 – 13]. Для доведення об'єктивної інформації до держав учасниць, окрім заходів Постійної Ради, активно використовувалися також механізми військово-політичного виміру та майданчик Форуму безпекової співпраці ОБСЄ (ФБС). **Успішне чотиримісячне Головування України у Форумі (квітень – серпень 2020 року) зробило суттєвий позитивний внесок до зазначеної справи [14].**

Враховуючи консенсусний характер діяльності ОБСЄ та рівність її держав-учасниць, доводиться констатувати, що практично, незалежно від того, яка країна головує в ОБСЄ, всі вони так чи інакше розглядали Організацію як майданчик для налагодження «конструктивного» діалогу з Росією, вважаючи контрпродуктивним «конфронтаційний характер дискусій» (зокрема засудження порушень з боку РФ Мінських домовленостей, норм і принципів міжнародного права та ОБСЄ). З огляду на обмежені важелі впливу для зміни позиції РФ, необхідність формування консенсусу навколо низки важливих рішень окремі Головування ОБСЄ часом вдавалися до посилення тиску на Україну з метою коригування її позиції задля досягнення «компромісних» рішень. За таких обставин тверда принципова позиція делегації України при ОБСЄ у відстоюванні національних інтересів та територіальної цілісності держави, активний її супротив зазначеному безпідставному тиску, на жаль, лише призводили до неможливості ухвалення в рамках ОБСЄ важливих для Європейської безпеки консенсусних рішень, насамперед у ході засідань РМЗС. Зі свого боку, Росія всіляко уникала будь-яких конструктивних компромісів.

7. З метою протидії російській агресії Україна забезпечує максимально повне та ефективне використання в своїх інтересах наявного інструментарію ОБСЄ.

СММ відіграє сьогодні важливу роль у забезпеченні об'єктивного моніторингу ситуації на сході України та представлення його результатів світовій спільноті й широкій громадськості. Завдяки цілеспрямованим зусиллям партнерів України мобілізовані значні міжнародні фінансові ресурси для посилення діяльності СММ, зокрема її ефективності та виконання проектів на підтримку зусиль Уряду України в реалізації внутрішніх реформ у різних сферах. Водночас активно використовується також експертний потенціал трьох автономних інститутів ОБСЄ: БДПЛ, ВКНМ, ПЗМІ. У центрі уваги перебувають численні порушення прав людини та основоположних свобод, спричинені незаконною окупацією та анексією Криму й збройною агресією Росії на Донбасі. Інститутами ОБСЄ готуються незалежні експертні висновки, які відповідають інтересам України та активно використовуються в контексті протидії російській агресії, захисту суверенітету і територіальної цілісності нашої держави, зокрема при розгляді ініційованих нею судових справ проти РФ.

Численні представницькі заходи, що проводилися в рамках військово-політичного виміру ОБСЄ, участь в

яких брали високі представники із столиць, дозволили Україні на високому рівні донести важливі сигнали та надати іншим державам-учасницям ОБСЄ ґрунтовні роз'яснення про зовнішню природу триваючого конфлікту на сході України, спричиненого військовою агресією РФ, разом з фактами безпосередньої участі ЗС РФ у бойових діях і надання військової та ресурсної підтримки незаконним збройним формуванням на Донбасі.

Хід пленарних засідань у рамках робочих органів ОБСЄ, а також підсумки регулярних консультацій, що проводяться з основними партнерами України (США, ЄС, Канада, Велика Британія, Литва, Туреччина, Швейцарія та інші) дають можливість скоординувати підходи з актуальних питань взаємодії в рамках врегулювання конфлікту на Сході України. За їхніми підсумками можна констатувати спільність політичних оцінок процесу мирного врегулювання на основі Мінських домовленостей: визнання необхідності здійснення подальшого тиску на РФ, зокрема для досягнення згоди на можливе розгортання міжнародної миротворчої операції ООН на Донбасі; посилення СММ як єдиної на даний час масштабної міжнародної присутності зі стабілізації ситуації на Донбасі. Регулярно підтверджуються сигнали політичної підтримки України і готовність партнерів до розширення практичної допомоги та військової співпраці з нею.

Серед головних результатів функціонування СММ відзначаємо регулярні фіксації новітніх зразків російського озброєння, зокрема систем РЕБ, та відеоматеріали випадків незаконного перетину російсько-українського кордону військовими конvoями, що перевозили боєприпаси та інше військове обладнання – факти, на які російська сторона жодного разу не спромоглася дати будь-які пояснення, оскільки продовжує, всупереч численним фактам, категорично заперечувати свою причетність до окупації територій України та пряму участь у конфлікті. Важливим інструментом, який суттєво посилив можливості СММ, стало залучення БПЛА дальнього та середнього радіусу дії, що дозволяють здійснювати моніторинг у віддалених від лінії контакту прикордонних районах територій Донбасу, окупованих Росією. Під тиском української сторони СММ почала більше уваги надавати питанням, пов'язаним з окупованим Кримом. Зокрема, до звіту СММ 2018 року було внесено інформацію про погіршення стану довкілля в Херсонській області через екологічну катастрофу на півночі Криму та про наслідки російської окупації для свободи судноплавства в Азовському морі. Водночас Місія продовжує відмовлятися фіксувати у звітах накладену Росією заборону її доступу до Криму та утримується від започаткування постійного дистанційного моніторингу.

Іншим магістральним напрямом використання Україною можливостей ОБСЄ для протидії російській агресії є проведення активної і регулярної інформаційно-роз'яснювальної роботи серед делегацій держав-учасниць і партнерів ОБСЄ, а також інститутів і структур Організації з метою збереження їхньої пріоритетної уваги до фактів російської агресії та її наслідків для європейської безпеки.

Щотижня в ході засідань основного керівного органу ОБСЄ, що координує поточну оперативну роботу Організації, – Постійної ради – виголошуються виступи щодо триваючої російської агресії проти України та незаконної окупації Криму. У рамках засідань Форуму безпекової співпраці (ФБС) та ПР ОБСЄ демонструвалися фото- і відеоматеріали з доказами російської військової присутності та повного контролю російської влади над російськими гібридними збройними формуваннями на Донбасі, а також мілітаризації Криму, Чорного та Азовського морів. На щоденній основі проводяться консультації, робочі зустрічі та діалоги з Головуванням ОБСЄ і провідними західними партнерами України. Підтримується постійна увага ОБСЄ до питання незаконно утримуваних російською стороною громадян України і політичних в'язнів Кремля, наголошувалося на необхідності їхнього негайного і безумовного звільнення. Висвітлювалися триваючі порушення російською стороною норм міжнародного права, зокрема невиконання Росією припису МС ООН від 19.04.2017 щодо тимчасових заходів у справі «Україна проти РФ», протиправне будівництво мосту через Керченську протоку без згоди Уряду України та перепони, що чиняться судноплавству в Азовському морі та через Керченську протоку. Важливим напрямом роботи України в рамках ОБСЄ залишається протидія намаганням російської сторони влаштовувати різноманітні антиукраїнські провокації: спроби організувати в кінці 2018 року відеозв'язок з представниками російської окупаційної адміністрації в Донецьку і Луганську, які мали б «доповісти про результати так званих виборів»; продемонструвати відео з нібито «зізнаннями» полонених українських військовослужбовців із захоплених 21 листопада 2018 року російською ФСБ українських військових суден. Завдяки наполегливим оперативним зусиллям української делегації при ОБСЄ такі спроби були вчасно зупинені.

Україна використовувала засідання Організації для інформування держав-учасниць про грубі порушення Росією взятих зобов'язань у рамках ОБСЄ, наведення фактів постачання російських найманців, зброї і техніки через неконтрольовану ділянку українсько-російсько-

го кордону та свідому підтримку РФ терористичної діяльності на території нашої держави, зокрема в контексті проблеми іноземних бойовиків-терористів. Інформувалося про порушення РФ взятих зобов'язань ОБСЄ у сфері боротьби з тероризмом та прикордонного співробітництва, зокрема щодо триваючої з 2014 року фінансової, матеріальної та людської підтримки Росією терористичної діяльності на території Донбасу та інших регіонів України, відповідальності РФ за збиття малайзійського пасажирського лайнера рейсу МН17.

У рамках Третього (гуманітарного) виміру ОБСЄ забезпечується підтримання на порядку денному питання захисту прав людини і основоположних свобод на окупованих територіях, прав викрадених та незаконно утримуваних РФ українських громадян, протидії російській пропаганді. Проводиться робота із залучення виконавчих структур ОБСЄ та держав-учасниць до здійснення постійного тиску на РФ з метою припинення порушень і дотримання зобов'язань ОБСЄ. Україна аргументовано та гостро реагувала на спроби РФ використати майданчики ОБСЄ для просування пропаганди антиукраїнського спрямування, а також нав'язування легітимізації незаконної окупації АРК та м. Севастополь шляхом просування участі у заходах ОБСЄ представників окупаційної влади Криму як «представників громадянського суспільства».

В контексті консолідації позицій міжнародної спільноти для протидії російській агресії важливою залишається роль Парламентської Асамблеї (ПА) ОБСЄ. На фоні обговорення в рамках традиційних питань порядку денного ПА домінуючою темою під час щорічних сесій залишається врегулювання російсько-українського конфлікту, порушення РФ норм міжнародного права та основоположних принципів ОБСЄ, закладених у Гельсінському Заключному акті, невиконання Росією рішень ПА ОБСЄ.

Висновки і пропозиції щодо пріоритетів діяльності України в рамках Віденських переговорів ОБСЄ.

З огляду на консенсусний характер ухвалення визначальних рішень в ОБСЄ головним інструментом в Організації залишається політико-дипломатичний тиск на країну-агресора, який не дозволяє їй домогтися виходу з міжнародної ізоляції та пом'якшення антиросійських санкцій.

Важливо продовжувати забезпечувати збереження особливої уваги міжнародної спільноти до мілітаризації Кримського півострова й розширення окупації на водні простори Чорного та Азовського морів, Керченської протоки.

Поруч з міжнародним політико-дипломатичним тиском ОБСЄ зберігає свою цінність для України в контексті протидії російській агресії, навіть в умовах консенсусного ухвалення визначальних рішень, завдяки активності автономних інститутів та польових місій Організації. Інструментарій ОБСЄ широко використовується для протидії спробам російської окупаційної влади легітимізувати свою юрисдикцію в АРК та в м. Севастополь, приховати факти військової гібридної

агресії на Донбасі й уникнути міжнародно-правової відповідальності.

Провідну роль серед згаданих структур відіграє СММ, яку держави-учасниці вважають цінним джерелом надійної та об'єктивної інформації, інструментом сприяння виконанню Мінських домовленостей навіть в умовах жорстких обмежень на її діяльність, накладених російською окупаційною адміністрацією, зокрема з весни 2020 року під приводом коронавірусних обмежень. Актуальною залишається робота з максимального використання можливостей СММ ОБСЄ в інтересах України, зокрема поліпшення методології і змістовного наповнення звітів Місії з метою більш точного та детального висвітлення реальної безпекової і гуманітарної ситуації на окупованих РФ територіях України.

ОБСЄ продовжує виконувати функцію посередника в рамках ТКГ, яка, аналогічно СММ, незважаючи на невисоку ефективність роботи внаслідок неконструктивної позиції РФ, залишається важливим інструментом вирішення практичних питань, пов'язаних із російською агресією.

Певну роль продовжує відігравати Місія спостереження ОБСЄ на російських пунктах пропуску «Гуково» і «Донецьк», яка своєю присутністю фіксує наявність російсько-українського кордону, який порушується Росією. Для підвищення ефективності Місія має поширити свою діяльність на інші пункти пропуску. Проте питання розширення постійно блокується Росією.

Перспективним напрямом подальшого залучення потенціалу ОБСЄ до врегулювання російсько-українського конфлікту має стати налагодження співпраці з Міжнародною миротворчою операцією ООН на Донбасі – у разі ухвалення рішення про її можливе розгортання. Широкий міжнародний досвід врегулювання подібних конфліктів, зокрема на Балканах, свідчить про його високу ефективність у разі формування широкої трикомпонентної миротворчої операції ООН: силовий компонент у формі міжнародного військового контингенту – перехідна цивільна адміністрація – поліцейська місія з підтримання громадського порядку [15, 16].

Пріоритетними напрямками роботи України з протидії російській агресії мають залишатися зусилля із забезпечення моніторингу ОБСЄ на українсько-російському кордоні до його повернення під контроль Уряду України. Активної нейтралізації потребують спроби РФ звести проблематику конфлікту винятково до Донбасу і виконання Мінських домовленостей без уваги до проблем окупації АРК і м. Севастополь, що є невід'ємною складовою російської агресії проти України.

Важливим завданням залишається залучення потенціалу ОБСЄ для протидії порушенням прав людини та основоположних свобод на тимчасово окупованих територіях України шляхом регулярного привертання уваги міжнародної спільноти до погіршення ситуації з їхнім дотриманням, необхідності захисту прав незаконно утримуваних РФ українських громадян. Важливо й надалі заохочувати системний моніторинг БДПЛ, ВКНМ та ПЗМІ стану з правами людини в окупованих Криму і окремих територіях Донбасу, виконання Росій-

ською окупаційною владою відповідних міжнародних конвенцій, рекомендацій міжнародних інститутів та імплементації семи резолюцій ГА ООН 2014 – 2019 років стосовно територіальної цілісності України, ситуації щодо прав людини в АРК та м. Севастополь, проблеми мілітаризації АРК та м. Севастополь, а також частин Чорного й Азовського морів.

Головні завдання України у подальшому діалозі в рамках ОБСЄ мають полягати у збереженні пріоритетної уваги міжнародної спільноти до проблематики триваючої агресії Росії проти України та її наслідків для європейського безпекового порядку, у максимальному використанні інструментарію Організації для політико-дипломатичного забезпечення ефективного захисту суверенітету та територіальної цілісності нашої держави, недопущенні підміни цієї проблематики спробами окремих країн налагоджувати діалог з Росією за принципом «business as usual», із залишенням поза увагою її дій, спрямованих на підрив європейської безпеки.

Ігор ЛОССОВСЬКИЙ,

*Надзвичайний і Повноважний Посланник України
першого класу, Заступник Постійного представника
України при міжнародних організаціях у Відні*

Список використаних джерел:

1. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text
2. I. Lossovskiy «The Activity of the OSCE from a Ukrainian Perspective» // OSCE Yearbook 2003., Baden-Baden., Germany, pp.107 – 120.
3. I. Lossovskiy «Ukraine's Decade of Participation in the OSCE: Some Results and the Basic Priorities» // Ukrainian Quarterly., № 1 – 2, Spring-Summer 2003, N.Y., USA., pp.5 – 21.
4. Координатор проєктів ОБСЄ в Україні – <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine>
5. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні – <https://www.osce.org/ru/special-monitoring-mission-to-ukraine>
6. I. Лоссовський «До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: Агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження» // Зовнішні справи. – 2014. – № 11. – С. 6 – 11.
7. Лоссовський Ігор «Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: Договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами». – Київ.: Українська асоціація зовнішньої політики. – 2015. – 128 с.
8. Lossovskiy I. Russia's aggression against Ukraine as a destabilizing factor for non-proliferation regimes // UA: Ukraine Analytica. – № 2(12) 2018. – p. 27 – 37.
9. Von D. Pawelski Putin diskreditiert die Rolle Deutschlands in der OSZE // Wiener Zeitung Online. – 19.07.2016.
10. I. Лоссовський «Росія – держава ізгой». – «День». – 07.04.2015 – <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/rosiya-derzhava-izgoy>
11. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні – <https://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine>
12. InformNapalm International Intelligence Community – <https://informnapalm.org/en/>
13. Головне управління розвідки Міністерства оборони України – <https://gur.gov.ua/content/list-of-news.html>
14. Підсумки Голозування України в Форумі безпекової співпраці ОБСЄ – <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3068270-nimeccina-golovuvati-u-forumi-obse-z-ukrainskou-bulavou.html?fbclid=IwAR2s1clhchHrFxt-n4hoXoJuMIAMltHyENVuvSACbhchj8keNv8YbXjvk00>
15. Лоссовський І. «Миротворча операція ООН в «сепаратистському» регіоні Хорватії (1995 – 1998 рр.): історичні аналогії, принципові відмінності та успішний досвід для Донбасу». – Публікації Центру дослідження Росії. – 04 серпня 2015 р. – <http://www.r-studies.org/>
16. Лоссовський І. «Миротворчий досвід ООН і план «Б» врегулювання військово-політичного конфлікту на сході України» // Зовнішні справи. – 2016. – № 1. – С. 11 – 15; № 2. – С. 16 – 20.

DOI 10.46493/2663-2675-2020-9-10-4

ФАКТОР НАЦІОНАЛІЗМУ у розпаді Югославії

Анотація

Стаття присвячена аналізу відродження націоналізму та розпаду Югославії. Ця федеральна держава провокувала «культурну війну» і трансформувала балканську ідентичність. Аналіз розпаду Югославії дозволяє зробити загальний висновок щодо важливості взаємного культурного співробітництва.

Основою цього дослідження є огляд унікальної бібліографії, зібраної дослідниками, до якої належать джерела, присвячені вивченню націоналізму, культурної війни та пропаганди, конфліктів у полікультурному суспільстві. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що існує кілька груп факторів, які впливають на розпад націоналізму в Югославії на основі питань національної ідентичності та пропаганди як методу відродження націоналізму в Югославії.

Аналіз дозволяє визначити внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на відродження націоналізму в Югославії. Суттєвим фактором розвиття полікультурної ідентичності стало відродження економічного націоналізму. В основі цих політичних подій лежить економічний націоналізм, який є доктриною, заснованою на схильностях та політиці, що надають пріоритет підтримці та розвитку вітчизняної економіки, адаптації політичних партій та систем до мінливої ситуації в ЄС, країні та суспільстві.

Ключові слова: Югославія, націоналізм, полікультурна ідентичність, економіка

SUMMSRY

Purpose of the study: The article is devoted to the analysis of the resurgence of nationalism and the breakup of Yugoslavia. This federal-state was breaking the “cultural war” and transformed of Balkan identity. Its collision of cultural identity in a multicultural society. These concepts and analysis of breakup of Yugoslavia allow making a general conclusion regarding the importance of reciprocal cultural cooperation.

Methodology:

The research basis of this study is an overview of the unique bibliography collected by the researchers, which includes sources devoted to the study of nationalism, cultural war and propaganda, conflicts in a multicultural society. The research hypothesis is that there are several groups of factors that affect nationalism breakup in Yugoslavia based on national identity issues and propaganda as a method to resurge nationalism in Yugoslavia.

Results: The analysis allows to specify internal and external factors that influence the resurgence of nationalism in Yugoslavia. An essential factor in blurring multicultural identity was the revival of economic nationalism. At the heart of these political developments is economic nationalism which is the doctrine based on predispositions and policies which prioritize the maintenance and development of the domestic economy, adaptation of the political parties and systems to the changing situation in the EU, country and society.

Applications of this study: The obtained results have verified the research hypothesis. There is a set of general and particular factors that affect the resurgence of nationalism in Yugoslavia and provoke the civil conflict in the country which resulted in the breakup of Yugoslavia based on the use of Balkan nationalism and the resurgence of nationalism in Yugoslavia as propaganda tools.

Novelty/Originality of this study: This study highlighted the set of the factors contributing to the breakup of Yugoslavia and the primary use of informational warfare technologies based on nationalism and historical memory to provoke the events in the former republic.

Keywords: Balkan, identity, cultural war, multicultural society, nationalism, propaganda, historical memory, Yugoslavia

INTRODUCTION

Of all the explosive issues that confronted Europe after the downfall of communism, nationalism proved the most intractable. When boundaries were redrawn after the upheavals of the Second World War, sizable minorities remained within the borders of many states, as the accompanying map shows. National ambitions, suppressed or permitted only cultural expression during the decades of Communist rule, quickly resurfaced in Central and Eastern Europe, Czechoslovakia, as we have seen, divided peacefully in 1993 in response to Slovak pressures. Nevertheless, in Yugoslavia centuries-old national and religious tensions, kept in check under previous regimes, tore the state apart. Boundaries and names are essential as they were from the end of the Second World War until 1990-1991. Ethnic differences in these countries made democratization and economic renewal difficult and even threatened their existence as viable states. In what was Yugoslavia, Serbs, Croats and Slovenes were inextricably intermixed, about 2 million Slavic-speaking Muslims have also long-lived in Bosnia-Herzegovina, and there are many Albanians, not Slavs and mostly Muslim in Kosovo and Macedonia.

When analyzing the discrete components of the conflict, it is evident that the informational strategies and propaganda used by the actors on both sides of the conflict played a significant role in the war, and were an effective means of shaping public opinion. One of the most unusual ways of conditioning public opinion was through the repeated invocation of “national identity”, or “identity” as a whole.

In the post-Soviet academic tradition, the term “nation” and its derivative concept “national identity” has a strong “ethnic” connotation. The interpretation of the concept of “national identity” is not just limited to the political approach; it is also defined by cultural and social components which unite nation based on the ethnicity. The civil-political and ethnocultural conception of identity is more often considered in modern academic literature. Cross-cultural interactions and the convergence of close ethnicities, combined with a lack of a clear official standardization of ethnicity, has resulted in the populace of the former Yugoslavia increasingly turning towards ethnic identity as an organizational focal point. Ashmore, Doe and McLaughlin-Volpe generally define identity as an aggregate of categorical

accessories, i.e. several characteristics inherent to a person, which are (or implied) also shared by a group of people (Ashmore et al., 2004).

According to Nagorna, identity is the most effective social organizer because it organically unites political, cultural, and religious spheres. Identity is a determinant of the networks that connect humans with a group, or an institution, or to an idea. Thus, the term “identity” covers a complex of different meanings, expectations, political preferences, and commitments to a particular system of the worldview (Nagorna, 2008).

There are many different types of identity, such as national, ethnic, linguistic, or religious. All of them are based on similar cultural classification criteria and often overlap and reinforce one another. The phenomenon of national identity can perform the function to construct social unity, but at the same time, national identity can be used to carry out propaganda. The core place of national identity in information warfare arises from the capacity “to effectively distill and actualize issues related to language, culture, history, and values” (Pakhomenko & Tryma, 2016). Thus, it is a powerful tool that can be used to facilitate communicational processes between social communities further, mainly if the communities have been already divided by different identity markers.

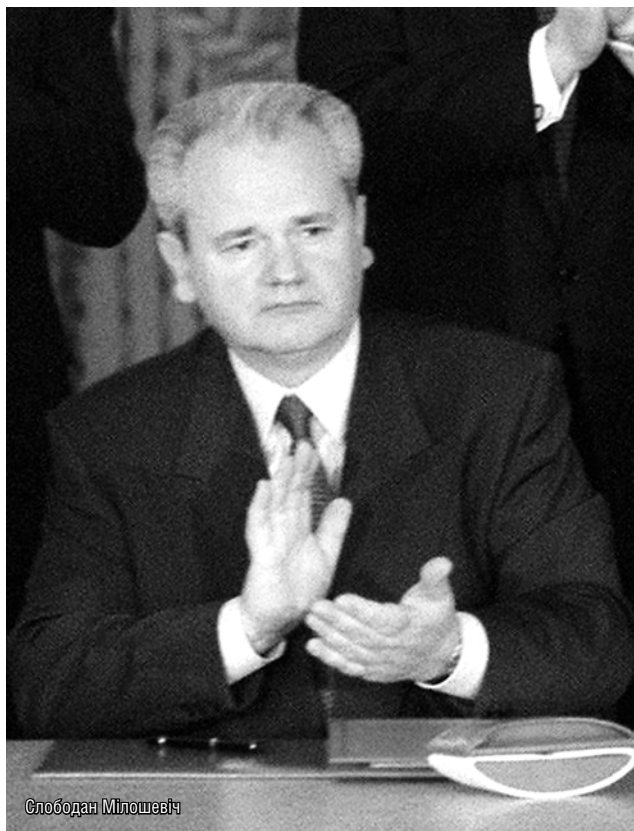
During conflict on each phase of it, national identity can serve as a propaganda tool to mark each of the opposing parties to construct a new set of socio-cultural values and preferences. The process of using national identity as a propaganda tool can result in the creation of new, alternative identities for the population.

The peculiarity of the conflict in Yugoslavia and the resurgence of nationalism in the country was based on the large-scale use of various information and propaganda tools. Historical memory – as part of a complex set of collective representations that form national identity – was used here as an instrument of the propaganda to construct the conflict. Moreover, it is the Yugoslavia case is a shred of evidence that the media attention given to historical memory as a part of the national identity and its use to achieve utilitarian purposes is not a unique case in the modern history.

The rising popularity of the national-populist projects around the world; the crisis of neoliberalism as a dominant ideology; the return to the traditional values; and the transformation in domestic policy to seek to strengthen the importance of national, ethnic, and religious identity are the main factors influencing the ideology to find one’s historical roots. N, those factors played a crucial role in the value-shaping of the conflict parties in Yugoslavia.

Recognizing the fact that historical propaganda takes an essential place in the overall context of modern society, specific questions must be addressed to determine the features of the Yugoslavian case.

Historical memory is a phenomenon of social consciousness, includes physical remains of the past, and the corresponding images, symbols, myths, rituals and historiographical representation (Nagorna, 2012). The content of historical memory does not contain much objective information about the events of the past; however, it contains the events of the past presented in a certain way according

to subjective perceptions and evaluations. The subjectivity of historical memory, specifically, its role in the formation of the national identity is highlighted by Yakovenko who distinguishes a fictional image of the past and “collective experience”, which united society into a coherent unit through joint “memories” of an alleged common ancestor, joint development of the conquered territory, or experiences of collective victories and defeats. (Yakovenko, 2007).

This form of social determinism of memory was first noted by Halbwachs, who introduced the notion of “frameworks of the collective memory”: the society using its values, attitudes and dominant worldviews, imposes limits—what and in what way the people have to remember.

The conceptions of “politics of memory” or “historical policy” are closely correlated with historical memory, emphasizing its instrumentalist function. More so, in and of itself, the practice of ideological interference in the interpretation of historical events is as old as time. However, it has become systemic during the formation of national states and the formation of national historiography and school systems. Terminologically, conceptually, and organizationally (in the form of Institutes of National Remembrance), the politics of memory (or historical policy) was formed not so long ago, at the turn of 20th-21st centuries primarily in Central and Eastern Europe. Furthermore, its formation of politics of memory was influenced through an ideological transformation in the region, based on the public’s understanding fashioned through a recent totalitarian past (Miller and Lipman, 2012).

Therefore, historical memory, becoming an object of the policy and used in accordance with ideological and political objectives, is being transformed into mass con-

sciousness, creating or adjusting the collective representations of the past.

Similarly, the content of historical memory consists mainly of information constructed by the stakeholders of social and political processes and used in accordance with the moralist rhetoric. Hence, historical memory is far from rationality. Historical memory is contained in the speeches of politicians, publications, and in the general media discourse. It is also presented as a constant, monumental, and sacral heritage of society, which is obliged to protect historical memory.

As for Yugoslavia case, the use of the abovementioned tools of manipulating with historical memory and national identity also was applied to contribute to the breakup of Yugoslavia. Historians debate the leading causes of the breakup of Yugoslavia. Ivan Banac believes that the main reason is the historical identity of the Balkan peoples (Banac, 1990).

Brown Joel drew attention to the features of Yugoslav communism (Brown, 1993). These features, according to Mike Glenn, caused the fierce war during the breakup of Yugoslavia (Brown, 1994). John Goldfarb underlines the democratic authority of the Tito regime (Goldfarb, 1992). Ralph Darendorf is in solidarity with this view (Darendorf, 1991).

British historian Malcolm Noel points out that national problems in Kosovo (Malcolm, 1994) and Bosnia (Malcolm, 1998) have contributed to the destruction of multicultural Yugoslav society. Identity wars have provoked fierce wars in the Balkans (Ramet, 1993). Different Yugoslav identities hampered the emergence of communism (Tismaneanu, 1991). Todorov’s Maria believes that the bloody breakup of Yugoslavia has complicated the formation of modern European identity in the Balkans.

MATERIALS AND METHODS

The paper aims to study the nationality factor in the breakup of Yugoslavia through the analysis of the background of Balkan nationalism and the resurgence of nationalism in Yugoslavia.

The fundamental basis of this study is an overview of the unique bibliography collected by the researchers, which includes sources devoted to the study of foreign and domestic scientists engaged in the research of this subject area. Based on the study of the classic literature and new researches as well as materials of the individual politicians, activists and contemporaries, the factors that stimulate the resurgence of nationalism in Yugoslavia are investigated.

These features of the study of the nationalism and issues of the national identity are associated with the deep attachment of scientists to the formal-descriptive traditions of the social sciences. Such a traditional formal institutional approach justifies itself while describing institutional transformations.

The research hypothesis is that there are several general and particular factors that affect the resurgence of nationalism in Yugoslavia and provoke the civil conflict in the country. Content analysis and benchmarking were used to work out the collected data.

RESULTS AND DISCUSSION

Background of Balkan nationalism

The entire large area of the Balkan Peninsula in south-eastern Europe, including the once-powerful medieval kingdom of Serbia, had been conquered by the Ottoman Turks in the fourteenth century and brought under Muslim rule; some parts of the area were gradually reconquered by the Habsburg. When the Ottoman Empire decayed in the nineteenth century, Serbia, after 500 years of Muslim rule, regained its status as an independent kingdom. In the late nineteenth century, it found a patron in tsarist Russia, with which it shared its Eastern Orthodox Christianity. With Russian encouragement, the Serbs agitated for an enlarged South Slav or Yugoslav state for all people speaking the Serbo-Croatian language, which is including themselves and the Croats, Slovenes and Bosnians then living in the Austro-Hungarian Empire. That agitation, because it became entangled with the pre-1914 alliance systems of the great powers, led to the First World War. The assassination at Sarajevo of the heir to the Austrian throne kindled the great conflagration in 1914 (Banac, 1990).

At the collapse of the Habsburg empire in 1918, Serbia, together with likeminded South Slav nationalist, proclaimed the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes' under the Serbian monarchy, which Bosnia-Herzegovina also joined. There were ethnic, religious, and historical differences and populations were mixed throughout the new kingdom. In religion the Serbs were Eastern Orthodox Christians, the Croats and Slovenes were Roman Catholic, and in Bosnia-Herzegovina, many Slavs had converted to Islam during the long Ottoman domination. Nevertheless, the differences, it was thought, could be submerged in the new state, which in 1929 was officially renamed Yugoslavia.

Yugoslavia was overrun and occupied by Nazi Germany during the Second World War and Croatia for a time was governed as a separate Nazi puppet state. The Yugoslavs forcefully resisted the Nazis but also fought a bitter civil war among themselves, between royalists and Communists led by Marshal Tito. The country emerged under a Communist regime headed by Tito, who in 1946 created a federal Yugoslav republic with six component republics: Serbia, Croatia, Slovenia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro and Macedonia, there were two autonomous provinces as well. Although himself a Croat, Tito suppressed Croatian and other separatist movements as counterrevolutionary but allowed the component republics various forms of autonomy. In Bosnia-Herzegovina, he recognized the Bosnian Muslims as a distinct national group, on equal standing with the Bosnian Serbs and Bosnian Croats. Although the Serbs and Croats together comprised over half the population of Bosnia, the Muslims, as the largest single national group, came to dominate the government (Ramet, 1993). After Tito died in 1980, separatist movements at once emerged. His successors, struggling with many other problems, including a failing economy, tried various solutions, among them a rotating federal presidency, but none worked satisfactorily. When revolutionary changes transformed Central and Eastern Europe in the late 1980s, Yugoslavia's Communist reformers loosened the regime's authoritarian grip, and the separatist pressures exploded.

The Resurgence of Nationalism

Here, as elsewhere in Eastern Europe and the former Soviet Union, onetime Communist leaders, seeing power slip away because of the collapse of Communist regimes, placed themselves at the head of nationalist crusades. The Serbian onetime party leader, Slobodan Milosevic, made clear from the late 1980s on his intention to rally Serbs in every one of the Yugoslav republics to his pan-Serb cause. Alarmed by Serb militancy, Croatia and Slovenia held a referendum and in 1991 proclaimed themselves independent states. They received immediate recognition from the international community, which was persuaded by Germany that prompt recognition would forestall Serbian aggression. Bosnia-Herzegovina, at the behest of its Muslim-dominated government but over the opposition of its Serb and Croat populations, soon followed suit. The secession of the three states and their immediate international recognition infuriated Serbia (Malcolm, 1994).

War broke out in mid-1991 when Serbian armed forces proceeded to carve out enclaves in the many areas where Serbian minorities lived, claiming the need to protect fellow Serbs. Serbian guerrilla forces, supported by the Serb-controlled central Yugoslav army, took up arms against Croatia and Slovenia and seized territory in each. After several months of fighting, in which 25000 lives were lost, a cease-fire was arranged. Nevertheless, the worst violence occurred when both Serbs and Croats attempted to create enclaves for themselves in Bosnia-Herzegovina. For years the mixed population, despite ethnic and religious differences, had lived side by side peacefully. In the war that ensued, which included a protracted siege of Sarajevo and other cities, terrible atrocities occurred on all sides. But it was Serbian military units and armed forces that were principally responsible for brutalizing the Muslim population and for acts of cruelty not seen for a generation in Europe. The savage deeds, shamelessly labelled ethnic cleansing included wholesale civilian slaughter, pillage and mass rape. A shocked world could scarcely believe such events were occurring in civilized Europe in the closing decade of the twentieth century. Religion and national fervour made for a toxic brew (Brown, 1993).

International factor in the resolution of the conflict

The international community could not agree on steps to confront the situation. Armed contingents of the UN were unable even to deliver humanitarian relief. The Security Council imposed economic sanctions against the rump state of Yugoslavia, consisting now of only Serbia and its historic ally, Montenegro; embargoed the shipment of arms (which mainly hurt the Muslims); and made plans for war crimes trials. Nevertheless, the fighting and atrocities continued. Given the historical complexity of the Balkans and the memories of earlier ferocious conflicts, neither the European powers, which might have been expected fierce conflicts, neither the European powers, which might have been expected to take the lead nor the United States would intervene at an early stage with any meaningful show of force. Much later, in 1994, to end the brutal siege of Sarajevo the UN, the United States, and NATO mediated a cease-fire and committed themselves to airstrikes if it were violated. For Bosnia-Herzegovina, a diplomatic settlement was being negotiated whereby Croats and Muslims agreed to create a Croat-Muslim federation in what remained to them of Bosnia after the Serb, who occupied two-thirds of Bosnia and a fourth of Croatia, intending to retain them.

On the other hand, the Russians were now using their influence with the Serbs to bring them to the conference table. Notwithstanding the enormous differences to be resolved, there was some hope that the fighting might end, or taper off. By 1994 200.000 were dead or missing, mostly in the fighting in Bosnia-Herzegovina since 1991; there were about 4,4 million displaced persons. Even with some kind of

negotiated settlement, grave complications were still likely in the Balkans because of ethnic and religious tensions, ties to the outside world, and the residue of hatred and mistrust.

National factor in the further development of the region

The Balkan wars of 1991-1999 intensified discussions on the role of the national factor in the further development of this region. The 1991-1995 wars (Serbo-Slovenian, Serbo-Croatian, and Serbo-Bosnian) completed the process of forming the modern Croatian and modern Slovenian nations. Even after joining the European Union (Slovenia in 2004, Croatia in 2013), Slovenes and Croats have retained a national identity based on Europeanness and a radical rejection of the Balkan syndrome (permanent interethnic wars) (Pieter Feith, 2014). In this sense, the Macedonian experience is impressive. In the early 1990s, thanks to preventive actions by the United Nations, the introduction of peacekeeping forces on the Macedonian-Serbian border in late 1992, it was possible to exclude the Republic of Macedonia from the Balkan wars. The European Union and NATO have played a positive role in promoting Macedonia's European identity. Greece, as a member of both unions, has adapted its national policy on the Macedonian issue to the needs of European security (Pal Dunay, Zdzislaw Lachowski, 2015).

Another test for the Balkan region was the pandemic. Sporadic protests against quarantine measures, which negatively affected the state of the national economy, took place in Serbia, Montenegro, and Kosovo. The European Union had to urgently allocate 3.3 billion euros to overcome the current security threats in the region (Dusan Peljic, 2020).

The military-political situation around Kosovo has not made it possible to withdraw peacekeepers for 21 years. KFOR troops remain the guarantor of regional stability (21years of KFOR, 2020).

The choice between modern nation-building and integration into supranational European and Euro-Atlantic structures remains a strategic challenge for the Balkan countries. Success in solving this problem of predominantly mono-ethnic Croatia and Slovenia has not yet become a model to follow. Objective reasons can explain this. It is still not possible to resolve, relatively speaking, the Serbian and Albanian national issues. Serbia's defeat in the Balkan wars of 1991-1999 over the creation of a "Greater Serbia" led to the country's territorial fragmentation. Former close ally Montenegro in 2006 withdrew from the "small" Yugoslavia, i.e. the union of Serbia and Montenegro. In February 2008, Kosovo declared independence. It was the Kosovo issue that put the "Albanian dilemma" on the agenda. After all, two Albanian national states have de facto emerged in the Balkans. Attempts to create a union of Kosovo and Albania could turn the region into a whirlpool of ultra-nationalist contradictions. After all, a potential "Greater Albania" can claim not only Kosovo but also the Albanian-populated territory of the Serbian Sandzak, the Albanian territories of the Republic of Northern Macedonia and even northern Greece. Besides, the Albanian national question keeps the Serbian national question in a state of uncertainty. Serbia's political elites and people must make a strategic choice between not

recognizing the existing territorial and political realities in the Balkans and European integration.

In the event of developments under the option of non-recognition of existing realities, the situation in Bosnia and Herzegovina may worsen. Serbian nationalist circles in this Balkan state insist on the self-determination of the Republika Srpska and its accession to Serbia. However, such a hypothetical fragmentation of the territory of Bosnia and Herzegovina may override the achievements of the 1995 Dayton Peace Accords. Bosnia and Herzegovina were then formed as a confederate state of three equal national groups: Bosnian Croats, Bosnian Serbs and Bosnian Muslims. Since then, Bosnia and Herzegovina have been the de facto Balkan protectorate of the European Union. In these circumstances, a favourable option for the integration of all Balkan countries into the EU and NATO is possible given Serbia's pragmatic choice of this path. An additional stimulus for Belgrade on this path was the Montenegrin issue. In early 2020, the Montenegrin authorities announced the creation of an autocephalous Montenegrin Orthodox Church, separating it from the Serbian Orthodox Church. This decision once again sharpened national feelings in both Serbia and Montenegro. Therefore, the question remains whether the Balkan peoples have overcome all stages of historical development in order to move from the national ideas of the nineteenth century to the modern European national identity.

The European Union has started accession negotiations with Albania, Bosnia and Herzegovina, the Republic of Northern Macedonia, Serbia and Montenegro. The success of these negotiations depends on the readiness of the EU and the ability of these Balkan states to adopt European norms and rules. During the second half of 2020, the EU plans to approve the Community budget for 2021-2027, and significant expenditures of this budget should be aimed at completing the integration of the Western Balkans into the EU.

The eventual accession of all Balkan nation-states to the European Union must finally close the "Balkan window" of the vulnerability of a united Europe. After all, nation-

building in the Balkans based on ethnic nationalism sharply contradicts the purpose and current values of the process of European integration. For more than three decades, the EU has been pursuing a policy of human rights, the rule of law, democracy and economic development in the Balkans. However, the region remains vulnerable to the influence of non-European geopolitical forces: the United States, Russia, Turkey, China.

During 1991-2020, the United States made considerable efforts to help the European Union consolidate its policy in the Balkans. This region has taken an important place in the global strategy of the United States. Kosovo is home to NATO's most extensive Bond-steel base, which plays a crucial logistical role in reaching US military and political forces in the Middle East, the Mediterranean and North Africa.

Russia is trying to maintain its position in the Balkans, citing historical Slavophile sentiments. However, it cannot offer anything alternative to European integration to the Balkan states. However, Serbia is trying to use the Russian factor to blackmail the European Union and the United States. Serbia's nationalist circles see Russia as a guarantor of preventing Serbia from joining the EU and NATO. Nevertheless, Russia's limited influence in the Balkans was demonstrated in 2018, when a Russian private military company failed to carry out an anti-European coup in Montenegro. This fact proved the ineffectiveness of Russia's conservative strategy in the Balkans. For Gazprom, the region remains interesting from the security of the South Stream gas pipeline. Turkey is also interested in the operation of this gas pipeline. However, Turkish interests in the Balkans are much larger than Russia's. The retreat from the Balkans in 1900-1918 ended with the collapse of the Ottoman Empire. In the process of disintegration of the former Yugoslavia, the sympathies of Turkey were on the side of the Bosnian Muslims. The former "core" of the Ottoman Empire in the Balkans - Albania, Kosovo, Bosnia - remains a priority area of Turkish interest in the region.

At the same time, Turkey is trying to use its influence in the Balkans in its own EU accession talks. Formally, these

negotiations began in February 2005 and have not yet progressed to completion. On the contrary, the destabilization of the situation in the Middle East under the influence of the events of the “Arab Spring” in 2011, and then the refugee crisis in 2015, postponed the negotiation process until better times. Under these circumstances, it seems that Turkish President Recep Tayyip Erdogan is more likely to demonstrate his intention to implement a neo-Ottoman project than a European one. The transformation of Hagia Sophia into a mosque in May 2020 created another reason for tensions between Greece and Turkey. The material basis of the Greek-Turkish contradictions is the division of the gas-bearing shelf in the Aegean Sea and near Cyprus. However, under these circumstances, the Balkan vector of Turkish foreign policy has receded into the background compared to the Syrian, Iraqi and Libyan vectors.

The US's global competitor, China, has its interests in the Balkans. Beijing has been waiting for almost three decades for the end of the hot phase of the Balkan wars of 1991-1999. However, Greece's financial problems in 2008-2012 allowed the Chinese to buy several Greek seaports, which play a significant role in China's “One Belt, One Road” trading strategy. From the point of view of logistics, the Balkans are becoming an important trade route for China to the European Union. The different scenario of the tremendous Balkan geopolitical game depends mainly on the pro-European national consolidation of the Balkan peoples and the effectiveness of the European Union's strategy in the Balkans.

CONCLUSION

From 1993 to 2017 the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia tried political and military leaders for a war crime, genocide and other crimes committed those wars. The six constituent republics that made up the Socialist Federal Republic of Yugoslavia were the Bosnia and Herzegovina, Croatia, Macedonia, Montenegro, Serbia, and Slovenia. After the breakup, the Republic of Montenegro and Serbia formed a reduced federative state officially known until 2003 as the Federal Republic of Yugoslavia. This state dissolved when Montenegro and Serbia each became an independent state in 2006, and while Kosovo proclaimed its independence from Serbia in 2008.

An essential factor in blurring multicultural identity was the revival of economic nationalism. At the heart of these political developments is economic nationalism which is the doctrine based on predispositions and policies which prioritize the maintenance and development of the domestic economy. An underlying assumption of economic nationalism is that people forming a nation enclosed within the geographical borders of a state have a common interest which transcends class or other social divisions within that state and takes precedence over linkages between domestic actors and foreign ones. The crucial component of economic nationalism is that national identities should determine economic outcomes. The objective of economic nationalism is to protect home industries and agricultures from foreigners. The promotion of the interest of a nation-state can be achieved by different political forms such as one nation con-

servatism, autocratic politic system. The state and furthers the power of domestic economic interests. The transnational nature of many modern corporations will significantly modify the promotion of national interest within a nation-state. This collision is functional and mental moor in the process of European integration of Balkan state.

Sergey ASATUROV,
National University of bioresarches'
and Environmental Sciences, Kyiv, Ukraine
Andrei MARTYNOV,
Institute of History of Ukraine,
NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Kateryna TRYMA,
Institute of Higher Education,
NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

References

1. Ashmore, R.D.; Deaux, K.; McLaughlin-Volpe, T. (2004). An Organizing Framework for Collective Identity: Articulation and Significance of Multidimensionality Psychological Bulletin, 1, 80–114.
2. Banac, I. (1990). The Improbable Survivor: Yugoslavia and Its Problems 1918-1988. Beograd: Institute for international relationship.
3. Brown, J. (1993). Hopes and Shadows: Eastern Europe after Communism. London: Rutledge.
4. Dunay, P & Lachowski, Z. (2004). Euro-Atlantic security and institutions. Retrieved from: <https://www.sipri.org/sites/default/files/YBO7%20023%2001.PDF>.
5. Feith, P. (2013). Der Westliche Balkan: Zwischen Staatsaufbau und EU-Integration. Retrieved from: <https://www.dgap.org/de/veranstaltungen/der-westliche-balkan-zwischen-staatsaufbau-und-eu-integration>.
6. Glenny, M. (1994). The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War. New York: Science Book.
7. Goldfarb, J. (1992). After the Fall: The Pursuit of Democracy in Central Europe. London: Chatem House.
8. Dahrendorf, R. (1991). Reflections on the Revolution in Europe. London: Rutledge.
9. Iakovenko, O. (2007) The introduction to History.
10. Malcolm, N. (1994). Bosnia. A Short History. London: Cambridge University Press.
11. Malcolm, N. (1998). Kosovo. A Short History. London: Macmillan.
12. Miller and Lipman (2012). “The Convolutions of Historical Politics”. <http://www.urokiistorii.ru/memory/conf/51482>. Accessed 04 Jan 2017
13. Nagorna, L. (2012). Historical memory, theory, discussion, reflection. IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukraini, Kyiv.
14. Nagorna, L. (2008). Regional Identities: The Ukrainian context. Kyev: I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.
15. Pakhomenko, S., Tryma, K. (2016) Identity and propaganda in Russian-Ukrainian hybrid warfare. SÖJATEADLANE Estonian Journal of Military Studies, 2, 42-54.
16. Pakhomenko, S., Tryma, K., Francis, A. (2018). Historical memory as an instrument of information warfare (in terms of the Russian-Ukrainian war in Donbas). The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus ad Bellum, Jus in Bello, Jus post Bellum. The Netherlands: T.M.C. Asser Press. 2018. 454 p. P. 297-313.
17. Peljic, D. (2020). Geopolitik und Kredite: Die EU möchte den Westbalkan nicht verlieren. Retrieved from: <https://www.swp-berlin.org/publikation/geopolitik-und-kredite-die-eu-moechte-den-westbalkan-nicht-verlieren/>.
18. Ramet, J. (1993). The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-Up. (1980-1992). Washington: Cartoon Press.
19. Tismaneanu, V. (1991). Eastern Europe after Communism: Reinventing Politics. Bern: Siedler Verlag.
20. Shafi A. (2020). The Role of Religion and Culture in Modern Day Society: Religion as a Business With Geo-Political Mixtures of Faith. IGI Global. Pennsylvania, USA. P. 113-134.
21. 21 years of KFOR: continued contribution to peace and regional stability (2020). Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_176379.html.

DOI 10.46493/2663-2675-2020-9-10-5

Зовнішні справи і дипломатичні практики Флорентійської республіки на межі Середньовіччя та раннього Модерного часу: інституціональний дискурс (проблеми історичної та сучасної комунікології)

Summary

The article analyzes the theoretical foundations and tasks of historical communicology, communication problems in historical literature. The main attention is paid to the clarification of the communicative culture and culture of communication in Europe of the Middle Ages and the Renaissance. The features of communication processes, institutional and diplomatic practices in the European Reformation are considered. At the turn of the Middle Ages and early Modern Times there is an objective process driven by the launch of the institutional design of foreign policy and diplomatic services of the leading countries in Europe. Accordingly, there is the relationship between the original concepts and priorities: «Europe», «foreign policy», «diplomacy», «communication» and so on. To that issues related to contemporary and evaluation for various state-legal forms and types of government, institutional political processes, characteristics of reality and ideals create tasks and in covering practice power models diplomacy, diplomacy institutions, humanistic traditions of diplomatic tools and more.

The objective of this research is to analyze the foreign policy, political and diplomatic experience of Europe both as an outstanding historical occasion for the political, diplomatic and institutional development of Europe and as the formation of its system of international relations in the Middle Ages and early Modern Times. Particular attention is paid to the institutional development of communication, diplomatic tools, negotiations, protocol standards, etiquette and ceremonial of the key European countries. The article describes the diplomatic activities Florentine diplomats and, in particular – Bonaccorso Pitti, the diplomat, the politician, the merchant, the traveler, the gambler, the author of the Chronicle. The author of article concludes that B. Pitti, as a diplomat, had an understanding of the international political situation and solved difficult of diplomatic questions due to personal qualities, culture, knowledge of languages, customs. It was the Pittis stratumi that absorbed Francesco Petrarca's new ideas about man and society and filled them with strength and practices that helped humanists formulate the ethics of the new time (humanistic diplomacy).

The article studies the peculiarities of organizing diplomatic missions in the Middle Ages by one of the most dynamically developing city-states of Tuscany – Florence. Behavioral practices and ritual gestures of Florentine diplomats are revealed through personal perception of their diplomatic missions, of communication links, as presented in the chronicle narrative and the biographies.

Keywords: foreign policy, diplomacy, negotiations, history of diplomacy, institutionalization, mental attitudes, historical communicology, communication, diplomatic instruction, diplomacy of Florence, diplomatic practice, biographical narrative, Europe

Історична комунікологія є новим напрямом у наукових історичних дослідженнях. Комунікація як соціокультурний та інституціональний феномен охоплює увесь спектр взаємодії людей, починаючи від міжособистісного спілкування і закінчуючи взаємодією великих спільнот та інституцій у сфері політики й дипломатії. Комунікацію слід розглядати як інституціональну структуру, і як інституціональний процес, що відбувається в соціокультурному і просторово-часовому вимірах. При вивченні комунікації як структури мова йде про системи, у другому випадку – про зміни комунікативних зв'язків, взаємодії людей, обмін інформацією. Зміст, форми, інструментарій, засоби спілкування, контакти з метою передачі інформації, пізнання і досягнення консенсусу становлять комунікативні відносини. Незаперечність фундаментального значення комунікації дає підстави для різнопланового вивчення й з'ясування цього феномена в історичному процесі, його ролі та значення в історії людства, історії дипломатії, зовнішньої політики і міжнародних відносин [1].

У кожному суспільстві формується і функціонує комплекс базових типів, структур, інститутів, принципів, форм і засобів комунікативних відносин, які можна позначити терміном комунікативність. Зі свого боку, комунікативність визначає характер культури комунікації суспільства на тому чи іншому етапі його історичного розвитку. Історія особистості, як і суспільства загалом, розгортається як драма, зіткнення, протидія, конфлікт характерів, конфлікт інтересів, ментальна установка, ментальний пріоритет, а також є відображенням реального комунікативного наповнення політичної, дипломатичної, соціальної, релігійної та культурної сфери життя [2]. Історична комунікологія розглядає комунікацію як головну категорію, крізь призму якої аналізуються всі сфери життя суспільства [3, с. 2 – 18].

Карл VII

У центрі уваги історичної комунікології постійно перебувають питання інституціональної реалізації міжперсональних комунікацій, комунікативних навичок і ментальних соціоустановок, традиційності та інноваційності мислення, їхньої суб'єктності, кризових етапів, мутації тощо. У такому випадку логічною та актуальною є постановка питання про внутрішню динаміку міжперсональних комунікацій, їхню регуляцію державними, релігійними, соціальними, політико-дипломатичними і культурними нормами.

Вони можуть розглядатися як складові еволюції різних соціокультурних спільнот, маленьких сільських громад, мегаполісів, держав, міжнародних інституцій. Питання політики і дипломатії будуть недостатніми, якщо вони не внесені до комунікативного простору. Йдеться про розширення предметного поля історії культури та соціуму («культурний поворот»), що дає можливість по-новому підійти до з'ясування різних соціальних категорій і спільнот, міжкультурних зв'язків, які об'єднують суспільство. Комунікаційний підхід відкриває нові можливості для вивчення історії політики та історії дипломатії.

Політична і дипломатична комунікація не є хаотичною, невпорядкованою: вона завжди має свою інституціональну структуру, моделі, символіку, ритуали, процедури, правила, норми етикету і міжнародного протоколу [4, с. 146 – 150]. Дипломатична комунікативність у процесі становлення національних держав набуває свого протокольного оформлення, в якому кожна дія, кожен документ повинен мати інституціонально не тільки змістовне, але й процедурно-символічне значення [5].

Впродовж останніх десятиліть спостерігається тенденція до вивчення і компаративного аналізу дипломатичної комунікації, механізмів досягнення згоди між державами. У світлі такого підходу війни сприймаються скоріше як аномалії, аніж звичайна практика, для якої не було альтернативи. Прикладом такого дослідження можна назвати монографію Христини Луттер, присвячену вивченню політичної комунікації в епоху переходу від Середньовіччя до Нового часу [6]. Дослідниця показує «дипломатичну комунікацію не тільки як ансамбль різноманітної практики і техніки інформативного посередництва, а і як багатогранний процес політичного спілкування за допомогою символіки», дипломатичних норм протоколу та етикету, майстерності публічного спілкування, публічних виступів і мистецтва переговорів [7; 8].

Висвітлення міжнародних позицій, форм і правил дипломатичної зустрічі, починаючи від «базових актів» церемонії прийому та етикетно-нормативних правил прощання в протокольних зустрічах, дозволило виявити комплекс знакових систем, що забезпечують стабільність відносин між державами. Вербальні акти строго регламентованого спілкування представляють собою найбільш важливу складову дипломатичних контактів і дипломатичної комунікації [9, с. 271 – 185].

Інтерес до комунікативних відносин у сфері політики і дипломатії обумовлюється особливістю людської психіки, прагненням людини спостерігати все, що від-

бувається на політичній і політико-дипломатичній сцені, як спектакль, драму і трагікомедію, учасниками якої є реальні персонажі, колективні та індивідуальні актори. У політичному процесі людей часто мало цікавлять принципи, програми, ідеологічні погляди, з якими виступає політик або дипломат, – набагато більший вплив та інтерес має те, як він виглядає, говорить, спілкується, поводить у публічному і приватному житті. Не менш важливе значення мають загадкові, сенсаційні вчинки, прояв таких рис як мужність, сміливість, підступність, жорстокість. Тобто історика пріоритетно цікавить все те, що складає комунікативну складову політики і дипломатії, а не маніфести або відносини політичних сил. До головних завдань історичної комунікології входить вивчення комунікативного простору, в якому реалізуються відносини між людьми, їхні контакти і спілкування, відбувається обмін інформацією між особистостями, між державами, між міжнародними організаціями [10].

Політико-дипломатична культура комунікації в Європі доби Середньовіччя та раннього Модерного часу мала свої інституціональні етапи становлення й розвитку. Попри всю різноманітність комунікативних відносин можна простежити їхні довготривалі цикли, які визначаються характером політичних, дипломатичних, соціальних, економічних, буденно-побутових процесів і наявністю відносно короткочасних «кризових» періодів революцій, соціальних катаклізмів, релігійних конфліктів, політичних конфліктів і дипломатичних переговорів [11, с. 43 – 53].

Флоренція, столиця італійського Відродження, на рубежі Середньовіччя та раннього Модерного часу, як, мабуть, і всяке місто-комуна в Італії, не була бюрократичною державою і не мала апарату професійних управлінців, зокрема й спеціального професійного дипломатичного корпусу, також не існувало й постійної акредитації повноважних представників у будь-яких державах або при дворах князів церкви і феодалних володарів. Особа, що посилалася із зовнішньополітичною місією, називалася «оратором», оскільки красномовство вважалося головною перевагою повноважного представника республіки. Дипломатичні доручення покладалися на громадян республіки, які виїжджали до філій своїх сімейних компаній, розсіяних різними державами Європи та за її межами, тому майже завжди вони поєднувалися з торговельно-банківськими функціями.

Сам характер діяльності купців і ділових людей, пов'язаний із постійними переїздами з однієї держави до іншої, сприяв виконанню дипломатичних місій, доручених не тільки власною комуною, але й також імператорами, королями і феодалними володарями з інших держав. Керівництво грошовими і товарними потоками, конторами і торговельними факторіями передбачало досить високу ступінь освіченості, компетентності в різного роду справах, а також значний рівень соціальної та культурної комунікативності, який виражався здатністю до встановлення контактів, діалогу і досягнення взаємовигідних компромісів.

У Синьйорії – свого роду уряді Флорентійської республіки – перша канцелярська реформа була проведена

Франческо Петрарка

1431 року канцлером Леонардо Бруні та нотаріусом Філіппо Перуцці. Вона наказувала у визначені способи забезпечити зберігання в канцелярії Синьйорії дипломатичних документів, що реєструвалися в спеціальних книгах дипломатичних місій, а також отриманих і надісланих Послами листів (дипломатичне листування). До цієї реформи подібна документація часто зберігалася вдома у тих, хто виступав на зовнішньополітичних теренах, а звіти про виконання місій потрапляли до таких своєрідних джерел як сімейні книги [12, 1883 s., XI; 883 s., XII; 1884 s., XIII; 1884 s., XIV]. Займаючи в них чимало сторінок, вони ставали невід'ємним інституціональним «органом» «політичного тіла сім'ї» [13, р. 799 – 800].

Ця комунікативна практика і культурна практика були показниками високої оцінки дипломатичної діяльності, котра становила предмет законної гордості як самого флорентійського «оратора», так і його нащадків, тому приватні реєстри мають значну документальну цінність. А для сучасних дослідників проблем комунікології ця цінність подвоюється, оскільки вони отримують неоціненний матеріал для співставлення, порівняння і верифікації. Зокрема зіставлення реєстрів Мікеле Кастеллани із записами його сучасника Рінальдо дельї Альбіцці дозволяє переконатися в їхніх високому ступені точності та інформативності, насиченості персональними зауваженнями і цікавими деталями з тогочасної політико-дипломатичної сфери діяльності.

У більшості громадян, які постійно виконують дипломатичні місії комуни, оцінки й сприйняття дипломатичної роботи поділялися на два полярних реєстра. Не-

гативні висловлювання відображали ризик і небезпеку для їхнього життя, які часто супроводжували багатоденні поневіряння і вимагали напруженої праці, а інколи й неймовірних зусиль, а також укладали ламентатції з приводу того, що місії займають багато часу і відволікають від занять торгівлею, банком і основною професійною діяльністю. Зокрема дипломатичній службі присвятив чимало сторінок своєї «Домашньої хроніки» суддя та купець Донато Веллуті (1314 – 1370) [14]. Зовнішньополітична діяльність займала половину його життя: з початку 40-х років до 1363 року. Комуна використовувала його освітній потенціал, оскільки цей купець і підприємець закінчив факультет цивільного права в Болонському університеті, а потім, вступивши до цеху суддів і нотаріусів, виконував відповідні функції у Флоренції. 40-50-і роки XIV століття в Тоскані відзначалися зовнішньополітичною напруженістю із-за протиріч між гвельфськими і гібеллінськими містами.

Місії, з якими комуна відправляла Донато Веллуті до Сієни та Ареццо, вимагали «просування з великим ризиком по землі, захопленої синьйорами Пьетрамала та іншими гібеллінами». У гібеллінському Ареццо довелося жити «майже в ув'язненні більше місяця без можливості вийти за ворота, а вороги підбиралися зі зброєю до стін нашого будинку» [14, р. 170 – 171].

Потім пішли доручення в таких містах як Перуджа, Болонья, Лукка, Піза, Феррара. Посольство в Пізу мало не закінчилося трагічно через втручання як посередників до суперечки між двома селищами з приводу греблі на Арно, тому що при спробі примирити ворогуючі сторони флорентійським послам довелося протистояти озброєному натовпу. «Ми опинилися в смертельній небезпеці, кілька списів і шпаг уперлися нам в груди та інші місця, а я зовсім не був озброєний, тому приготувався до смерті, і лише за волею Господа вдалося уникнути небезпеки», – зауважував з цього приводу Донато Веллуті [14, р. 185].

При здійсненні цієї миротворчої практики Донато Веллуті застудився і важко захворів, тому трапилася вимушена коротка перерва в його службовій діяльності. Але незабаром він був направлений до Пістоїї, де намагалася

зробити переворот і прийти до влади ворожа Флоренції фамільна родина Панчатіки, яка проводила проміланську політику. Це доручення виявилось настільки тривожним і клопітким, що «ми [посли комуни Флоренції] забували про їжу і питво до самого вечора, перебуваючи на ногах аж до вечірнього дзвону і піднімаючись з ранковим. Нам весь час загрожував осуд, ми чули в спину від людей осуд, нас звинувачували у зраді...» [14, р. 206 – 207]. Після «настільки складного посольства, не маючи й місяця перепочинку», Донато відправився до Сієни для укладення та ратифікації договору щодо порту Таламона, яким користувалася Флоренція, коли через чергове загострення відносин з Пізою припинявся доступ до Porto Pisano, що виявилось настільки ж важким завданням, хоча й успішно завершеним [14, р. 219 – 220].

За 15 років безперервної дипломатичної діяльності довелося заплатити здоров'ям, збитками в справі дохідності, образами і приниженнями, навіть ризиком для життя: «Я присвячував цим справам велике старання і роботу думки... справляючись з ними з честю, незважаючи на великі зусилля й нестерпні образи». Зусилля, як нарікав сам автор, залишалися без належної винагороди: «Я не отримував від місії ніяких благ ні для своєї душі, ні для тіла» [14, р. 207].

Оповідання про власну кар'єру у внутрішньо-сімейних документах (сімейні книги) – це, передусім, саморепрезентація. Дотримуючися тексту «Домашньої хроніки», з'ясовується, що при всіх скаргах на багатостраждальну й пов'язану з постійним ризиком для життя дипломатичну службу Донато Веллуті тільки один раз відмовився від доручення комуни через особливі обставини, остаточно відійшовши від зовнішньополітичної діяльності тільки 1363 року через вік і хвороби. Те ж саме можна сказати й про інших громадян комун, які здійснювали дипломатичні місії за дорученням своїх інституцій. Найвидатнішим дипломатом вважався Рінальдо дель Альбіцці, суперник Козімо Медічі Старшого, який до свого вигнання 1434 року виконав для Республіки 56 дипломатичних місій.

Сімейні книги мали цілком певних адресатів: синів, онуків і представників наступних поколінь, тож автор, як правило, прагнув представити себе перед нащадками в найвигіднішому світлі, оповідаючи про головну громадянську чесноту – служінню своїй комуні. Ще один дипломат, Бонаккорсо ді Нері Пітті (1354 – 1430), активно прагнув увійти до складу правлячої еліти впродовж 1378 – 1428 років. Він знаходився на постійній дипломатичній службі, яку поєднував з участю у війнах і дуелях, з торгівлею шерстю, вином, кіньми, шафраном та іншими товарами, а також з азартними картковими іграми.

Великий політичний діяч Флоренції Аньйоло Аччайуолі зробив кар'єру здебільшого на дипломатичній ниві, де досяг таких успіхів, що видатний біограф Веспасіано да Бістиччі (1421 – 1498) вважав за потрібне занести його життєпис до своєї збірки [15].

Яскравою фігурою на дипломатичному олімпі Флорентійської республіки був Бонаккорсо Пітті (1354 – 1430/або 1432 року) – дипломат, політик, ділова людина, мандрівник.

Сієна

Час політико-дипломатичної діяльності Бонаккорсо Пітті – це період формування нової комунікативної та політико-дипломатичної культури й нового кола ідей, які отримали назву «ренесансний гуманізм». У цей період з'являється і гуманістична дипломатія, засновником якої прийнято вважати Франческо Петрарку (1304 – 1374). Знаменитий поет, автор багатьох вчених латинських праць і листів, політик і дипломат. Як дипломат він виконував доручення правителів міст і високих духовних осіб, складав промови і вітання, брав участь у дипломатичних переговорах. З нього можна написати «портрет» дипломата-гуманіста. Настільки ж знаменитий письменник і гуманіст Джованні Боккаччо (1313 – 1375) малює кілька виразних портретів дипломатів у своєму літературному творі «Декамерон». Флорентієць Франко Саккетті (1332 – 1400), талановитий письменник із купців, молодший сучасник названих геніїв, у своїх 300-х новелах представляє міських дипломатів у гущі повсякденних турбот міста-комуні та інших дипломатичних практик. Гуманіст Леон Баттіста Альберті (1404 – 1472) років через 25 – 30 пише про своїх родичів-дипломатів. Словом, картина багата, цілком презентативна. Але без Бонаккорсо Пітті, купця, мандрівника, любителя пригод, гравця, багаторічного дипломатичного посланника Флоренції, який також спробував себе в ролі письменника, автора «Хроніки», у цільності політико-дипломатичної європейської картини все-таки не вистачає фарб. Так само як не вистачає деталей і для з'ясування питання: яких саме людей зрощувало вільне повітря італійських комун і як вони самі зрощували, «грунтовно» готували своїми справами і позиціонуванням в громадському просторі ренесансні уявлення про особу, її гідність, доблесті, життєве призначенні [16].

Для прикладу доречно проаналізувати «Хроніку» Бонаккорсо Пітті (1354 – 1430), яку він, за звичаєм багатьох флорентійських ділових людей, взявся писати, сказавши як Данте: «...земне життя пройшовши наполовину», записуючи туди відомості й міркування практично до кінця днів своїх. У результаті народився автобіографічний наратив, що створювався, як зрозуміло з початкових і кінцевих записів, близько сімнадцяти років. У записах перших років – більш детальний і докладний, ближче до кінця – більш швидкий і сухий, але так само цінний на всьому «просторі» виклад із точною фіксацією дат, фактів, зокрема й дипломатичного характеру [17].

Твір містить багато матеріалу, що дозволяє зрозуміти, якими рисами за часів Бонаккорсо Пітті повинен був володіти дипломат, яка була роль дипломатії як інструмента у відносинах між Флоренцією і заальпійськими країнами – передусім Францією.

Дорога до поприща дипломата для Бонаккорсо Пітті була уторована через сімейні традиції та дипломатичні практики представників його роду. Бонаккорсо Пітті вперше примінив на себе роль мандрівника у 22 роки (1375 – 1376), побувавши в Авіньйоні на півдні Франції, де ще знаходилося в статусі «полонення», тобто тимчасовому місцеперебуванні, папство (Авіньйонський полон пап – з березня 1309-го до січня 1377 року). Що

стосується дипломатичних справ в Авіньйоні, то Б. Пітті зовсім коротко згадує про них у контексті двох випадків. Перший – важливе доручення короля Франції, дане герцогам Бургундському та Орлеанському, тобто найзначнішим особам при дворі, а також «іншим принцам» з приводу «єдності Святої Церкви». Б. Пітті – у супроводі. Другий запис теж про Бенедикта: той тепер у Марселі, і Б. Пітті їде до нього Послом із Флоренції, а через Авіньйон продовжує шлях до Парижа.

Аналізуючи дипломатичну діяльність Бонаккорсо Пітті, виникають побіжно декілька питань, що загалом формують модель тогочасного дипломата. Яким же достоїнством повинен володіти дипломат не з князів, не з принців крові, щоб узяти на себе сміливість викласти вимоги королю на мові його країни, і як повинен поважати його король, щоб не вважати за приниження своєї гідності чергову аудієнцію з перекладом і зверненням до оратора? Чи не конкретний перед нами випадок демонстрації гуманістичної ідеї благородства людини як наслідку його зусиль і талантів? Судячи зі скупих свідчень, Б. Пітті виконував багато королівських доручень конфіденційного характеру і дипломатичного змісту. І мовчав щодо того, у чому вони полягали, навіть наприкінці життя, тільки оцінюючи як «важкі» або «небезпечні»...

Загалом же географія його дипломатичних поїздок виявляється просторово досить широкою: п'ять держав (Франція, Німеччина, Англія, Нідерланди, Угорщина), немислиме число відвіданих дорогою або у справах дипломатії міст, повернення до деяких по декілька разів. Водночас ніяких скарг на труднощі шляху, лише згадки про те, що там-то йшли пішки через гори і перевали, а там-то застали сніги, серед яких «провели 34 дні», урагани і шторми на морі, через які з Генуї до Флоренції добиралися 46 днів – зазвичай багато десятків кілометрів на день верхи на коні, нерідко майже без відпочинку. Б. Пітті часто стурбований купівлею хороших коней, віддає за них великі гроші, ні хвилини про це не шкодуючи, пріоритетними визначаючи для себе справи дипломатичні. Додамо, що до труднощів шляху часто додавалися небезпеки сутичок з озброєними загонами, з яких Б. Пітті не раз виходив неушкодженим тільки завдяки винахідливості й холоднокрівному артистизмові.

Матеріали «Хроніки» показують, що він використовує дипломатичні поїздки в підприємницьких і торговельних цілях, закупаючи і відправляючи до місць продажів товари. Він купує й продає нерухомість – наприклад, у тому ж Парижі, супроводжує купців у ділових поїздках. Він випробовує себе на військовому поприщі, воюючи на боці французького короля в битвах і облогах Столітньої війни (1337 – 1453). Іншими словами, дипломатія вписується у Б. Пітті до великого й різноманітного кола повсякденних і політико-дипломатичних справ і дій [18].

Бонаккорсо Пітті як дипломат відрізнявся, наскільки дозволяють судити скупі свідчення його «Хроніки» та результати його переговорів, тверезим відчуттям обстановки, розумінням кордонів можливого і вмінням ці кордони розширити завдяки особистим рисам, політич-

ній культурі, комунікації та знанням декількох мов. Він озброєний багатьма знаннями та озброєний у прямому сенсі мав можливість захистити себе в небезпеці.

1400 року з дипломатичною місією він перебував при дворі германського короля Рупрехта Пфальцьського, переконуючи його також доєднатися до союзу проти Вісconti. 1410 року він брав участь у посольстві в Римі, а 1421 року – у Венеції. 1414 року він знову мандрує до Провансу і Парижа, щоб поєднати дипломатичні завдання зі своєю торговельною діяльністю. 1416 року Бонаккорсо Пітті був Послом у Фоліньйо, а в березні і квітні 1417 року вперше обійняв посаду гонфалоньєра справедливості. У лютому 1422 року брав участь у дипломатичній місії у Венеції, а в липні та серпні того ж року вдруге став гонфалоньєром.

Як флорентієць Бонаккорсо Пітті розуміє значущість та особливу роль дипломатії, він як непересічна особистість відчуває себе нарівні з найвищою титулованою знаттю, папами, воєначальниками. Вони спілкуються з ним не тільки на офіційному, але й особистому рівні, часто чекають від нього рішення своїх справ і задоволені результатами, відгукуються на його прохання, пов'язані із завданнями комуні, дають йому великі суми в борг і беруть такі ж у нього. Ясно, що саме Б. Пітті, як губка, з одного боку, активно вбирав нові ідеї новонародженого гуманізму про людину і суспільство, з іншого – підживлював їх, наповнював силою і практиками, робив затребуваними, що і дозволяло європейським гуманістам крок за кроком формулювати етику, комунікацію і світогляд Нового часу.

Біографи й хроністи прагнули транслювати як високу оцінку Посла ті висловлювання і вербальні формули, в яких висловлювався свого роду «кураж», що почасти доходить до безрозсудної зухвалості з ризиком повного провалу важливої зовнішньополітичної місії. Демонстрація безстрашності й упевненості в силі і могутності своєї держави, що проявляється в інституціональних формах, часто межують з нахабством, відтискаючи на другий план досягнення конкретної мети переговорів.

Важливими складовими етосу зразкового дипломата, моделі дипломата, хоча це і менше відбилося на сторінках зазначених джерел, але було зафіксованим фактом, стали демонстрації невідкупності й безкорисливості. У середині XV століття історик Джованні Кавальканті прославляв «видатного флорентійського лицаря Манно Донаті» як зразок безкорисливості й честі не тільки за його непохитну вірність синьйорові Падуї, який покликав його на службу [19, р. 210 – 211]. Хроніст із захопленням та емоційністю щодо вищезгаданого по тексту і в одній короткій фразі спритно поєднав два принципи: вірності й безкорисливості. Подібний жест Веспасіано да Бістиччі приписував й іншому дипломату – Аньйоло Аччайуолі, заявляючи, що «мессер Аньйоло дорожив репутацією людини побожного і безкорисливого та зберігав вірність своїм принципам».

Коли король Карл VII (1403 – 1461) побажав йому подарувати «чудовий столовий золотий сервіз величезної вартості, то той погодився прийняти тільки два золотих келиха, решту дарів відхилив... якісь два келиха бачили потім у Мілані у герцога Франческо [Сфорца], якому він їх подарував». Дипломатична служба дозволяла флорентійським посланцям встановлювати міцні зв'язки [комунікацію] із суверенами різних рангів: від королів та імператорів до дрібних феодалних володарів.

«Дружба» флорентійців, багато з яких були незнатного походження, із сильними світу цього залишалася важливою складовою етосу зразкового дипломата, але зустрічала двоїсті оцінки у висловлюваннях сучасників і співвітчизників. Показовим прикладом у цьому сенсі є висловлювання, які зосередилися навколо фігури видатного дипломата П'єро Пацці, вирішальним етапом у кар'єрі якого стала участь у посольстві до французького короля Людовика XI 1461 року.

Про цю місію зберігся докладний звіт секретаря посольства, що підтверджує відомості Веспасіано да Бістиччі, в якому зазначено, що король Франції гідно оцінив прекрасні й переконливі промови мессера П'єро і в урочистій обстановці вшанував його посвятою в лицарі: за

П'єро де Пацці послали високопоставлених осіб, король зволив присвятити його в лицарі в своїх покаях.

Можна стверджувати, що місто-держава – Флорентійська республіка – впливала на створення нових ідентичностей, особливо помітних при інституціональній комунікації із монархами, папським двором, феодалними сюзеренами і могутніми володарями за його межами, перед якими громадяни Флоренції, чи то гранди або пополани, відчували себе якимось цілим, єдиним «ми» у протистоянні або діалозі із чужими, а іноді й явно ворожими – «вони».

У цих випадках «республіканський дух» унаслідок позиції «флорентинізма» часто давав про себе знати комплексом переваги над сильними світу цього – не дарма в місті на Арно дуже цінувалися, як видатні, риси флорентійських послів: особлива зухвалість духу, своєрідний кураж перед володарями, що не дозволяє спасувати навіть перед наймогутнішими королями, імператорами і самим главою християнського світу. У цьому випадку громадяни Флоренції стверджували себе як невід'ємна частина і повноважні представники флорентійських спільноти і держави, що зовсім не позбавляло бажання отримати з рук цього короля або імператора лицарські шпори, герби та інші почесті й відзнаки.

Специфіка представлених дипломатичних практик і комунікаційних дискурсів, що представляють саморепрезентації своєї діяльності та ідеальні образи життєписів, не дозволяє використовувати їх як джерело точних і достовірних фактів. Об'єктом дослідження в даному разі виступали стійкі вербальні моделі, комунікативні практики, що відображають соціально-культурні та ментальні установки, за допомогою яких рефлексувалися та оцінювалися зовнішньополітичні відносини, які встановлюються з коронованими владиками, римським понтифіком і феодалними синьйорами.

Постульований етичний комплекс дипломата досліджуваного періоду визначав поведінкові практики й ритуальні жести: войовниче відстоювання могутності й гідності маленького міста-держави навіть усупереч успіху місії, що слугувало засобом навіювання поваги до вільної комуні з республіканськими формами правління.

Доблесть Посла вимірювалася його красномовством у демонстрації зухвалості, відважності до нерозсудливості й безглуздості, а також його непідкупності і безкорисливості у ритуалізованих жестах відмови від винагороди і подарунків. Менш однозначно оцінювалася «велич» послів, що виявлялася в близькості та особистій дружбі з вінценосними персонами – риса, з одного боку, корисна і необхідна для ведення ефективної зовнішньої політики та успішних дипломатичних практик (комунікаційний ефект), з іншого – насторожено сприймається в соціумі з відносно широкими традиціями народовладдя і виборного колегіального управління.

Отже, послугуючись історичними дипломатичними практиками, маємо констатувати, що в руслі сучасних теоретико-методологічних підходів виник новий напрям історичної науки як то історична комунікологія – напрям у науці, який вивчає суспільство як інформаційно-

комунікативну систему в історичній ретроспективі та перспективі, а також інститути та інституціональні комунікативні процеси в соціумі. Предметом нової науки є інституційні, соціальні й культурні комунікації, механізми передачі інформації, обмін смислів і змістів, матеріально-енергетичні ресурси і форми комунікативності, людське спілкування, менталітет, ментальні установки, накопичення, засвоєння та осмислення інформації.

Сьогодні можна зазначити, що в епоху глобалізації та поліцентричності світоустрою XXI століття сформувався новий науковий напрям, який має свій предмет дослідження, категорії, поняття, засоби і методи, які традиційно інституціоналізуються в добу Середньовіччя та раннього Модерного часу. Ренесанс сформував нове, гуманістичне уявлення про спілкування (комунікацію), його завдання, цільові та ментальні установки.

Принцип тогочасного спілкування полягав у тому, щоб той, з ким спілкуєшся, став більш обізнаним у справах, раніше йому маловідомих. В епоху Ренесансу спостерігалось панування середньовічних форм і типів комунікації. У той же час починалася модернізація різних видів комунікації. Поворот до модернізації був обумовлений винаходом друкарства, масовим тиражуванням друкованої продукції, поширенням нових форм комунікації та інформації. На характер комунікативних відносин і культуру комунікації вплинула гуманістична ідеологія та європейська Реформація.

Через дослідження проблем історичної комунікології та інституціональної комунікології історики-медієвісти спробували з'ясувати характер середньовічної та ранньомодерної відкритості, комунікативності, зокрема й публічності влади, шляхом аналізу символіки, ритуалів, жестів, норм етикету та протокольних унормувань як комунікативних засобів. Такий підхід дає нові й досить переконливі знання про їхні інформаційні функції та

комунікаційну навантаженість у різних сферах суспільного життя, ментальних установках і правилах комунікації в різні історичні епохи.

Однією з найулюбленіших тем, яка сьогодні актуалізувалася під новим кутом комунікативного аналізу, є тема влади і суспільства, політики і дипломатії. Досвід інституціонального розвитку політико-дипломатичних систем держав і моделей переговорів не втратив своєї актуальності сьогодні. Інтенсивність досліджень у напрямі історичної комунікології дає підстави говорити про спробу поглиблення наших знань і створення нових оцінок політичної та дипломатичної історії Європи в епоху Середньовіччя й раннього Модерного часу.

Предметна сфера нашого дослідження – дипломатія Флоренції на рубежі Середньовіччя та раннього Модерного часу – інституціонально і комунікативно виглядає багаторівневою. Це заняття, до якого повинен був бути готовий будь-який громадянин Флоренції – у крайньому разі, з вищого прошарку «народу» (*popolo grasso*), до якого належало і сімейство Б. Пітті. Спеціально до дипломатії та дипломатичної діяльності у ті часи не готували, але граматичні школи і факультети вільних мистецтв університетів з їхньою логікою, риторикою, «граматикою»-латиною – міжнародною мовою науки і культури, а також публічні обговорення політичних справ ставали, судячи із політико-дипломатичних успіхів Бонаккорсо Пітті, гарною платформою для успішного кар'єрного старту й зростання.

«Рядову» (повсякденну) дипломатію повсюдно вели купці й підприємці. Комуна давала їм доручення, постачала документами, грошима, наділяла повноваженнями. Безперервна боротьба великих міст-держав Італії між собою вимагала і безперервної гнучкості дипломатії в епоху Б. Пітті. «Вічними» політичними питаннями залишалися переговори з Францією, папою, а приватними питаннями були – арешти купців та умови їхнього звільнення, повернення майна і багато іншого.

Історія дипломатії в усьому своєму просторово-часовому різноманітті зберігає для нас – сучасників – багато цікавих фактів, а часом і політико-дипломатичних або життєвих практик, які не втратили своєї актуальності і в умовах нашого з вами поліцентричного світу XXI століття.

Історичне креативне мислення позбавляє від катастрофічного бачення сьогодення, воно дає розуміння того, що вся історія людства – це, по суті, досвід подолання та вирішення виникаючих проблем у новій дипломатичній системі координат і поліцентричному світоустрої XXI століття [21, с. 26 – 29].

Теорія і практика дипломатії, зовнішньої політики й міжнародних відносин на сьогодні знову стає об'єктом прискіпливої уваги та аналізу сучасних науковців, що можливо пояснити одним беззаперечним фактом – кардинальними змінами, що відбуваються щоденно в сучасній системі міжнародних відносин глобалізованого світу. У такі критичні моменти від-

повіді як правило, на нашу думку, варто й необхідно шукати, передусім, в історичному досвіді, комунікаційних і політико-дипломатичних практиках.

Вячеслав ЦИВАТИЙ,

*кандидат історичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, член правління Наукового товариства
історії дипломатії та міжнародних відносин*

Список використаних джерел:

1. Дятлов В.О. Історична комунікологія та культура комунікацій доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу. Чернівці: Чернівецький національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2016.
2. Sillars A.L., Vangelisti A.L. Communication: Basic properties and their relevance to relationship research. In A. L. Vangelisti & D. Perlman (Eds.). *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (pp. 331-351). New York: Cambridge University Press. 2006.
3. Бистрицький С. Вступ // С. Бистрицький, Р. Зимовець, С. Пролєсєв. *Комунікація і культура в глобальному світі*. К.: Дух і Літера, 2020. С. 2 – 18.
4. Циватий В.Г. Інституціоналізація європейського посольського церемоніала і норм етикета в контексті їх універсалізації і національних особливостей епохи раннього Нового часу (XVI – XVIII століття): ідеал внешнеполитической упорядоченности и противоречивость унификационных процессов // *Исторический опыт унификации: цели, идеи, воплощение*: Сб. научн. статей. М.: ИВИ РАН, 2019. С. 146 – 150.
5. Barbiche B. *Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVIe – XVIIIe siècle*. Paris: Presses Universitaires de France, 2012.
6. Lutter Ch. *Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Die Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I. (1495 – 1508)*. – München, 1998.
7. Кальєр Франсуа де. *Каким образом договариваться с государями*: Рус. пер. 1757 г. Репр. воспроизведение изд., выпущ. в Санкт-Петербурге в 1772 г., с прил. – М., 2.
8. Маблі Г. Б. де. *Принципы переговоров*: пер. с фр., примеч. и указ. Л. А. Сифуровой. – М., 2014.
9. Циватий В.Г. Дипломатический инструментарий Никколо Макиавелли и институты европейской дипломатии раннего Нового времени (XVI – XVIII вв.) // *Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны*: Сборник научных статей / Под ред. М.А. Юсима. М.: ИВИ РАН, 2013. С. 271 – 285.
10. Alcalá-Zamora J. *España, Flandes y el mar del Norte (1618 – 1639): La última ofensiva europea de los Austrias madrileños*. Barcelona, 1975.
11. Циватий В.Г. Теория и практика деятельности европейских дипломатов в период раннего Нового времени (XVI – XVIII вв.): этнокультурный, институциональный и внешнеполитический аспекты // *Актуальные проблемы истории и культуры: сборник научных статей* / Гл. ред.: В.В. Данилович. Вып. 1. Европа: актуальные проблемы этнокультуры. Минск: «Беларуская навука», 2018. С. 43 – 53.
12. Palla di Nofri Strozzi. *Diario* // *Archivio Storico italiano*. Firenze. 1883. XI; 1883, XII; 1884, XIII; 1884, XIV.
13. Mordenti R. *Les livres de famille en Italie* // *Annales. Histoire, Sciences, Sociales*. Paris, 2004. № 4.
14. Velluti D. *La cronica domestica scritta tra il 1376 e il 1370*. A cura di I. Del Lungo e C. Volpi. Firenze, 1914.
15. Гукковский М.А. «Хроника» Бонаккорсо Питти // *Питти Б. Хроника* / пер. с итал. З.В. Гуковской: ред. М.А. Гукковский. Л., 1972. С. 185 – 200.
16. Краснова И.А. *Деловые люди во Флоренции XIV – XV вв.* М., Ставрополь, 1995.
17. Питти Б. *Хроника* / пер. с итал. З.В. Гуковской, ред. М.А. Гукковский. Л., 1972.
18. Ревякина Н.В., Девятайкина Н.И. *От Средневековья к «Радостному дому»: школы, ученики, учителя итальянского Возрождения (XIV – XV вв.)*. М.: РОССПЭН, 2020. 278с.
19. Cavalcanti G. *Trattato politico-morale* // Grendler M. *The «Trattato politico-morale» of Giovanni Cavalcanti*. Geneve, 1973.
20. Compagni D. *Cronica di Dino Compagni delle cose occorrenti ne'tempi suoi*. A cura di F. Martini. I. 3. Milano, 1913.
21. Циватий В.Г., Громико О.А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд XXI століття: (інституційний контекст) // *Зовнішні справи*. 2014. № 8. С. 26 – 29.

МІСЦЕ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

УДК 327
DOI 10.46493/2663-2675-2020-9-10-6

Анотація

Стаття присвячена розгляду питання енергодипломатії України як вектора зовнішньої політики нашої держави. Розглядається дефініція «енергетична дипломатія» та відокремлюється від «зовнішньої енергетичної політики». Особливої уваги надано аналізу національної стратегії розвитку національної енергетики «Стратегія-2035», прийнятої наприкінці 2017 року. Даний план дій передбачає збільшення внутрішнього видобутку вуглеводнів, відродження підприємств з переробки нафти і газового конденсату; модернізацію сектора генерації, відновлення магістральних ліній електропередач в напрямку ЄС; ремонт газотранспортної системи (ГТС), її часткову приватизацію та інтеграцію до загальноєвропейської газової мережі «ENTSO-G»; розвиток нафтопроводного транспорту; а також розширення виробництва ВДЕ-енергії й впровадження енергозберігаючих технологій.

Ключові слова: енергодипломатія, зовнішня політика, зовнішня енергетична політика, Стратегія, співробітництво, енергоресурси, відновлювані джерела енергії

Formulation of the problem. Contradictions between the availability of countries' own energy resources and their needs, the depletion of fuel and energy resources (FER) and the growing environmental problems associated with their production, transportation, processing and consumption, cause a tendency to exacerbate energy issues in human life, each individual country. As a result, the struggle for ownership of energy resources, the right to transport them, for the impact on the energy market has become today the most important factor in realizing the interests of the world, their political behavior, the basis of political and economic alliances and even the source of international conflicts.

Energy issues in the modern world play a significant role in determining foreign policy strategies in relations between states. One of the main means of implementing such strategies is energy diplomacy. Geopolitics at the same time plays the role of coordinator of diplomatic means and methods in order to establish mutually beneficial cooperation between states in the energy sector. Energy diplomacy and geopolitics are part of foreign energy policy, directly characterize the development of international energy law at the level of energy security, international energy law institutions (universal and regional organizations), energy markets, energy industries and infrastructure, world energy ecology.

The deterioration of Russian-Ukrainian relations in the gas sector (at least since the closure of gas transit in 2006) has led to the problem of bypassing (ie bypassing Ukraine) gas pipelines to Eu-

rope. The end of autumn 2019 was marked by the promotion of the issue of bypass gas pipelines to Europe. Denmark already has a permit to build Nord Stream 2 (SP-2) in its exclusive economic zone [3]. There was also a decision of the German Parliament (Bundestag) to adopt amendments to the domestic legislation of Germany on the national implementation of the updated EU Gas Directive.

Analysis of recent research and publications.

The energy component of international relations and world politics is reflected in the works of such foreign researchers as Z. Brzezinski, P. Lines, G. Kissinger, O. Rar. Such a vector of foreign policy as energy diplomacy is being studied by scientists V. Saligin, A. Safaryan, T. Zonova, I. Zhukova, I. Tomberg, A. Tekeev, S. Zhyznin, and L. Gudrych.

The purpose of the study is to highlight the main aspects of the formation and implementation of energy diplomacy in Ukraine as part of the foreign policy of the state.

Main material. The concept of “energy diplomacy” includes the practical activities of foreign policy, foreign economic and energy agencies to implement the goals and objectives of “foreign energy policy”. “Foreign energy policy” means the sphere of activity of the state in international relations to protect and defend national interests due to the production, transportation and consumption of energy resources. Goals, objectives, priorities and directions of foreign energy policy are closely related to “foreign policy” [6].

The main issues that are solved with the help of energy diplomacy: problems of international transit (ensuring reliable and uninterrupted operation of transit routes); contradictions between potential transit countries in the struggle for export routes of hydrocarbon transportation; unresolved territorial disputes between countries over adjacent areas rich in energy raw materials; delimitation of rights to offshore deposits between neighboring states; solving investment problems and developing large energy projects; issues of pricing and stability of energy markets.

Many countries in the world, which are the main consumers of energy resources, are forced to import them. Thus, their national energy security depends on the situation on the world energy markets. At the moment, competition in these markets is noticeably increasing due to the high economic profitability of the industry. In order to avoid destructive and chaotic competition, as well as to ensure the energy security of individual countries, regions and the world as a whole, interstate cooperation in the energy sector is intensifying. Such interaction is the basis of energy diplomacy. Diplomacy, as a tool of foreign policy, is increasingly involved in addressing energy issues in international relations.

The development of external cooperation, in particular in the energy sector, is an extremely important factor in the functioning of Ukraine’s economy. Ukrainian fuel and energy sector, given the existing capacity, has great export potential. The most important part of Ukraine’s oil and gas complex is the oil and gas transportation

system, which provides energy transportation to Ukrainian consumers and transits Russian gas and oil to Central and Southern Europe.

At the beginning of the last century, the basis of Ukraine's energy sector was the extractive sector - the production of various types of gas, oil, coal and lignite, peat. During this period, the formation of electricity. Thermal power stations, main power lines and distribution networks were built in Donetsk, Kharkiv and Dnipropetrovsk regions. During the Great Patriotic War, the energy infrastructure was almost completely destroyed. In the postwar period, energy facilities were promptly restored by the joint efforts of the union republics.

In the second half of the twentieth century, the main goals and objectives of the development of Ukrainian fuel and energy industries were determined:

1) ensuring the growing demand for energy resources from local consumers - large industrial and agricultural enterprises, the population;

2) the creation of routes for the transit of oil, gas and electricity in the "east-west" direction to strengthen economic and political ties between the USSR and the CMEA countries through the supply of cheap fuel and energy products, increase trade with Western Europe.

At the end of the twentieth century in Ukraine, state plans for the development of energy, electricity, gas and coal markets were adopted, but not fully implemented or not implemented for various reasons (socio-economic, political). The first national strategy for the development of national energy for the period up to 2030 was adopted in 2006. Its parameters are not current and potential needs of the economy in the Russian-Ukrainian conflict. In addition, in 2014, the configuration of the energy sector changed due to the annexation of the Republic of Crimea by Russia and the war in Donbass. As a result, this plan has lost relevance.

The new strategy was adopted at the end of 2017 ("Strategy - 2035") [9]. Its vector is directed strictly to the West. The main goals and objectives set out in this document are to increase security, energy efficiency, competitiveness of national energy, integration into the EU energy sector on the basis of European norms and rules, reducing dependence on Russia across the spectrum of cooperation. The strategy also states the political goal - the return of the Republic of Crimea to national jurisdiction.

The plan provides for:

1. Increase in domestic production of hydrocarbons.
2. Revival of oil and gas condensate refining enterprises.
3. Modernization of the generation sector, restoration of main power lines in the direction of the EU, integration into the European power system "ENTSO-E" (electricity capacity - .4 GW).
4. Repair of the gas transmission system (GTS), its partial privatization and integration into the pan-European gas network "ENTSO-G".
5. Development of oil pipeline transport.

6. Expansion of RES energy production, implementation of energy-saving technologies.

According to the Strategy-2035, in 2035 the average annual consumption of gas is expected to be 30-33 billion m³, coal - about 50 million tons, oil - 17 million tons. In order to achieve the level of self-sufficiency, the production sector can be achieved - in the twentieth century were solved larger tasks [9].

The goals and objectives of the "Strategy-2035" can be divided into two groups. The first group - technically achievable in the planned time and / or in a more remote period than stated in the document, the second group - declarative (ie implemented with a low probability).

The first group includes tasks of expanding to about the level of self-sufficiency of gas production - natural, shale, methane, coal seams and lignite, strengthening electricity ties with neighboring Western countries, development of oil and gas pipelines, modernization of heat and nuclear generation. The optimism of the assessment is based on such factors as: (1) large natural reserves of coal and gas, as well as oil and uranium ores, (2) the availability of energy infrastructure, still retained its "framework", (3) high level of technology development, qualified personnel, (4) support for Ukraine by the United States and its key partners.

Ukrainian gas and oil transit transport services remain an important element of the country's export potential in the long run. Due to Ukraine's advantageous geographical location at the crossroads of trade routes between Europe and Asia, energy transit plays an important role in its economy and has significant potential for increasing freight traffic. It is also important to take into account the "transit" factor as an important source of strengthening the economy and, accordingly, strengthening the independence of Ukraine through integration into the economy of the CIS and Europe.

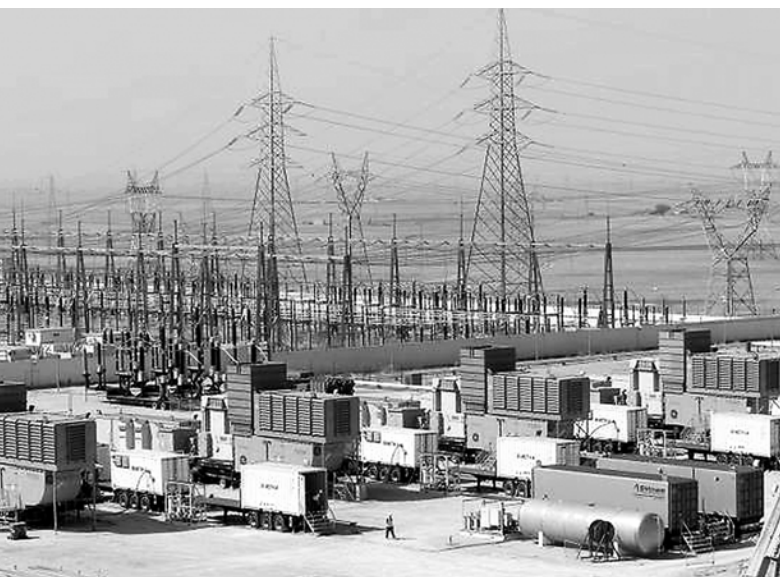
Over the past few years, there have been tendencies to reduce the volume of energy transportation by pipeline transport in Ukraine as a result of Russia's development of a strategy to bypass Ukrainian territory. An alarming symptom for Ukraine is the statement of the President of the European Commission R. Prodi on the construction of a gas pipeline through Poland and Slovakia, given their aspirations in the

EU, to reduce the transit of Russian gas through Ukraine by 16 billion m³ per year [7]. Support for the proposal by individual leaders, EU officials and oil company managers indicates their concern about the Russian-Ukrainian conflict.

In the conditions of fierce competition of carriers concerning transit, the effective customs policy and strict observance of the international agreements and agreements signed by Ukraine should promote attraction of transit flows.

Ukraine's gas transportation system (GTS) is one of the most powerful in Europe after Russia. Its annual capacity is 290 billion m³ at the GTS inlet and 170 billion m³ at the outlet. The volume of transit gas in 2010 amounted to 119 billion m³. Promising projects, in terms of increasing the capacity of the GTS, are the construction of compressor stations on the main gas pipeline Torzhok-Dolyna and the construction of the gas pipeline Talne-Ananyiv-Izmail. Implementation of investment projects to expand the GTS will increase gas transit to Europe by almost 50 billion m³ [10].

In order to prevent a decrease in the volume (and increase it in the future) of gas transit from Russia (subject to the establishment of interstate cooperation) and other states, it is necessary to take into account its interests in the operation of the Ukrainian gas transportation system. One of the options for such joint activities could be the creation of a transnational gas transportation company (with the aim of privatizing the GTS), which would include: Ukraine (at least 50% plus one share), a partner country and a strategic investor. The presence of a third party (oil TNC) will provide: receipt of funds for reconstruction and modernization; exclusion of the possibility of making economically impractical decisions for political reasons; involvement of Ukrainian enterprises and specialists in international projects; transparency of the gas business and the transition to cash settlements; increasing the level of system management; reduction of energy consumption during system operation, etc.

The creation of international consortia to attract funds to finance large gas TNCs and global financial donors gas transportation projects to Ukraine from Norway (via Poland), Iran (via Armenia, Georgia and Russia or via Turkey, Bulgaria, Romania) is extremely necessary in the near future, Azerbaijan (via Turkey), supplies of liquefied natural gas from the Caspian countries, provided low-temperature technologies and equipment. Ukraine is not able to implement such diversification projects on its own due to their high cost.

For the development of the coal and gas industry it is necessary to solve a number of economic, organizational, environmental and political issues: reduce corruption, improve the investment climate, take financial and non-financial measures to stimulate mining and processing enterprises, synchronize plans for fuel and energy sectors and other sectors. economy, to systematize data on natural resources and ensure equal access to market participants, etc. Currently, the relevant measures are being developed by the leadership of Ukraine together with representatives of the business community, scientists and experts.

In the oil industry in the medium term breakthrough results are not expected due to the low level of resource base development and the complexity of raw material production processes. The increase in liquid fuel production to volumes that meet approximately *потреб* domestic needs is seen on the temporary horizon of 2025-2030. Increased production of oil and gas condensate may have a positive impact on the oil, gas and coal refining sector. The goal of the «Strategy-2035» is to increase to 50% the share of national processors in the structure of motor fuel consumption, and product quality should not be lower than the «Euro-5» standard [9].

Measures to modernize and develop the network economy, restore the main power lines in the western direction and create crossings (so-called inserts to ensure flows) can be implemented within five to six years. Ukraine needs a stable and strong electricity connection with the EU for political, economic and technical reasons - to demonstrate success in the process of rapprochement with the European Union, reducing dependence on supplies from Russia, electricity exports (in the presence of surpluses) and its imports (in the case of NPP shutdowns, interruptions in the operation of thermal power plants). It is assumed that during the unification of the UES of Ukraine and the pan-European energy system, the electricity connections of the UES of Ukraine with the UES of Russia and Belarus will be severed.

There are serious problems in the heat and nuclear generation sector. They are due to the high level of equipment wear, forced by difficult working conditions - in the mode of daily power maneuvering - large thermal power plants (TPPs) and nuclear power plants. In addition, half of TPPs are 30-40% dependent on supplies of Donetsk coal (from DPR and LPR), and 80% of nuclear reactors use Russian-made thermal assemblies

(TCs), which is unacceptable to the current Ukrainian government for political reasons.

The impact of Donbass is expected to be reduced by switching thermal power plants to solid fuel produced in the central and western regions of the country, which are supplied from foreign markets. Modernization of TPPs can be carried out within a few months.

The situation in the nuclear sector is more complicated. Ukraine plans to continue implementing the program of replacing Russian vehicles with foreign counterparts and at the same time look for ways and means to extend the life of power units without Russia's participation. Under the condition of modernization, the service life of existing nuclear reactors developed and put into operation in the second half of the last century is limited to 10-20 years, ie until 2030, the maximum - until 2040 in the next few years the possibility of reducing nuclear generation due to shutdown of individual units. In the medium term, Ukraine will need to make a number of strategic decisions on ways and means of developing the industry: to build new large nuclear power plants or low-capacity nuclear power units, to increase or extract uranium ores, to process spent fuel, to create its own fuel assemblies. In the pessimistic scenario, ie in the conditions of further collapse of the industrial sector - a key consumer, the possibility of Ukraine's gradual abandonment of nuclear electricity and switching efforts to the development of uranium mining, utilization / recycling of nuclear waste supplied from foreign markets is not excluded.

Today, cooperation between Ukraine and Germany in the energy sector is actively developing. At the end of August 2020, a joint intergovernmental statement on the launch of the energy partnership was issued. "The Energy Partnership provides both sides with an important basis for political dialogue in the energy sector. This will allow us to further expand our cooperation on energy and climate protection and make it more effective," said German Federal Minister of Economics and Energy Peter Altmeier. quotes the German Embassy in Ukraine in a press release issued on the evening of August 27, 2020 [2].

Energy efficiency projects in Ukraine, in particular, insulation of hospitals and schools, are supported by the Federal Ministry of Economic Cooperation and Development and the Federal Ministry of Environment, Nature Protection and Nuclear Safety. In addition, KfW State Bank is financing the reconstruction of a structurally important transformer substation in Luhansk Oblast.

Ukraine plans to start implementing a number of projects in the near future on the construction of PSPs, reconstruction of hydropower plants and development of mini and small HPPs with a capacity of 1 to 10 MW, as well as energy storage projects, encouraging German business to participate in investment projects. In addition, German businesses were presented with green energy investment projects, including hydropower, wind

and solar energy, as well as projects for the production of bioethanol with a neutral level of CO₂ and green hydrogen, and invited to consider the use of land and infrastructure planned to close mines. implementation of innovation and investment projects.

Speaking about Ukraine's energy diplomacy, it is important to note the cooperation of our state with Azerbaijan. Ukraine is one of Azerbaijan's main trading partners and the vast majority of Azerbaijan's energy exports to Ukraine are oil and petroleum products. In addition, in 2011 the issue of transportation of Azerbaijani liquefied gas to Ukraine was resolved. Azerbaijan as a producer of energy resources, and Ukraine as a consumer and a transit country, together play an important role in ensuring the energy security of a number of countries.

Ukraine is interested in diversifying the routes and sources of natural gas supplies. In this regard, when connected to the Southern Gas Corridor, Ukraine will be able to purchase gas from Azerbaijan in the second and third phases of the project. In addition, close cooperation with the State Oil Company (SOCAR) and an increase in the supply of petrochemical products is planned [8].

Article 93 of the Law of Ukraine provides for the introduction from 2020 of a new competitive mechanism to stimulate the production of electricity from alternative energy sources through auctions for the distribution of support quotas. To receive support in the form of the purchase of the entire volume of electricity produced from RES at a fixed price for 20 years, the relevant economic entities must become the winners of the auctions, offering a lower selling price of 1 kW / h of electricity produced. The following projects can participate in such auctions:

- electric power facilities with an installed capacity of more than 5 MW, producing electricity from wind energy (except for facilities with three wind turbines, regardless of the installed capacity);
- power facilities with an installed capacity of more than 1 MW, which produce electricity from solar energy.

Thus, a promising and possible direction of further Ukrainian-Azerbaijani cooperation is the participation

of Azerbaijani companies in future auctions. It should be noted that AZGUNTEx solar panel production plant has been operating in Azerbaijan since 2012. Therefore, a promising area of cooperation between Ukraine and Azerbaijan may be the creation of industrial facilities for the production of equipment for renewable energy facilities, the use of which is further stimulated by a special surcharge to the “green” tariff and / or future auction price in accordance with Article 92 of the Law.

At the same time, to ensure the balance reliability of the power system in terms of significant growth of RES, based on the provisions of Article 29 of the Law of Ukraine “On Electricity Market” by the Cabinet of Ministers of 10.07.2019 the Ministry of Energy tender for the construction of generating capacity and the implementation of measures to manage demand [8]. This competition will provide an opportunity to stimulate the construction of new generation facilities, including highly maneuverable ones, as well as to develop demand management tools and electricity storage systems that will participate in the domestic market, balancing electricity market or ancillary services market.

At the same time, a bill on the introduction of incentive mechanisms for the installation of power storage facilities at power plants is expected in the near future.

Given all this, Ukraine is interested in attracting investment and technology in the sector of highly maneuverable generation, the creation of management systems for demand for electricity, industrial storage.

Within the framework of the prospects of Ukrainian-Azerbaijani cooperation, a draft Memorandum of Cooperation between the Ministry of Energy and Environmental Protection of Ukraine and the Ministry of Energy of Azerbaijan has been developed. Among the promising areas of cooperation may be investments in oil transportation and refining infrastructure, as well as the participation of Azerbaijani companies in auctions for balancing capacity.

Conclusion. In the period after 2020, the basic version of the “Strategy-2035” is projected to reduce the

volume of transportation of Russian fuel to 80-50 billion m³ per year, otherwise - up to 40-15 billion m³ per year. The cost of modernization and restoration of the pipeline part of the GTS is estimated at 10-15 billion dollars. USA. However, in these conditions it is planned to cede to foreign companies / investors up to 49% of the shares of this asset and to integrate the GTS into the EU gas transmission system. It is likely that the Ukrainian GTS will be used for the transit of Russian gas (in small volumes), as well as the storage of fuel in European underground storage facilities of European companies. Ukraine’s oil pipeline system can be more widely used in the transportation of oil and oil products to Belarus, the Baltic States and other countries of the united Europe. Thus, the tasks set by Ukraine for the development of nuclear power and pipeline transport can be solved in part.

The declarative goal of the Strategy-2035 is to increase the share of RES in the national structure of electricity production to 25%. To achieve this, the country does not have the necessary financial resources and technologies. It is possible that a slight increase in the centralized production of RES energy will be ensured through the use of imported second-hand equipment, such as wind farms, released in the EU during the re-equipment of wind farms.

Kateryna CHALA,

Institute of international relations

Taras Shevchenko National University of Kyiv

References

1. Georg Zachmann, “The European Energy Union: Slogan or an important step towards integration”, Bruegel think tank blog, 17 September 2015, <http://bruegel.org/2015/09/the-european-energy-union-slogan-or-an-important-step-towards-integration/>.
2. Germany expects to expand cooperation with Ukraine in the field of energy - Altmeier [Electronic resource]. - Access mode: <http://reform.energy/news/germaniya-rasschityvaet-na-rasshirenie-sotrudnichestva-s-ukrainoy-v-sfere-energetiki-altmayer-15288>
3. Dikarev O. Strategies of energy diplomacy in the measurement of information security and Wikileaks [Electronic resource]. - Access mode: http://ijimv.knukim.edu.ua/zbirnyk/1_2/5-dikarev.pdf.
4. Amy Harder, “State Department Names Acting Energy Envoy,” Wall Street Journal, July 25, 2014, <http://www.wsj.com/articles/statedepartment-names-new-energy-envoy-1406299086>
5. Energy diplomacy: world examples for Ukraine [Electronic resource]. - Access mode: http://dixigroup.org/storage/files/2016-09-15/web_energy_diplomacy_dixi_2016_ua_1.pdf.
6. Zhukova I. Energy diplomacy and geopolitics as a component of international energy law [Electronic resource] / I. Zhukova. - Access mode: http://vestnik.osu.ru/2010_3/11.pdf.
7. Katser-Buchkovska N. Energy diplomacy: [Electronic resource] / Natalia Katser-Buchkovska. - Access mode: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/energetychna-dyplomatiya-slabka-lanka>
8. Ministry of Energy of Ukraine on connection to the Southern Gas Corridor and cooperation with Azerbaijan in the field of alternative energy [Electronic resource]. - Access mode: <https://report.az.ru/energetika/ukraina-gotova-rasshirit-postavki-iz-azerbaydzhana-neft-i-Ing>.
9. New energy strategy of Ukraine until 2035: “Security, energy efficiency, competitiveness” [Electronic resource]. - Access mode: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112>.
10. Slobodyan N. Energy diplomacy: why Ukraine should learn in the EU [Electronic resource] / Natalia Slobodyan. - Access mode: http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/09/29/7038874/view_print.

УДК 321.01

СФЕРА ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ» у зовнішній політиці держави

*(Завершення. Початок статті читайте у
№ 7-8 журналу «Зовнішні справи» за 2020 рік)*

ЧАСТИНА II

Зовнішньоекономічна політика США з останньої чверті XX століття спрямована на максимальне залучення іноземних студентів і дослідників до власних коледжів та університетів. Протягом 1990-х Сполучені Штати завоювали значну частину міжнародного ринку освітніх послуг – на початку 2000-х частка США на ринку склала 32 %. У середині 2010-х їхня частка зменшилась до 20 %, що було викликано появою на ринку нових гравців. З 2002 року діє спеціальна федеральна служба, що займається набором іноземних студентів. Навчання іноземців за останнє десятиліття є п'ятою за значимістю статтею американського експорту. Так, 2007 року навчання іноземців залучило до економіки США \$14,5 млрд, а 2012-го – \$20 млрд. З 2016 року доходи від їхнього навчання перевищили \$40 млрд. Іноземці складають 4 % студентського контингенту американських вишів, забезпечуючи роботою 52 000 викладачів і ще 20 000 допоміжного персоналу.

Ще більш динамічною є кількісна динаміка їхнього зростання. Якщо 1980 року в американських вишах навчалось 325,6 тис. іноземних студентів,

то 1990-го – 407,5 тис., у середині 1990-х років – 500 тис., 2000-го – майже 600 тис., 2010-го – 691 тис., 2012-го – майже 723 тис., 2014-го – 886 тис. осіб. З 2016 року кількість іноземних студентів в США перевищила один мільйон осіб.

Така динаміка свідчить, що освітні послуги є однією з небагатьох експортних галузей, в яких Сполучені Штати залишаються безперечним світовим лідером. Заступник міністра торгівлі Ф. Санчес 2012 року заявив, що освітній експорт для США є «частиною довгострокової стратегії для створення міцних позицій на глобальних ринках XXI століття» [1, с. 89]. За підрахунками того ж міністерства торгівлі США, упродовж 2010 – 2015 років американська економіка щороку отримувала понад \$25 млрд від студентів-іноземців. Однак існує й політичний вимір від їхнього залучення.

Збільшення чисельності іноземних студентів є також важливою складовою стратегії залучення інтелектуальних ресурсів із-за кордону, яку уряд країни почав активно проводити на початку 1990-х років. Політичні та ділові кола США виходили з того, що інженерно-технічні та природничо-наукові спеціальності є одним із головних чинників конкурентоспроможності в глобальній економіці, а тому саме чисельність висококваліфікованих вче-

них та інженерів стане критично важливою умовою процвітання економіки. Внаслідок 2016 року чисельність науково-технічних кадрів в економіці країни склала 5,3 млн осіб, з яких 1,4 млн (27 %) є іммігрантами. Більшість з них отримали вищу освіту чи науковий ступінь у США [2, с. 90]. Понад 50 % аспірантів-іноземців після завершення навчання залишаються у країні, працевлаштовуючись до американських фірм і вишів. Так, протягом 2007 – 2018 років 45 % росту чисельності працівників у науковомістких галузях припало на іммігрантів, зокрема в науці – на 65 %, у сфері ІКТ – на 45 %, серед інженерів – на 39 %, серед математиків – на 18 %.

Такий політиці також сприяє і зростаюча диспропорція у співвідношеннях чисельності американських студентів за різними напрямками навчання. Все менше молоді обирає природничі, інженерні науки та математику. Частка випускників цих спеціальностей у загальній масі випускників протягом 1990-х років знизилася з 37 % до 29 %, а протягом 2000-х – не перевищувала 30 %. Чисельність ступенів бакалаврів в області природничих, комп'ютерних та інженерних наук складає приблизно 1/3 від їхньої загальної чисельності, магістра – приблизно 20 %, а доктора наук – майже 47 %. Якщо 2016 року частка американців серед тих, хто захистив докторський ступінь у США, складала 72 % загалом, то за цими напрямками частка громадян США суттєво нижча: в інженерних науках – 33 %, у фізиці та хімії – 51 %, в математиці – 42 %, у комп'ютерних науках – 37 %. Ріст чисельності докторантів у США останні 20 років забезпечується потоком талановитих молодих вчених з Китаю, Індії, Південної Кореї та Тайваню, які складали не менше ніж 20 % усіх докторантів.

Окрім того, за рахунок учених-іммігрантів вирішується проблема дефіциту викладачів у науково-технічних дисциплінах. У середині 2010-х років

частка іноземців серед викладачів фізики складала 22 %, інженерних наук – 26 %, у прикладній та теоретичній математиці – 33 %. Сьогодні майже 40 % усіх докторів наук, які зайняті у промисловості, секторі освіти та науки, складають вихідці з-за кордону. Не слід забувати, що залучаючи інтелектуальні ресурси з-за кордону, США не лише вирішують внутрішні проблеми системи вищої освіти, зміцнюють власні економічні позиції, але й послаблюють конкурентів.

Експорт освітніх послуг має велике значення і для зовнішньої політики США. Через високу вартість навчання та проживання серед іноземних студентів переважають представники вищих класів. Їхнє навчання, формування у них проамериканських орієнтацій є важливим завданням, яке ставить уряд перед системою вищої освіти. Як відзначив колишній держсекретар США К. Пауелл, «немає більш цінного активу для нашої країни, ніж дружба з майбутніми світовими лідерами, які отримують у нас освіту» [3, с. 810].

За даними фонду Д. Ейзенхауера, протягом останнього півстоліття навчання за освітніми програмами Державного департаменту США пройшли до 700 тис. іноземців, з яких у підсумку 200 осіб стали керівниками держав, ще 600 – урядовцями і парламентарями [4, с. 26]. Дж. Най оцінює експорт освітніх послуг США як ефективну і довгострокову стратегію розвитку ресурсів «м'якої сили». На його думку, ідеї та цінності, які засвоюють в американських вишах тисячі іноземних студентів, з часом проникають до правлячих еліт [5, с. 148]. Зайняття випускниками впливових позицій у власних країнах дозволяє США впливати на спрямованість їхньої політики. Згідно з даними Міжнародного інституту вищої освіти у Гарвардському університеті [6, с. 16] на початку ХХІ століття 44 % вищих чиновників латиноамериканських країн отримали вищу освіту у США. Слід відзначити, що абсолютна більшість дітей представників економічної та політичної еліти країн Латинської Америки отримують вищу освіту в університетах Ліги плюща, в яких також навчаються багато майбутніх американських дипломатів, політиків і бізнесменів. Така ситуація дозволяє використовувати американським політикам свої зв'язки і знайомства ще зі студентської лави для лобіювання інтересів США. Залучення на навчання дітей еліти латиноамериканських країн до вишів США дозволяє формувати неформальні політичні мережі комунікації, відтворюючи та посилюючи позиції США у регіоні.

Структура потоків іноземців до американських вишів значною мірою відображає зовнішньоекономічні зв'язки та пріоритети країни. До 70 % іноземних студентів приїжджають на навчання з Китаю, Південної Кореї, Індії, Японії та країн Латинської Америки, які є основними торговельними партнерами США.

Серед країн – найбільших «імпортерів» студентів до США – Китай (235,6 тис.), Індія (96,8 тис.),

Південна Корея (70,6 тис.), Японія (понад 50 тис.), Саудівська Аравія (44,6 тис.) та Канада (27,4 тис.). І навпаки, до 80 % корейських та японських, 50 % латиноамериканських, 40 % індійських і 30 % китайських студентів та аспірантів, які здобувають освіту чи науковий ступінь за кордоном, навчаються в США. Значна їхня частина після завершення навчання залишається працювати у країні. За чисельністю іноземних викладачів в американських вишах перші позиції займають вихідці з Китаю, Південної Кореї та Індії.

Подібна ситуація склалася і в навчанні південно-корейських студентів. Після закінчення Корейської війни 1950 – 1953 років США уклали військово-політичний союз із Республікою Корея. Після війни отримання вищої освіти за кордоном було єдиним можливим варіантом. Упродовж 1950 – 1960-х років більшість корейських урядовців, бізнесменів і вчених отримали вищу освіту за кордоном – переважно у вишах США за програмою економічної підтримки. Після свого повернення на батьківщину вони почали визначати вектор суспільного розвитку країни. З цього часу корейська еліта стала вважати престижним здобуття вищої освіти в американських ВНЗ. Сьогодні кожен третій урядовець і великий бізнесмен РК має американський диплом. Така орієнтація всіляко підтримується США через розгалужену

систему надання грантів і стипендій корейській молоді. З іншого боку, у цьому зацікавлені і правлячі кола Південної Кореї. На початку XXI століття майже половина представників еліти країни здобуває вищу освіту у Сеульському університеті, який є національною гордістю, а решта – в американських та японських вишах, що дозволяє підтримувати зв'язки і знайомства з правлячими та діловими колами основних торговельних партнерів. Слід також відзначити, що партнерські, дружні відносини між США та Південною Кореєю певною мірою зумовлюють той факт, що 80 % корейців, що виїжджають за кордон на навчання, їдуть до Сполучених Штатів. Понад 65 % іноземних наукових ступенів корейців отримано саме в американських вишах.

Загалом експорт освітніх послуг дозволяє США успішно досягати одразу декількох цілей: отримувати значні доходи, формувати проамериканські настрої та орієнтації серед зарубіжних еліт, підвищувати конкурентоспроможність власних вишів, зберігати провідні позиції у науково-технічному розвитку.

Цікавий приклад управління процесами інтернаціоналізації вищої освіти в геополітичних цілях демонструє Японія. Інтернаціоналізація освіти – своєрідне дзеркало її геополітичних інтересів, інструмент популяризації національних цінностей.

Гарвардський університет (США)

2003 року Японія нарешті досягла мети, поставленої 1983 року: щорічний прийом іноземців досяг 100 тис. студентів – 90 % іноземних студентів: громадяни КНР, Південної Кореї, Тайваню. Сама ж Японія щорічно посилає на навчання лише в США майже 40 тис. студентів.

Японська вища освіта є найдорожчою в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, тому дозволити собі її здобуття можуть лише діти політичної та бізнес-еліти країн регіону – передусім Китаю та Південної Кореї. Вони навчаються у провідних ВНЗ разом з дітьми японських чиновників і бізнесменів. Саме КНР, Японія та Південна Корея утворюють трикутник у регіоні, у межах якого здійснюється лівова частка регіональної торгівлі. Однак через спірні моменти, сторінки в інтерпретації історії та територіальні спори політичні відносини Японії з Китаєм і Південною Кореєю є дуже напруженими та складними, тому головною формою японської зовнішньої політики щодо цих країн залишається економічна дипломатія. У своїй основі вона спирається на формування бізнес-мереж. Їхнє активне створення почалося в останній третині XX століття через процеси глобалізації економіки [7, с. 114]. Формування бізнес-мереж дозволило бізнесам Японії, Південної Кореї, прибережних провінцій Китаю, тісно переплетеним родинами, регіональними співтовариствами, державними структурами, скласти серйозну конкуренцію західним компаніям на внутрішніх та міжнародних рівнях. Спираючись на неформальні домовленості, такі бізнес-мережі ефективно координують зусилля та контролюють значну частину ринку.

Основою бізнес-мереж є довіра до партнерів, що притаманна східній традиції господарювання. Однак, якщо у минулі століття у Китаї, Японії, Кореї такі мережі формувалися у межах внутрішнього ринку, а довіра спиралася на родинні зв'язки чи територіальне походження, то сьогодні мережі формуються для входження на регіональний ринок, а довіра, ділові зв'язки формуються під час навчання у вишах. Як правило, діти китайських та південнокорейських бізнесменів і чиновників під час навчання у японських вишах встановлюють дружні зв'язки з однолітками, а після закінчення ВНЗ прагнуть розвивати з ними спільні бізнес, формуючи мережі.

Отже, через систему вищої освіти відтворюються бізнес-мережі, що зміцнює геоекономічні позиції Японії як у регіональній, так і в світовій економіці. Японський уряд, розуміючи роль ВНЗ як первинного джерела формування довіри між майбутніми партнерами, активно підтримує процеси інтернаціоналізації вищої школи, прагне збільшити чисельність громадян КНР, Південної Кореї, інших країн регіону, що навчаються у Японії. За таких умов уряд керується не стільки можливістю отримання значного доходу від оплати навчання, а скільки можливістю отримання політичної вигоди.

У липні 2008 року уряд оголосив намір збільшити контингент іноземних студентів до 300 тис. осіб до 2020 року. Вже 2009-го для цих цілей було відібрано 30 університетів, які отримали додаткові бюджетні дотації для посилення викладання англійською мовою, розвитку соціальної інфраструктури, стажування викладачів за кордоном, розширення програм студентського обміну тощо.

Схожа ситуація спостерігається й у політиці залучення іноземних студентів китайського уряду. 1990 року в КНР навчалось лише сім тисяч іноземців. Через 15 років у Китаї навчалось понад 140 тис. іноземних студентів. 2004 року в рамках програми реформування системи освіти влада КНР поставила амбітну мету: збільшити до 2020-го чисельність іноземців у вишах до 500 тис. осіб. Вже 2012-го у китайських вишах навчалось 290 тис. іноземців, а 2018 року цей показник сягнув 490 тис., що склало 10 % світового ринку. Отже, за період з 1978 року їхня кількість зросла у 500 разів [2, с. 92]. Активне нарощування контингенту іноземних студентів є свідченням проведення керівництвом КНР курсу відкритості та модернізації, має певні економічні та політичні цілі.

Серед іноземних студентів до 70 % складають вихідці з Азії. Найбільші частки у їхній чисельності належать Південній Кореї (30 %), США (9 %), Японії (8,5 %), В'єтнаму (5 %), РФ (4 %), Таїланду (4 %), Індонезії (3,2 %), Казахстану (2,5 %). Влада КНР у політиці залучення міжнародних студентів (63 з понад 490 тис. іноземних студентів навчаються за рахунок стипендій уряду) робить ставку на три пріоритетні геополітичні регіони: Південно-Східну Азію (передусім Індію, Південну Корею), Центральну Азію та Африку.

У контексті формування бізнес-мереж у регіоні не випадковим виглядає дуже вагоме представництво південнокорейських та японських студентів у вишах КНР. Іншим аспектом залучення іноземних студентів до китайських вишів є те, що більшість іноземних студентів у КНР є етнічними китайцями. Слід відзначити, що китайці, які проживають в інших країнах Південно-Східної Азії, будучи в них національною меншиною, займають провідні позиції в економічному житті цих країн: В'єтнаму, Таїланду, Індонезії, Малайзії, Філіппін. Навчання їхніх дітей у власних вишах слугує для керівництва КНР інструментом відтворення китайської ідентичності, посилення впливу в сусідніх країнах. Фактично через експорт освітніх послуг відтворюється та набирає геоекономічних контурів ідея Великого Китаю як об'єднання всіх китайських співтовариств у регіоні незалежно від кордонів, що має сприяти процвітанню материкового Китаю. Стрімке збільшення на початку XXI століття чисельності казахських студентів у КНР певною мірою відображає економічне зближення країн, посилення китайського впливу у цій середньоазійській країні.

Аналогічна ситуація спостерігається у системі вищої освіти Південної Кореї. Донедавна контингент іноземних студентів у країні був нечисленним. Такий стан зумовлювався відсутністю системної політики уряду і вишів щодо їхнього залучення та складністю корейської мови. Зміни почалися на початку 2000-х років, коли уряд РК поставив завдання швидкої інтернаціоналізації національної системи вищої освіти, що відобразилося в активізації роботи дипломатичних представництв у залученні іноземних студентів, лібералізації міграційного законодавства, запровадженні у вишах англomовних освітніх програм, стипендій і грантів. Якщо 2001 року чисельність іноземних студентів у корейських вишах складала майже чотири тисячі осіб, то 2006-го – 22,5 тис., 2007-го – 32 тис., 2008-го – 55 тис., 2012-го – 59 тис. Серед них найбільше представництво мають китайці (65 %) та японці (12 %), а також американці (5 %). На думку уряду, іноземні студенти не лише збільшать доходи вишів, а й слугуватимуть «провідниками» інтересів країни у власних суспільствах, поліпшуючи політичні та бізнес-комунікації між Південною Кореєю та країнами регіону.

Серед європейських країн у цій сфері найбільш помітними є досягнення Франції. Після розпаду колоніальної системи колишня метрополія спрямувала свої зусилля на те, щоб залишити новоутворені держави у стані власних аграрно-сировинних придатків. Такий курс знайшов відображення у політиці економічного та культурного неокolonіалізму. Загалом «партнерство» Франції та її колишніх колоній виглядає своєрідно. До цих країн французькі компанії переводять «брудні» виробництва

– 2016 року Франція мала 756 філіалів своїх великих компаній у країнах Північної Африки: Алжир, Туніс, Марокко, Єгипет.

Для підтримки дружніх стосунків з політичними, діловими колами колишніх метрополій Франція активно використовує вищу освіту. Практика використання Францією власних університетів як інструментів досягнення геополітичних цілей була започаткована наприкінці XIX століття і була пов'язана зі специфікою управління колоніями в Африці. У той час як Британія у більшості колоній використовувала систему «опосередкованого» управління, за якої колоніальна влада спиралася на традиційні соціальні структури та місцеві владні ієрархії, то Франція обрала модель прямого управління, що передбачала формування розгалуженої колоніальної адміністрації, підготовки управлінських кадрів з числа місцевої африканської еліти. Для цього французька влада почала стимулювати представників племінної аристократії отримувати освіту в університетах метрополії – особливо в Сорбонні.

З 1900-го до 1930 року понад 50 тис. африканців отримали вищу освіту у Франції. Згідно із Законом «Про натуралізацію» 1912 року отримання вищої освіти відкривало для мешканців африканських колоній доступ до державної служби та можливість отримання французького громадянства [8, с. 29]. Тим самим влада прагнула сформувати в колоніях місцеву еліту, глибоко асимільовану до французької культури. Як наслідок, у всіх 14 країнах Тропічної Африки, які були колоніями Франції: Гвінея, Кот-д'Івуар, Буркіна-Фасо, Бенін, Мавританія, Нігер, Сенегал, Малі, Габон, Чад,

Принстонський університет (США)

Конго, ЦАР, Мадагаскар, національна еліта була підготовлена у французьких вишах.

Арабські країни Північної Африки – Марокко, Туніс, Алжир – мали статус протекторатів чи особливих регіонів у складі Французької імперії. Як і у випадку колоній Тропічної Африки, колоніальна влада всіляко заохочувала представників арабської, берберської еліти отримувати освіту в університетах метрополії. Однак у цьому регіоні колоніальна влада через сильні позиції арабо-ісламської культури не ставила завдання асимілювати місцеву еліту до французької культури. За деякими підрахунками у першій половині XX століття у метрополії вищу освіту отримали до 40 тис. арабів [9, с. 206]. Після повернення на батьківщину вони поповнювали ряди місцевого чиновництва та інтелігенції.

Після розпаду колоніальної імперії упродовж 1960-х років французьким урядом була прийнята програма розвитку та підтримки здобуття вищої освіти молоді з колишніх колоній. На початку 1960-х з більшістю нових держав – колишніх африканських колоній – були підписані угоди про культурну співпрацю. Дані угоди передбачали допомогу з боку Франції в організації систем освіти молодих держав, для чого виділялося до 35 % коштів, передбачених у договорах. Також у рамках допомоги Париж спрямовував до нових держав викладачів і радників. Для Франції це дало можливість зберегти свій геополітичний вплив і формувати профранцузькі налаштовані політичні, ділові та інтелектуальні еліти.

Нині в університетах країни навчається 280 тис. іноземних студентів. Майже 60 % іноземних студентів, що приїжджають на навчання до Франції, є вихідцями з франкомовних країн Африки, половина яких з країни Магрибу. Результатом такої політики, яка проводиться вже понад 40 років, є те, що більшість представників політичної, економічної, наукової еліти країн Магрибу та Західної Африки отримують вищу освіту у Франції. Вона приймає понад половину всіх арабських студентів, що приїжджають отримувати вищу освіту до Європи. Це дозволяє Франції підтримувати і відтворювати вигідні для себе відносини з колишніми колоніями, прив'язуючи їх до потреб своєї економіки.

З початком 1980-х років Франція за фінансової підтримки крупних фінансових міжнародних організацій, таких як Світовий банк та Європейська Комісія, створює за кордоном ВНЗ, що діють за французькими навчальними програмами. Переважно її зусилля спрямовуються на арабські країни півночі Африки, підтримуючи тим самим історично установлені політичні, економічні та лінгвістичні зв'язки із ними. Так, наприклад, у Єгипті був створений Французький університет [10, с. 44]. 1996 року Торгова палата Парижа відкрила Вищу школу у Бейруті. У її фінансуванні приймає участь також ліванський уряд і промислові компанії обох країн.

Розглянемо це на прикладі Алжиру. Ця північноафриканська країна отримала незалежність 1962 року внаслідок військового конфлікту з метрополією. Однак за понад 50-річний період незалежності країна так і не змогла позбавитися політичної, економічної і культурної залежності від Франції. Майже вся правляча еліта Алжира отримує вищу освіту в університетах Франції – до 80 % алжирців, які отримують освіту за кордоном, навчаються у Франції, що створює сприятливий політичний клімат для підтримання дружніх двосторонніх відносин, просування економічних інтересів колишньої метрополії. Значна французька допомога упродовж 1970-1980-х років призвела до того, що система вищої освіти та наукових досліджень цієї країни є своєрідною копією французької, а в академічному середовищі й сьогодні домінує французька, а не арабська мова.

У липні 2010 року внаслідок реформи зовнішньополітичного апарату з метою збільшення чисельності іноземних студентів були створені два нових державних агентства – Campus France (залучення на навчання іноземців до французьких вишів) та Egide (прийом та розміщення іноземних стипендіатів).

На відміну від США та Великої Британії, які є традиційними центрами освіти для іноземців, Австралія на міжнародному ринку освітніх послуг виглядає новим гравцем. Ця англomовна країна залучилася до конкурентної боротьби за іноземних студентів лише наприкінці 1980-х років. Скорочення державного фінансування вишів, що розпочалося в середині 1980-х внаслідок економічного спаду, стало суттєвим стимулом для активізації вишами міжнародної діяльності. Держава дозволила вишам самостійно визначати розміри плати за навчання, вводити платні послуги. Як зазначав федеральний міністр освіти А. Ванстоун наприкінці 1990-х років, «щоб вижити та процвітати у світі, що швидко змінюється, університети мають увійти на міжнародний ринок і почати орієнтуватися на споживача» [11, с. 3].

За останні 20 років австралійські виші досягли значних успіхів на світовому ринку освітніх послуг. Якщо 1987 року у країні навчалося лише 7,8 тис. іноземних студентів, то через 20 років їхня кількість склала 223,5 тис. осіб, що вивело цю країну до десятки світових експортерів освіти. 2018-го в Австралії навчалося понад 550 тис. іноземних студентів [12, с. 16]. Надходження від їхнього навчання складають 25 % загальних доходів вишів, а іноземні студенти становлять 21,5 % від загального студентського контингенту.

Щорічно експорт освітніх послуг приносить країні до \$20 млрд. До середини 1990-х років австралійський уряд розглядав процеси інтернаціоналізації вищої освіти винятково як комерційні, що дозволяли зменшити бюджетний тягар утримання державних вишів. З середини 1990-х

в умовах закінчення Холодної війни та зміни балансу сил у регіоні відбуваються зміни у зовнішньополітичній стратегії Австралії. Країна, яка раніше рухалася у руслі зовнішньої політики США, зі зміною геополітичної ситуації почала шукати своє місце у нових реаліях. У цих умовах політичні та ділові кола Австралії стали прагнути до регіонального лідерства через більш тісну інтеграцію країни до регіональної економіки, нарощування економічної конкурентоспроможності. Тому із середини 1990-х років спостерігається підтримка уряду експорту освітніх послуг, що став розглядатися не лише як важливе джерело доходів вишів, а й інструмент забезпечення геополітичних та економічних інтересів країни в АТР. Австралійські посольства активно підтримують виші у їхній діяльності з рекрутування іноземних студентів, у встановленні контактів з місцевими вишами. З точки зору геополітики навчання іноземців, до 90 % яких приїжджає з Південно-Східної Азії, розглядається як інструмент зміцнення відносин з Китаєм, Японією та Індією, посилення позицій у країнах Океанії та АСЕАН.

Однією з причин привабливості отримання іноземцями освіти в Австралії є можливість працевлаштування після випуску (на два роки для бакалаврів і чотири роки для докторантів). Разом із тим, у цьому питанні уряд прагне отримати додаткові вигоди. Федеральний уряд щорічно визначає кількість робочих віз для випускників з числа іноземців – від 4 до 20 тис. віз. При розгляді заявок пріоритет надається фахівцям інженерно-технічних напрямків, які забезпечують економічний розвиток країни та підтримку інноваційних галузей: гірничо-видобувна промисловість, електроніка, ІКТ, енергетика, біотехнології.

Докторанти-іноземці, що отримали робочу візу, здійснюють внесок до підвищення науково-технічного потенціалу, викладаючи і займаючись дослідженнями у вишах. Після двох років роботи у країні іноземці отримують пріоритетне право на подачу заявки на громадянство. Отже, за допомо-

гою відбору висококваліфікованих випускників-іноземців австралійський уряд підсилює конкурентоспроможність національної економіки.

До початку 1990-х років в умовах апартеїду система освіти Південної Африки будувалась на принципах расової сегрегації. У країні існували чотири, ізольовані одна від одної, освітні системи: для білих, кольорового населення (метисів), для вихідців з Азії та для корінних африканців. У найгіршому становищі знаходилася чорна громада – 70 % населення. Процес демократизації суспільного життя призвів до краху режиму апартеїду. Масштабні політичні зміни вплинули і на розвиток освіти, сприяли її демократизації. Вища освіта в умовах апартеїду була практично недоступною для представників чорної більшості. Після скасування 1991 року дискримінаційних законів розпочався швидкий ріст чисельності студентів. Якщо 1990-го чисельність студентів складала 492 тис. осіб, то 1993 року – 620 тис. осіб. У цей же час активно розпочали розгортатися процеси інтернаціоналізації вищої освіти, які отримали політичний вимір.

З ліквідацією апартеїду ПАР перетворилась, окрім економічного гегемона регіону, яким вона є від початку свого існування, на геополітичний центр Півдня Африки. На початку XXI століття ліквідація дискримінаційних обмежень, географічна близькість, визнання дипломів провідних південноафриканських ВНЗ, англійська мова навчання сформували стійку орієнтацію, навіть певну моду у правлячих кіл сусідніх країн на отримання вищої освіти у цій країні.

2002 року, усвідомлюючи, що навчання для іноземців в університетах ПАР є досить дорогим і більшість з них є представниками політичних і бізнесових еліт сусідніх країн, уряд створив спеціальний фонд підтримки іноземних студентів, щоб стимулювати їхнє збільшення. Сьогодні у ПАР навчається понад 50 тис. іноземних студентів – переважно з півдня Африки.

Приєднання України до Болонського процесу (ЕНЕА, 2005) та Європейського дослідницького

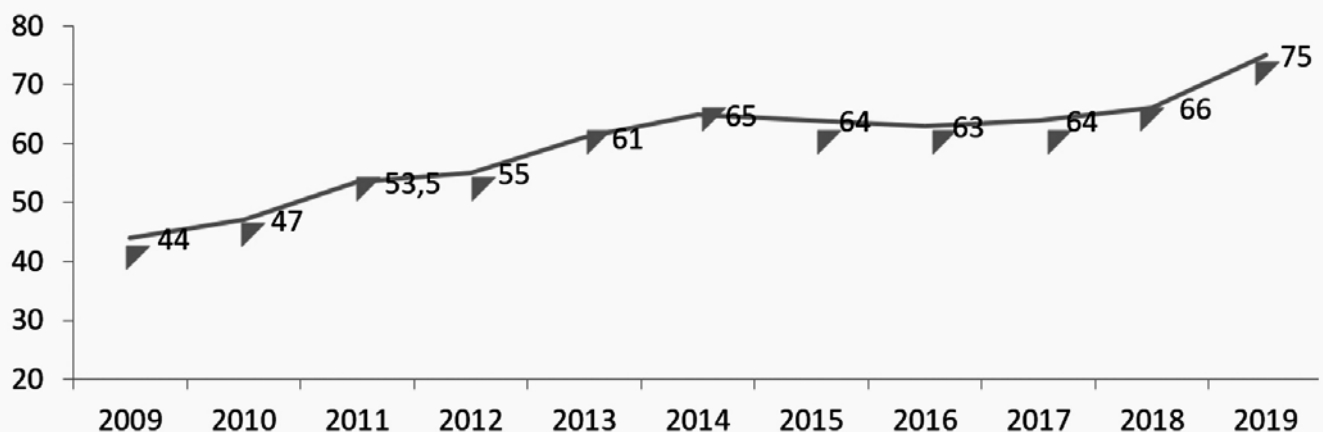

Рис. 2. Динаміка чисельності контингенту іноземних студентів в Україні впродовж 2009 – 2019 років (тис.)

простору (ERA, 2014) активізували процеси інтернаціоналізації вітчизняної системи вищої освіти. Ухвалений після Революції Гідності новий закон про вищу освіту (2014) одним із завдань ВНЗ визначає (ст. 26) «налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, спорту, мистецтва і культури» [6, с. 25]. У законі також визначені основні напрямки міжнародної діяльності вишів. Згідно зі ст. 75 закону до них належать «участь у програмах двостороннього та багатостороннього академічного обміну; спільні наукові дослідження; організація міжнародних конференцій, конгресів та інших заходів; участь у міжнародних освітніх та наукових програмах; спільна видавнича діяльність; навчання іноземних громадян в Україні; створення спільних освітніх і наукових програм з іноземними вишами та науковими установами; відрядження за кордон викладачів тощо» [13, с. 18]. Для цього виші наділені правом встановлювати прямі зв'язки з іноземними партнерами, укладати міжнародні договори.

З початком 2000-х років в Україні спостерігається тенденція до різкого росту чисельності іноземних студентів – і до 2010 року збільшення складало в середньому три тисячі осіб на рік. Якщо 2000 року в українських вишах навчалось 20 тис. іноземців, то 2009-го їхня кількість зросла до 44 тис. осіб. Після президентських виборів 2010-го нова влада поставила амбітну мету: ввійти до топ-20 найбільших центрів міжнародної освіти та збільшити за декілька років контингент іноземних студентів до 50 тис. осіб [14, с. 126]. Наступні роки динаміка за цим напрямком була досить позитивною. 2012 року в Україні навчалось 55 тис. іноземців, 2013-го – 61 тис., 2014-го – понад 69 тис. іноземців (на початок року).

Після Революції Гідності чисельність іноземних студентів демонструвала стагнацію у рості. Суспільно-політична нестабільність і військові дії на Донбасі не сприяли привабливості країни як місця навчання. З 2014 до 2019 року чисельність іно-

земців в українських вишах фактично не змінилася. Лише 2019 року відбулось різке збільшення – на 10 тис. осіб. Справді, ці цифри стали для нашої країни рекордними, оскільки навіть в УРСР максимальна чисельність іноземців, що здобували освіту, досягла 30 тис. чол. і була зафіксована 1990 року.

Вигоди від залучення іноземних студентів величезні. Протягом 2017 – 2019 років вони приносили економіці Україні 8,5 – 9 млрд грн на рік у вигляді оплати за навчання та проживання. Наявний контингент іноземців у вишах забезпечує роботою 3,5 тис. викладачів і 1,5 тис. осіб допоміжного персоналу. Окрім того, витрати на навчання та проживання становлять приблизно половину від загальних витрат іноземних студентів. Ще стільки ж вони витрачають на харчування, одяг, розваги та інші послуги, пов'язані з навчанням.

Україна має величезний потенціал для отримання політичних дивідендів від навчання іноземних студентів. За їхньою чисельністю наша країна входить до двадцятки країн-експортерів вищої освіти. Критичний аналіз накопиченого досвіду дозволяє виділити ряд проблем, що заважають реалізувати цей потенціал у національних інтересах. По-перше, на державному рівні не проводиться системна робота зі збільшення іноземних студентів – немає відповідної державної програми. По-друге, до цього часу у багатьох країнах, які можуть стати потенційною базою постачання студентів, відсутні українські дипломатичні представництва, консульства, а там, де вони присутні, робота у цьому напрямку ведеться кволо. По-третє, через зниження міжнародного іміджу вітчизняної системи вищої освіти деякі країни відмовляються визнавати українські дипломи, що шкодить залученню іноземців до вишів. Виходячи з цього, доцільним є розроблення та реалізація окремої державної стратегії та її просування через посольства, громадські організації. Такі кроки, окрім збільшення контингенту студентів, сприятимуть і поліпшенню міжнародного іміджу України.

Серед інших стримуючих чинників зростання чисельності іноземців у вишах можна виділити такі:

- 1) нестабільність суспільно-політичної ситуації, і, як наслідок, зниження рівня безпеки навчання;
- 2) поява нових учасників на міжнародному ринку освітніх послуг;
- 3) невисокий рівень якості вищої освіти, що проявляється у слабкому представництві вітчизняних вишів у престижних міжнародних рейтингах;
- 4) застаріла соціальна, навчальна та наукова інфраструктура вишів;
- 5) невідповідність вишів для активізації міжнародної складової діяльності: міжнародних програм, англomовних освітніх програм і курсів;
- 6) жорсткий візовий режим, особливо щодо громадян країн Третього світу, що є перспективним ринком для вітчизняних вишів.

Станом на 2019 рік понад 40 % іноземних студентів в українських вишах становлять громадяни пострадянських країн: Азербайджану (16 %), Туркменістану (15 %), Грузії (4,4 %), Узбекистану (2,6 %), РФ (2,4 %), Молдови (1,6 %) та інші. З іншого боку, з 2017 року лідером за кількістю іноземних студентів в Україні є Індія – до 20 %. Цікаво, що кількість студентів з Азербайджану, Туркменістану та Узбекистану за останні 15 років зросла у 3 – 4 рази. До десятки країн, які є «імпортерами» студентів до вітчизняних вишів і, також входять Марокко, Нігерія. За таких обставин кількість студентів з країн-членів ЄС становить лише 3 % від їхньої загальної чисельності. Найпопулярнішими серед іноземців є медичні (до 45 %), економічні (13 %) та технічні спеціальності (10 %), а найбільшими центрами їхньої концентрації стали Київ, Харків та Одеса [17, с. 104]. Так серед 10 найпопулярніших серед іноземців вітчизняних ВНЗ вісім є медичними. Отже, можна виділити три перспективні регіони постачання іноземних студентів до України: Центральна Азія, арабські країни Магрибу та Тропічна Африка.

Головними чинниками привабливості нашої країни як освітнього центру для іноземців є співвідношення якості освіти з її вартістю, легкі умови вступу до ВНЗ, значний рівень толерантності та умов проживання у великих містах, невисокі витрати на проживання, близькість до ЄС.

Сучасна політична ситуація у світі характеризується ростом локальних та етнопонаціональних конфліктів, посиленням суспільної напруги – навіть у тих країнах, де історично спільно живуть різні етнічні групи та нації. Як свідчить досвід багатьох країн, що пережили етнопонаціональні конфлікти, ВНЗ часто залишаються єдиними суспільними інституціями, в яких проводиться миротворча та консолідуюча політика. Тому політики та освітяни вважають, що вища освіта може і повинна допомогти суспільству сформувати у молоді гуманну модель поведінки, толерантність щодо людей іншої національної, релігійної приналежності. У сфері вищої освіти можна знайти ефективні форми зниження міжнаціональних конфліктів.

З погляду перспектив розвитку для багатьох етнічних груп мова освіти є символічною та практичною життєвою необхідністю. Питання мови навчання є не лише питанням доступності освіти для меншин, а й їхнього політико-правового статусу в даному суспільстві, його структурі. Якщо у випадках з іноземними студентами мовний бар'єр є зоною відповідальності самого індивіда, то у випадку громадян держави – представників національних меншин, це стає відповідальністю держави, політика якої може створювати або ліквідувати подібні бар'єри. Через освіту та соціалізацію особистість приймає мову, традиції, культуру народу, а отже, право на освіту рідною мовою є одним з визначальних для будь-якої національної

меншини. У разі коли це право ігнорується – проводяться асиміляційні стратегії в освітній політиці, це одразу негативно впливає на міждержавні відносини.

Політика у сфері вищої освіти може набувати не тільки етнопонаціонального, але й зовнішньополітичного забарвлення. Найяскравіше це проявляється у Східній Європі. Встановлення сучасних кордонів у регіоні відбувалося на основі угод СРСР зі східноєвропейськими країнами та між ними, де на той час уже встановилися комуністичні режими. Всі ці договори, підписані впродовж 1945 – 1948 років, досі чинні. При проведенні кордонів у Східній Європі під впливом ідеологічного чинника національна приналежність та думка місцевого населення не бралися до уваги. Тому жодна східноєвропейська країна не є моноетнічною та має крихті етнічних масивів сусідніх держав, що з розпадом соціалістичного табору загостило як етнопонаціональні відносини всередині країн, так і міждержавні відносини, зокрема між Румунією та Україною, Румунією та Угорщиною. Забезпечення прав національних меншин на здобуття освіти рідною мовою стало важливим чинником міждержавних відносин у регіоні.

Досить поширеним у Європі інструментом захисту прав національних меншин сьогодні є двосторонні міждержавні угоди. Підписання подібних угод між двома країнами розглядається, передусім, як крок доброї волі, покликаний зміцнити політичні відносини між країнами. Вперше таку практику використали Італія та Німеччина, підписавши 1946 року двосторонню угоду про захист італійської меншини у Німеччині та, відповідно, німецької меншини в Італії. З того часу подібні угоди увійшли до арсеналу інструментів захисту прав національних меншин та дипломатичної практики. Зокрема, у цій угоді було гарантовано здобуття освіти всіх рівнів рідною мовою національним меншинам, вводилися відповідні програми підготовки у прикордонних ВНЗ обох країн.

На сьогодні Україна як нова незалежна держава підписала такі договори з чотирма країнами-сусідками: Молдовою, Румунією, Угорщиною та Словаччиною. Першою серед них 1993 року була підписана угода з Угорщиною. Документ мав форму декларації. Сторони заявляли про своє бажання керуватися у вирішенні проблем захисту прав національних меншин нормами міжнародного права. Також передбачалось створення спільної комісії з питань національних меншин.

1997 року подібна угода була підписана між Україною та Румунією. Договір мав регламентну форму. На той час в освітній політиці Румунії простежувалися дискримінаційні тенденції, посилювався курс румунізації національних меншин. Підписання угоди було нагальною справою і врегулювало ситуацію, знявши тим самим латентну напругу у відносинах Києва та Бухареста.

Сторони зобов'язалися проводити недискримінаційну політику щодо національних меншин одна одної та визначили ряд кроків і механізмів з моніторингу ситуації, реалізації досягнутих домовленостей.

1998 і 2001 років аналогічні угоди були підписані з Молдовою і Словаччиною. В обох випадках документ мав форму декларації про добрі наміри сторін і був швидше підтвердженням відсутності напруги у двосторонніх взаєминах. Сьогодні у всіх східноєвропейських країнах, зокрема й в Україні, розроблено державні програми підготовки кадрів для шкіл національних меншин і створені відповідні матеріально-технічні можливості. На основі угод між міністерствами освіти викладачі шкіл, вишів, дошкільних установ підвищують у цих державах свій професійний рівень.

Україна активно працює у цьому напрямку, використовуючи сферу вищої освіти як інструмент підтримки дружніх і взаємовигідних відносин з сусідами. Так, майбутні вчителі для шкіл з болгарською та гагаузькою мовою навчання готуються в Одеському університеті, для молдавських і румунських шкіл – у Чернівецькому національному університеті. Підготовка відповідних кадрів проводиться також в університетах Києва, Львова, Дрогобича та Ізмаїла.

Показовою є діяльність Ужгородського національного університету, в якому представники національних меншин складають вступні іспити рідною мовою: угорською, словацькою, румунською. Крім того, в Мукачівському педагогічному училищі підготовка вчителів початкових класів ведеться угорською мовою. 1996 року в Берегово відкрито Закарпатський угорський педагогічний інститут. Угорською мовою здобувають фахову освіту в окремих групах Мукачівського аграрного технікуму, Ужгородського училища культури, Березівського медичного училища [6, с. 29]. Багато експертів висловлюють думку, що саме завдяки освітній політиці (недискримінації й сприяння) Україні впродовж 1990-х років вдалося досить швидко, без ускладнень домовитися з Угорщиною про делімітацію кордонів та співпрацю в економічній сфері.

З іншого боку, з середини 2000-х років угорська влада почала використовувати сферу вищої освіти, захист своєї національної меншини як інструмент агресивного просування зовнішньополітичних інтересів.

Висновки. У сучасному світі експорт вищої освіти, залучення іноземних студентів перетворюється на ефективний інструмент «м'якої сили» тих держав, які можуть скористатись наслідками інтернаціоналізації освітнього простору. Навчання іноземців дозволяє державам-експортерам освіти м'яко поліпшувати власний імідж на міжнародній арені, просувати власні інтереси у двосторонніх

відносинах, поширювати власні політичні та культурні цінності – зрештою, м'яко формувати мережі міжособистих контактів та агентів впливу, які у майбутньому можна використовувати для впливу на політичний порядок денний інших країн.

Україна має використовувати залучення іноземних студентів не лише як засіб отримання доходів і модернізації системи вищої освіти, а й як інструмент культурної та освітньої дипломатії, поліпшення міжнародного іміджу. Для цього державним органам слід активізувати дипломатичну роботу, виробити та ухвалити відповідну державну стратегію, яка б узгодила дії уряду, окремих міністерств, особливо МОН і МЗС, та інституційні політики вишів.

Віктор ПАШКОВ,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри обліку і аудиту

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Список використаних джерел:

1. Василенко, О. Глобалізація, академічна мобільність та інтернаціоналізація вищої освіти / О. Василенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 24. – С. 106 – 109.
2. Антюхова Е.П. Фактор образования в «мягкой силе» США, Китая и ЕС: сравнительный анализ Е.П. Антюхова // Сравнительная политика. – 2019. – Т.10 №2. – С. 86 – 98.
3. Висоцький О. Освітній вимір геополітичної боротьби / О. Висоцький // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Вип. 72. – С. 809 – 812.
4. Белоусова Н.Б. «М'яка» сила як потенціал зовнішньополітичного впливу держави / Н.Б. Белоусова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 107 (Ч. I). – С. 148 – 151.
5. Балабанов К.В. Національні стратегії інтернаціоналізації вищої освіти / К.В. Балабанов // Вісник МДУ. Серія: Історія. Політологія. – 2017. – Вип. 20. – С. 172 – 179.
6. Білоцерківська Н.Г. Освіта як елемент політики «м'якої сили»: сучасні політичні реалії України / Н.Г. Білоцерківська // Сучасне суспільство. – 2016. – Вип. 2 (12). – С. 24 – 31.
7. Костира, І.О. «М'яка сила» «країни в геокультурі та глобальному освітньому інформаційному просторі» / І.О. Костира // Вісник ХНІ імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2014. – №1091. – С. 113 – 120.
8. Касаткин П.И. Культурная и образовательная составляющие «мягкой силы» ЕС / П. И. Касаткин, Н. В. Ивкина // Сравнительная политика. – 2018. – Т. 9., № 1. – С. 26 – 36.
9. Антюхова Е. Образование как «мягкая сила» в современных зарубежных и российских политологических исследованиях / Е. Антюхова // Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. – 2018. – Т. 23. №4. – С. 197 – 209.
10. European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies / A. Curaj, R. Pricopie, L. Deca. Springer (eds.), 2018. – 721 p.
11. Knight J., De Wit H. Internationalization of Higher Education: Past and Future // International Higher Education. – 2018. – № 95. – P. 2 – 4.
12. Hans de Wit, Jones E. Inclusive Internationalization: Improving Access and Equity // International Higher Education. – 2018. – № 94. – P. 16 – 18.
13. Василенко О. Стратегії інтернаціоналізації і забезпечення доступності міжнародної вищої освіти / О. Василенко // Вісник НАДУ. Серія «Державне управління». – 2019. – №1. – С. 18 – 22.
14. Говоровська О. Інтернаціоналізація вищої освіти України під впливом глобалізації суспільства / О. Говоровська // Наукові записки з української історії: збірник наук. статей. – 2015. – Вип. 37. – С. 124 – 130.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШОГО ВИПУСКУ НАУКОВОГО ЩОРІЧНИКА «УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА»

У приміщенні дирекції «Медіацентру» відбулася знакова для ГДІПу подія: презентація двадцятого першого випуску наукового щорічника «Україна дипломатична» та низки фірмових видань ГДІП.

Презентація цього наукового збірника є важливою подією для представників дипломатичного корпусу, науковців і журналістів – особливо у період пандемії. Через існуючі карантинні обмеження захід було з успіхом проведено дистанційно через онлайн-платформу «Zoom Video Communications» із прямою трансляцією на офіційному ютуб-каналі «GDIP Media Center». Завдяки обраному онлайн-формату заходу було забезпечено участь та ефективну комунікацію спікерів, представників дипломатичного світу, авторів, представників засобів масової інформації та громадськості з різних точок доступу у всьому світі відповідно до місць їхнього перебування.

До онлайн-презентації онлайн долучилися понад 200 учасників: це представники іноземних посольств, міжнародних організацій, акредитованих в Україні, українські дипломати, ветерани диплома-

тичної служби, науковці з різних країн світу, представники громадськості, студентства та преси.

З урочистими промовами у дирекції «Медіацентру» виступили Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу, генеральний директор ДП «ГДІП» Павло Олександрович Кривонос; віцепрезидент Національної академії наук України, Надзвичайний і Повноважний Посол Сергій Пирожков та Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка Аргентини в Україні Елена Летісія Мікусінскі. Дистанційно до вітального слова долучилися Надзвичайний і Повноважний Посол, Постійний представник України при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві Юрій Клименко; Надзвичайний і Повноважний Посол, Міністр закордонних справ України (2007 – 2009 роки) Володимир Огризко; радниця з питань культури, директорка Французького інституту в Україні Наталі Берас; Надзвичайний і Повноважний Посол України в Кувейті Олександр Балануца; Надзвичайний і Повноважний Посол України в Лівані Ігор Осташ; Почесний консул Чорногорії в Україні Станіслав Довгий та дипломат,

кандидат історичних наук, доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Шевченка Павло Кірпенко.

Відкрила захід вступним словом перша заступниця міністра закордонних справ України Еміне Джапарова, яка привітала редакційну колегію та авторський колектив видання з успішним випуском нової книги наукового щорічника та відзначила цінність книги у дипломатичній сфері: «Двадцять перший випуск щорічника «Україна дипломатична» виходить у надзвичайно складний і непростий, турбулентний та неочевидний час, коли світ охопила пандемія COVID-19. Сьогодні класика дипломатичного жанру трансформується щодня, і всі класичні сталі форми перемовин, зустрічей та дипломатичного життя так само зазнають величезної трансформації. Для нас це виклик – адаптація до таких сучасних умов, що, з одного боку, переводять і віртуалізують дипломатію, а з іншого – величезна можливість, про що Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба пише у своїй вступній частині до цієї важливої збірки. Мені здається, що в цей час дуже важлива експертна позиція та думка. «Україна дипломатична» є тією комунікаційною платформою, де зібрані потрібні на часі позиції, бачення, і, власне, це видання фіксує момент нашої історії з усіма її викликами».

Генеральний директор ДП «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» Павло Кривонос розпочав свою промову з ушанування пам'яті про засновника та незмінного головного редактора наукового щорічника «Україна дипломатична» Анатолія Денисенка, котрий нещодавно відійшов у вічність. Павло Кривонос висловив подяку всім причетним до випуску книги від початку

її першого видання: «Хочу висловити сподівання, що презентація наукового щорічника «Україна дипломатична» стане ще однією важливою подією в контексті взаємодії з дипломатичним корпусом, науковцями та молоддю. Також я переконаний, що статті українських фахівців відкриють читачеві нові відповіді на важливі питання історії та сьогодення. Користуючись нагодою, хочу подякувати кожному послу, ветеранам дипломатичної служби, авторам, завдяки зусиллям яких це видання вже 21-й рік поспіль бачить світ». Окрім цього, генеральний директор ДП «ГДП» розповів про фахові здобутки наукового видання, що відбулися цього року, а також серії фірмових видань, що побачили світ протягом 2020 року. Наприкінці свого виступу пан Кривонос привітав учасників онлайн-презентації з прийдешнім святом Дня працівників дипломатичної служби України та запросив до активної співпраці з чудовою можливістю проведення різноманітних заходів у різних формах у «Медіацентрі» ГДПУ.

«Україна дипломатична» – це унікальне видання, яке системно й на високому рівні висвітлює проблематику міжнародного життя нашої країни та світу. До нового випуску видання ввійшло, зокрема, 48 авторських публікацій: статті іноземних і вітчизняних дипломатів, наукові розвідки про сучасний стан та історію міжнародних відносин, української дипломатії. Обсяг видання – 880 сторінок тексту українською та англійською мовами. До видання ввійшли такі рубрики як «Історія дипломатії», «Інституційна історія української дипломатії очима її учасників», «Фаховий погляд дипломата», «Дипломатичний корпус України», «Сучасна дипломатія: концепції та реалії», «Геополітика в сучасному світі», «Публічна дипломатія» та «Бібліографія».

Завдяки активній взаємодії з Міністерством закордонних справ України, Національною академією наук України, вищими навчальними закладами та дипломатами, ГДП 21-й рік поспіль створює унікальне видання, що робить масштабний внесок до формування української наукової дипломатичної школи, сприяє поширенню знань із міжнародних відносин і зовнішньої політики.

«Медіацентр» ГДП

